

Załącznik do Uchwały Nr XII/67/11
Rady Gminy Kwidzyn
z dnia 28 października 2011

GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI na lata 2011-2014 DLA GMINY KWIDZYN

Opracowanie:
Iwona Gołombiowska

Kwidzyn, październik 2011

Zawartość opracowania:

1. Wstęp	4
2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków	5
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami	5
3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków	5
3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami.....	5
3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego	6
3.4. Inne uregulowania prawne	7
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	7
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	7
4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 - 2013.....	7
4.1.2. Narodowy Program Kultury: „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004-2013.....	8
4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa	9
4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020	9
4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013.....	10
4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego	11
4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014.....	13
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego.....	14
5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy	14
5.1.1. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Kwidzyn	14
5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn .	14
5.1.3. Formy ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w Gminie Kwidzyn	15
5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy	15
5.2.1. Charakterystyka gminy	15
5.2.2. Zarys historii gminy.....	16
5.2.3. Krajobraz kulturowy	19
5.2.4. Układy ruralistyczne i urbanistyczne	21
BALDRAM	21
BRACHLEWO	23
BROKOWO	24
BRONNO	25
DANKOWO.....	26
DUBIEL	27

GNIEWSKIE POLE	28
GÓRKI	29
GRABÓWKO	30
GURCZ	31
JANOWO	32
KAMIONKA	34
KORZENIEWO	35
LICZE	36
LIPIANKI	38
MAREZA	39
NOWA WIEŚ KWIDZYŃSKA	40
NOWY DWÓR	41
OBORY	42
OŚNO	43
PASTWA	44
PAWLICE	45
PODZAMCZE	46
RAKOWICE	47
RAKOWIEC	48
ROZPĘDZINY	49
SZAŁWINEK	50
TYCHNOWY	51
WOLA - SOSENKA	53
5.2.5. Zabytki nieruchome	54
5.2.6. Zabytki ruchome	54
5.2.7. Zabytki archeologiczne	54
5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych	54
5.2.9. Dziedzictwo niematerialne	54
5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony	56
5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków	56
5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków	57
5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków	57
5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków	58
5.4.1. Obiekty nieruchome	58
5.4.2. Obiekty archeologiczne	70
5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy	75
5.5.1. Zabytki archeologiczne	75
5.5.2. Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków	75
5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków	76
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń	78
7. Założenia programowe	78
8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami	83

8.1. Instrumenty prawne	83
8.2. Instrumenty koordynacji	83
8.3. Instrumenty finansowe	83
8.4. Instrumenty społeczne	83
8.5. Instrumenty kontrolne	83
9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami	84
10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami	84
10.1. Publiczne źródła finansowania	84
10.2. Środki pomocowe	85
11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków	86

1. Wstęp

„Dziedzictwo kulturowe stanowi dziś z jednej strony przedmiot ochrony, z drugiej zaś potencjał, który winien zostać wykorzystany dla przyszłego rozwoju”¹.

Gmina Kwidzyn, dzięki swojemu położeniu, posiada urozmaicony i atrakcyjny krajobraz. Szczególnie zachodnia część należy do terenów o wybitnych walorach krajobrazowych. Ponadto gmina posiada duży potencjał w postaci obiektów zabytkowych i cennych historycznych układów ruralistycznych. Aby zachować to bogate dziedzictwo kulturowe opracowano Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn na lata 2011-2014, który jest podstawowym dokumentem służącym inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem tego opracowania jest dążenie do znaczącej poprawy stanu zasobów dziedzictwa kulturowego położonego na obszarze gminy, w szczególności w zakresie stanu zachowania i utrzymania obiektów zabytkowych oraz zachowania krajobrazu kulturowego. Realizacja tego celu będzie się odbywała poprzez wskazane w dokumencie kierunki działań w ramach trzech zdefiniowanych priorytetów.

Ze względu na ogromną kulturową spuściznę, jaką otrzymało społeczeństwo ziemi kwidzyńskiej od niegdyś zamieszkujących te tereny osadników, działania Gminy powinny w pierwszej kolejności skupić się na wzmacnianiu obszarów dawnego osadnictwa olęderskiego w tym mennonickiego, poprzez wspieranie prac konserwatorskich i restauratorskich przy nielicznych już zachowanych zabytkach tej kultury (budynkach mieszkalnych, gospodarczych, a także cmentarzach). Ważnym elementem działań na rzecz zachowania tego dziedzictwa jest wspieranie bądź współdziałanie przy zakładaniu parków etnograficznych, w których prezentowane byłyby oprócz kultury materialnej olędrów, także elementy kultury niematerialnej (zwyczaje, wartości, tradycje, religia, legendy).

Drugim, niemniej ważnym, działaniem na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego powinno być przywrócenie pamięci o kolejnictwie wąskotorowym na terenie gminy poprzez uczytelnienie przebiegu torowisk (np. w postaci ścieżek rowerowych), uwidacznianie platform przystankowych, a także umieszczanie pamiątkowych tablic informacyjnych na trasie dawnej kolei wąskotorowej.

Następne ważne działanie dotyczyć powinno promocji dawnego portu wiślanego oraz przebiegu dawnej granicy polsko-niemieckiej, które odbywać się może poprzez umieszczanie widocznych w terenie elementów tj. tablice, makiety, akcenty w nawierzchni.

Ważnym czynnikiem promocji Gminy jest włączenie się do regionalnych lub międzynarodowych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych oraz samochodowych). Dla realizacji tych działań niezbędna jest współpraca z gminami sąsiednimi. Szansą Gminy Kwidzyn jest przyłączenie się do „Rowerowego Szlaku Zamków Powiśla”.

Program opracowany został na cztery lata i będzie cyklicznie aktualizowany. Dwa lata od ogłoszenia w dzienniku urzędowym wójt sporządzi sprawozdanie z jego wykonania, które przedstawi radzie gminy. Prowadzony w trakcie realizacji programu monitoring umożliwi uwzględnianie nowych uwarunkowań prawnych, społecznych i gospodarczych oraz sprecyzowanie lub modyfikację założonych celów.

---

¹ Narodowy Program Kultury „Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego” na lata 2004-2013, Warszawa 2004, s. 41 (źródło: http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/NPK_Zabytki.pdf).

2. Podstawa prawna opracowania i cele programu ochrony zabytków w świetle ustawy o ochronie zabytków

Podstawą prawną niniejszego opracowania jest ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2003 r. Nr 162, poz. 1568, z 2004 r. Nr 96, poz. 959, Nr 238, poz. 2390, z 2006 r. Nr 50, poz. 362, Nr 126, poz. 875, z 2007 r. Nr 192, poz. 1394, z 2009 r. Nr 31, poz. 206, Nr 97, poz. 804, z 2010 r. Nr 75, poz. 474, Nr 130, poz. 871). Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn na lata 2011-2014 ma na celu:

- 1) włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju;
- 2) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 3) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 4) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 5) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 6) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 7) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami

3.1. Obowiązek konstytucyjny ochrony zabytków

Na obowiązek ochrony zabytków wskazuje Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. W myśl art. 5 Konstytucji „Rzeczypospolita Polska (...) strzeże dziedzictwa narodowego (...). Istotnym elementem tego dziedzictwa są zabytki, które w swych niematerialnych wartościach są dobrem wspólnym”. Art. 82 Konstytucji wskazuje, iż „obowiązkiem Obywatela (...) jest troska o dobro wspólne”.

3.2. Zasady ochrony dziedzictwa kulturowego w świetle ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami definiuje pojęcie zabytku. Jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

Zabytki podlegają ochronie i opiece bez względu na stan zachowania. Podzielone zostały na grupy. Pierwszą stanowią zabytki nieruchome, do których zaliczają się krajobrazy kulturowe, układy urbanistyczne, ruralistyczne i zespoły budowlane, dzieła architektury i budownictwa, dzieła budownictwa obronnego, obiekty techniki, a zwłaszcza kopalnie, huty, elektrownie i inne zakłady przemysłowe, cmentarze, parki, ogrody i inne formy zaprojektowanej zieleni, miejsca upamiętniające wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji. Druga grupa obejmuje zabytki ruchome: dzieła sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej, kolekcje, numizmaty, militaria, sztandary, pieczęcie, odznaki, medale i ordery, wytwory techniki, materiały

biblioteczne, instrumenty muzyczne, wytwory sztuki ludowej i rękodzieła oraz inne obiekty etnograficzne. Trzecią grupą są zabytki archeologiczne: pozostałości terenowe pradziejowego i historycznego osadnictwa, cmentarzyska, kurhany, relikty działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.

Ochronie mogą podlegać także nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej.

Organami ochrony zabytków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków,
- wojewoda, w imieniu, którego zadania i kompetencje w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków. Wojewoda, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może powierzyć w drodze porozumienia wykonywanie części kompetencji wojewódzkiego konserwatora zabytków gminom i powiatom, z wyjątkiem prowadzenia rejestru zabytków i wojewódzkiej ewidencji zabytków.

Ochrona zabytków polega na podejmowaniu przez administrację publiczną działań mających na celu zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie, zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków, udaremnienie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków, przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę, kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków, uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Formami ochrony zabytków są: wpis do rejestru zabytków, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku krajobrazowego, ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

3.3. Zadania samorządu z zakresu ochrony dziedzictwa kulturowego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na gminy obowiązek sporządzenia gminnego programu opieki nad zabytkami. Program opieki przyjmuje rada gminy po uzyskaniu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków. Następnie dokument ten jest ogłaszany w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Z realizacji tegoż programu Wójt sporządza co 2 lata sprawozdanie, które przedstawia radzie gminy. Co cztery lata program ten powinien być aktualizowany.

Organ stanowiący gminy może udzielić dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

Zadaniem własnym jednostki samorządu terytorialnego jest sprawowanie opieki nad zabytkami, w tym finansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku, do którego tytuł prawny posiada.

Ponadto zadania gminy z zakresu kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami wpisane są w ustawę z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jednolity Dz. U. z 2001 r. Nr 142 poz. 1591, ze zm.: z 2002 r. Nr 23, poz. 220, Nr 62, poz. 558, Nr 113, poz. 984, Nr 153, poz. 1271, Nr 214, poz. 1806, z 2003 r. Nr 80, poz. 717, Nr 162, poz. 1568, z 2004 r. Nr 102, poz. 1055, Nr 116, poz. 1203, Nr 167, poz. 1759, z 2005 r. Nr 172, poz. 1441, Nr 175, poz. 1457, z 2006 r. Nr 17, poz. 128, Nr 181, poz. 1337, z 2007 r. Nr 48, poz. 327, Nr 138, poz. 974, Nr 173, poz. 1218, z 2008 r. Nr 180, poz. 1111, Nr 223, poz. 1458, z 2009 r. Nr 52, poz. 420, Nr 157, poz. 1241, z 2010 r. Nr 28, poz. 142 i 146, Nr 40, poz. 230, Nr 106, poz. 675, z 2011 r. Nr 21, poz. 113).

3.4. Inne uregulowania prawne

- Obowiązek ochrony zabytków uwzględniony został również w innych ustawach, takich jak:
- ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (Dz. U. Nr 80, poz. 717, ze zm.: z 2004 r. Nr 6, poz. 41, Nr 141, poz. 1492, z 2005 r. Nr 113, poz. 954, Nr 130, poz. 1087, z 2006 r. Nr 45, poz. 319, Nr 225, poz. 1635, z 2008 r. Nr 123, poz. 803, Nr 199, poz. 1227, Nr 201, poz. 1237, Nr 220, poz. 1413, z 2010 r. Nr 24, poz. 124, Nr 75, poz. 474, Nr 106, poz. 675, Nr 119, poz. 804, Nr 149, poz. 996, Nr 155, poz. 1043, Nr 130, poz. 871, z 2011 r. Nr 32, poz. 159),
  - ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. Prawo budowlane (Dz. U. z 2010 r. Nr 243, poz. 1623 j.t. , ze zm.: z 2011 r. Nr 32, poz. 159, z 2011 r. Nr 45, 235),
  - ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. Prawo ochrony środowiska (tekst jednolity Dz. U. z 2008 r., Nr 25, poz. 150, ze zm.: Nr 111, poz. 708, Nr 138, poz. 865, Nr 154, poz. 958, Nr 171, poz. 1056, Nr 199, poz. 1227, Nr 223, poz. 1464, Nr 227, poz. 1505, z 2009 r. Nr 19, poz. 100, Nr 20, poz. 106, Nr 79, poz. 666, Nr 130, poz. 1070, Nr 215, poz. 1664, z 2010 r. Nr 21, poz. 104, Nr 28, poz. 145, Nr 40, poz. 227, Nr 76, poz. 489, Nr 119, poz. 804, Nr 152, poz. 1018 i poz. 1019, Nr 182, poz. 1228, Nr 229, poz. 1498. Nr 249, poz. 1657, z 2011 r. Nr 32, poz. 159, Nr 63, poz. 322),
  - ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (tekst jednolity Dz. U. z 2009 nr 151 poz. 1220 ze zm.: z 2009 r. Nr 157, poz. 1241, Nr 215, poz. 1664, z 2010 r. Nr 76, poz. 489, Nr 119, poz. 804, z 2011 r. Nr 34, poz. 170),
  - ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (tekst jednolity Dz. U. z 2001 r., Nr 13, poz. 123 ze zm.: z 2002 r. Nr 41, poz. 364, z 2003 r. Nr 96, poz. 874, Nr 162, poz. 1568, Nr 213, poz. 2081, z 2004 r. Nr 11, poz. 96, Nr 261, poz. 2598, z 2005 r. Nr 131, poz. 1091, Nr 132, poz. 1111, z 2006 r. Nr 227, poz. 1658, z 2009 r. Nr 62, poz. 504),
  - ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (tekst jednolity Dz. U. z 2010 r. Nr 234, poz. 1536).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

4.1.1. Narodowa Strategia Rozwoju Kultury w latach 2004 - 2013

Misją *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest: „**zrównoważony rozwój kultury jako najwyższej wartości przenoszonej ponad pokoleniami, określającej całokształt historycznego i cywilizacyjnego dorobku Polski, wartości warunkującej tożsamość narodową i zapewniającej ciągłość tradycji i rozwój regionów.**” Formułując zadania gminy w zakresie ochrony dóbr kultury musimy realizować powyższy cel.

Tezy *Narodowej Strategii* zakładają zwiększenie poziomu aktywności na szczeblu regionalnym w sferze kultury. Dotyczy to „umiejętnego wkomponowania zadań z obszarów kultury w plan rozwojowy regionu, przy założeniu, iż rozwój kultury wspiera poprawę jakości potencjału regionu w dziedzinie kapitału intelektualnego oraz kapitału społecznego. Przygotowanie regionów (władz samorządowych i partnerów społecznych oraz instytucjonalnych) do tej aktywności jest ważne dla pozyskiwania funduszy Unii Europejskiej (w tym i z edycji INTERREG), także w kontekście następnego okresu programowania na lata 2007–2013”².

W założeniach Państwo Polskie powinno być partnerem dla jednostek samorządu terytorialnego i wspólnie z nimi kształtować kulturę w regionach. Do tego celu „niezbędne jest

---

² Narodowa Strategia Rozwoju Kultury na lata 2004-2013, s. 112-113 (źródło: http://bip.mkidn.gov.pl/media/docs/Narodowa_Strategia_Rozwoju_Kultury.pdf).

zinstytucjonalizowanie platformy współpracy pomiędzy państwem a samorządami, a także w większym stopniu wykorzystanie możliwości tworzenia i prowadzenia wspólnych instytucji i wspólnych inwestycji w sferze kultury. Samorządy terytorialne powinny zyskać większą motywację w kształtowaniu instytucjonalnego zaplecza dla rozwoju kultury, w tym do wypełniania założonych w lokalnych strategiach rozwoju celów w sferze kultury, a rola państwa powinna sprowadzać się do badań naukowych i monitorowania tej sfery oraz do skutecznego zapobiegania sytuacjom kryzysowym. Jednocześnie Minister Kultury powinien posiadać odpowiednie środki na sprawowanie mecenatu nad działalnością instytucji kultury oraz instrumenty o charakterze motywującym, za pomocą których możliwa będzie realizacja polityki kulturalnej państwa w regionach”³.

Narodowa Strategia Rozwoju Kultury wskazuje bardzo ważną przemianę w kształtowaniu podejścia do sposobów ochrony dziedzictwa kulturowego. Współczesna ochrona zabytków powinna skupiać się na aktywnym działaniu ze względu na „rosnące znaczenie powiązania kultury z rozwojem gospodarczym i dochodami regionów”. Elementy naszej spuścizny kulturowej powinny zostać wykorzystane dla podjęcia działań w kształtowaniu zintegrowanych produktów turystycznych.

Strategicznymi obszarami w okresie programowania 2004–2013 są m.in. ochrona dziedzictwa kulturowego, w tym szczególnie ochrona i rewaloryzacja zabytków⁴.

Rolą Ministra Kultury oraz jednostek samorządu terytorialnego jest motywowanie społeczności do partycypacji w funkcjonowaniu sfery kultury, w tym do dobrowolnego udziału w finansowaniu instytucji i wydarzeń kulturalnych oraz twórców za pomocą stworzonych narzędzi podatkowych. W tym celu Minister Kultury i samorządy powinny rozszerzyć obowiązki odpowiednich komórek swoich urzędów w zakresie promocji społecznej odpowiedzialności obywateli za kulturę (wspólne kampanie promocyjne, powstawanie społecznych paneli eksperckich i ciał doradczych związanych z możliwością pozyskania dodatkowych funduszy na kulturę w regionach).

W związku z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej w równym stopniu zadaniem Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, jednostek samorządu terytorialnego i instytucji kultury staje się pozyskanie środków na kulturę z funduszy strukturalnych oraz innych środków Unii Europejskiej. W tym celu Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego oraz samorządy powinny zapewnić odpowiednie środki na wkład własny do projektów realizowanych w sferze kultury.

Celem cząstkowym w *Narodowej Strategii Rozwoju Kultury* jest m.in. zachowanie dziedzictwa kulturowego i aktywna ochrona zabytków⁵.

Jednostki samorządu terytorialnego zostały określone jako partnerzy w finansowaniu wdrażania *Narodowej Strategii Kultury*.

4.1.2. Narodowy Program Kultury: „Ochrona Zabytków i Dziedzictwa Kulturowego” na lata 2004-2013

Narodowy Program Kultury „*Ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego*” jest dokumentem służącym wdrożeniu Narodowej Strategii Rozwoju Kultury w latach 2004 – 2013 w sferze spuścizny kulturowej Polski, stworzonym przez zespół ekspertów przy Ministrze Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Jego celem jest poprawa stanu i dostępności zabytków poprzez:

- a) tworzenie warunków instytucjonalnych, prawnych i organizacyjnych w sferze dokumentacji i ochrony zabytków,
- b) kompleksową rewaloryzację zabytków i ich adaptację na cele społeczne,
- c) zwiększenie roli zabytków w rozwoju turystyki i przedsiębiorczości,
- d) tworzenie zintegrowanych narodowych produktów turystycznych,
- e) promocję polskiego dziedzictwa kulturowego w Polsce i za granicą,

---

³ Ibidem, s. 114.

⁴ Ibidem, s. 115.

⁵ Ibidem, s. 114-115.

- f) wzmocnienie zasobów ludzkich w sferze ochrony zabytków,
- g) podnoszenie świadomości społecznej dotyczącej dziedzictwa kulturowego,
- h) zabezpieczenie zabytków i archiwaliów przed nielegalnym wywozem za granicę⁶.

Narodowy Program Kultury wskazuje możliwości finansowania ochrony dziedzictwa kulturowego ze środków publicznych: z budżetu Ministra Kultury, jednostek samorządu terytorialnego oraz funduszy strukturalnych, np.: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego - jego możliwości dla sektora kultury dotyczą przede wszystkim tworzenia, modernizacji i rozwoju infrastruktury w tym obszarze, w tym rewaloryzacji i adaptacji obiektów stanowiących dziedzictwo kulturowe lub przemysłowe. Dotyczy to przede wszystkim tworzenia centrów kulturalnych, traktowanych jako miejsce spotkań i odgrywających znaczną rolę w wymianie kulturalnej oraz otwarciu się regionu na zewnątrz. Ważną kategorią w infrastrukturze kulturalnej są zabytki i muzea, które posiadają potencjał ekonomiczny. Mogą one stanowić atrakcję turystyczną, przyczyniając się do wzrostu zainteresowania regionem zarówno dla turystów, jak i w sposób pośredni dla inwestorów. Kolejną możliwość daje Europejski Fundusz Społeczny ukierunkowany zwłaszcza na procesy dostosowawcze i unowocześnianie polityki zatrudnienia. Możliwości finansowania kultury w tym wypadku polegają na tym, że działalność związaną z poprawą stanu dziedzictwa kulturowego i produkcją kulturalną może bezpośrednio lub pośrednio przyczynić się do wzrostu liczby miejsc pracy. Najczęściej projekty kulturalne z tego zakresu są bezpośrednio lub pośrednio związane z promocją danego obszaru, a także ulepszeniem usług związanych z turystyką. Efekty działalności kulturalnej wykraczają jednak daleko poza podniesienie atrakcyjności turystycznej⁷.

4.2. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa

4.2.1. Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005-2020

Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 – 2020 przyjęta została przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 18 lipca 2005 r. (Uchwała Nr 587/XXXV/05).

W części dotyczącej diagnozy stwierdzono, że „(województwo) pomorskie wyróżnia oryginalna wielokulturowość, stanowiąca mieszankę dziedzictwa polskiego (w tym kaszubskiego, kociewskiego i kresowego), hanzeatyckiego, ukraińskiego i innych. Jej materialnym odzwierciedleniem są liczne zabytki i obiekty kulturalne. Brakuje jednak spójnej i konsekwentnie realizowanej promocji wykorzystania dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia świadomości historycznej i tożsamości regionalnej oraz podniesienia atrakcyjności osiedleńczej, turystycznej i inwestycyjnej regionu(...)”.

W ostatnich latach w sferze kultury daje się zauważyć systematyczny kryzys finansowo-instytucjonalny. Jednym z jego objawów są ubytki w sieci instytucji kultury, dodatkowo sprzężone z malejącymi wydatkami na działalność tych instytucji. Problem stanowią także dysproporcje w dostępie do dóbr i usług kultury między mieszkańcami miast i obszarów wiejskich⁸(...).

Jednocześnie określono wizję województwa pomorskiego roku 2020 wskazując, że region ten będzie znaczącym partnerem w regionie Morza Bałtyckiego – regionem czystego środowiska; wysokiej jakości życia; rozwoju opartego na wiedzy, umiejętnościach, aktywności i otwartości mieszkańców; silnej i zróżnicowanej gospodarki; partnerskiej współpracy; atrakcyjnej i spójnej przestrzeni, a także kultywowania wielokulturowego dziedzictwa oraz tradycji morskich i solidarnościowych.

Ponadto województwo ma stać się:

---

⁶ Narodowy Program Kultury..., s. 118.

⁷ Ibidem, s. 31.

⁸ Strategia Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 – 2020, s. 10 (źródło: http://www.woj-pomorskie.pl/downloads/ASRWP_tekst%20jednolity%20ostateczny%20180705.pdf)

- regionem konkurencyjnym: (...) dysponującym dobrze zorganizowaną, efektywną i działającą w sposób przejrzysty administracją publiczną, ukierunkowaną na trwałe rozwój społeczno-gospodarczy, z wykorzystaniem m.in. partnerstwa publiczno-prywatnego i publiczno-społecznego, włączonym do międzynarodowej sieci przepływu informacji, wiedzy i kooperacji naukowej, gospodarczej i kulturalnej; stanowiącym atrakcyjne miejsce dla inwestorów, turystów, studentów, naukowców, a także obecnych i potencjalnych mieszkańców;
- regionem spójnym: (...) umacniającym – zgodnie z zasadą „jedność w różnorodności” – tożsamość budowaną na fundamencie poszanowania bogatej spuścizny historycznej oraz tradycji, dorobku i dziedzictwa (...) Powiśla i Żuław oraz innych części regionu, a także tradycji morskiej i solidarnościowej;
- regionem dostępnym: dobrze powiązany z otoczeniem zewnętrznym poprzez zintegrowany i bezpieczny regionalny system transportowy wspierający mobilność ludzi, a także poprzez wydajny regionalny system teleinformatyczny zapewniającym sprawny przepływ informacji i wiedzy, zapewniającym wysoki standard życia, dobrą jakość środowiska przyrodniczego i kulturowego, a także bezpieczeństwo powodziowe i energetyczne, oferującym wyrównany dostęp do wysokiego poziomu świadczeń i usług w sferach: edukacji, ochrony zdrowia, bezpieczeństwa publicznego, pomocy społecznej, kultury, sportu i rekreacji.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn 2011-2014 zgodny jest z zapisami Strategii Rozwoju Województwa Pomorskiego 2005 – 2020.

4.2.2. Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013

Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013 przyjęty przez Zarząd Województwa Pomorskiego w dniu 2 października 2007 r. W 2010 roku został zaktualizowany (Dz. Urz. Woj. Pom. Nr 134 z dnia 4 listopada 2010 r., poz. 2588) i zawiera zatwierdzone przez Komisję Europejską w dniu 3 września 2010 r. zmiany zaproponowane przez Zarząd Województwa Pomorskiego.

Celem strategicznym tego dokumentu jest poprawa konkurencyjności gospodarczej, spójności społecznej i dostępności przestrzennej województwa przy zrównoważonym wykorzystaniu specyficznych cech potencjału gospodarczego i kulturowego regionu oraz przy pełnym poszanowaniu jego zasobów przyrodniczych⁹.

W celach szczegółowych obejmujących m.in. ochronę dziedzictwa kulturowego określono „Cel 3. Poprawa atrakcyjności osiedleńczej i turystycznej”, gdzie skupiono się m.in. na wykorzystaniu potencjału turystycznego. „Atrakcyjność turystyczna regionu jest traktowana jako jeden z istotniejszych czynników jego trwałego rozwoju. Będzie ona wzmacniana poprzez zrównoważone wykorzystanie bogactwa środowiska przyrodniczego i kulturowego regionu. Realizowane przedsięwzięcia będą ukierunkowane na dywersyfikację oferty turystycznej, obejmując ogólnie dostępną infrastrukturę turystyczną, obiekty dziedzictwa kulturowego, obszary cenne przyrodniczo, a także tworzenie i promocję (sieciowych) produktów turystycznych. Realizowane przedsięwzięcia będą wspierane poprzez budowę zintegrowanego systemu informacji turystycznej”¹⁰.

Działania, polegające m.in. na ochronie dziedzictwa kulturowego przewidziane zostały w osi priorytetowej 6. *Turystyka i dziedzictwo kulturowe*¹¹.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn 2011-2014 zgodny jest z zapisami Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013.

---

⁹ Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Pomorskiego na lata 2007-2013. Narodowe Strategiczne Ramy Odniesienia 2007-2013, Gdańsk, wrzesień 2010 r., s 5 (źródło:

http://dpr.pomorskie.eu/res/dpr/dokumenty/RPO/rpo_2010/rpo_wp_wrzesien_2010.pdf).

¹⁰ Ibidem, s. 54.

¹¹ Ibidem, s. 68.

4.2.3. Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego przyjęty został przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 30 września 2002 r. uchwałą Nr 639/XLVI/02, a następnie zmieniony w dniu 26 października 2009 r. uchwałą Nr 1004/XXXIX/2009 (Dz. U. Woj. Pom. Nr 172 z dnia 16 grudnia 2009 r., poz. 3361).

W dokumencie tym za najwartościowsze obszary województwa pomorskiego w układzie przyrodniczym i historyczno-kulturowym uznano m.in.: Dolinę Kwidzyńską.¹²

Uznano, że zrealizowanie celów polityki przestrzennej jest możliwe pod warunkiem stosowania określonych ogólnych zasad rozwijających zasadę generalną: długookresowego równoważenia rozwoju. Jedną z tych zasad jest stosowanie trójochrony (integralnej ochrony wartości przyrodniczych, kulturowych i krajobrazu) dla utrzymania równowagi środowiska i poprawy warunków i jakości życia.¹³

W rozdziale 12.1.2. poświęconym systemowi ochrony środowiska kulturowego wskazano, że ochrona elementów dziedzictwa kulturowego jest częścią składową procesu kształtowania i ochrony ładu przestrzennego¹⁴. Sformułowano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

a) Ochrona różnorodności dziedzictwa kulturowego wykształconego w wyniku wielu procesów kulturowych oraz dóbr kultury współczesnej.

b) Ochrona zachowanych zespołów obiektów zabytkowych o wyrazistej tożsamości – nawet jeśli poszczególne obiekty nie posiadają wybitnej wartości historycznej lub artystycznej.

c) Wprowadzanie funkcji umożliwiających efektywne i racjonalne gospodarowanie obiektem zabytkowym.

d) Unikanie przekształceń przestrzennych mogących zagrażać zasobom dziedzictwa kulturowego, np.: dysharmonijne lub szkodliwe sąsiedztwo.

e) Stwarzanie przestrzennych warunków dla kontynuacji funkcji tożsamy dla tradycji miejsca, których podtrzymywanie jest racjonalne np.: targowe w śródmieściach miast o korzeniu średniowiecznym, rybołówstwo na wybrzeżu i rybactwo na Zalewie Wiślanym.

f) Ekspozowanie w strukturze przestrzennej, w panoramach i sylwetach miejscowości elementów najcenniejszych i udostępnianie miejsc o wysokich walorach kulturowych, w szczególności zabytków rangi światowej, europejskiej i krajowej oraz wybitnych dóbr kultury współczesnej.

g) Komponowanie nowych struktur z uwzględnieniem historycznej zabudowy – uzupełnianie istniejących struktur o nowe elementy tworzące harmonijną całość.

h) W gminnych dokumentach planistycznych należy:

- zidentyfikować istniejące i potencjalne konflikty funkcjonalno-przestrzenne związane z ochroną walorów kulturowych;

- zidentyfikować elementy charakterystyczne krajobrazu kulturowego oraz określić zasady ich ochrony (np.: wskazanie wytycznych dotyczących zgodnych z tożsamością miejscowości zasad: posadowienia obiektów na działce, formy obiektu, detalu architektonicznego);

- określić elementy charakterystyczne w przypadku dóbr kultury współczesnej, które winny zostać zachowane.¹⁵

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano:

1) Ochronę i odnowę charakterystycznych zasobów dziedzictwa kulturowego regionu, m.in.: układów urbanistycznych i ruralistycznych, zabytków wsi pomorskiej, dziedzictwa morskiego

---

¹² Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Pomorskiego, Gdańsk, październik 2009, s. 50.

¹³ Ibidem, s. 197.

¹⁴ Ibidem, s. 213.

¹⁵ Ibidem, s. 213.

i rzeczno, dziedzictwa budownictwa ceglanego (przede wszystkim najstarsze kościoły i założenia klasztorne, zamki krzyżackie) i drewnianego (przede wszystkim dziedzictwo kulturowe Ziemi Słupskiej, Żuław, Powiśla, Kaszub i Kociewia), obiektów dziedzictwa obronnego i techniki (w tym systemów hydrotechnicznych), kultury materialnej portów morskich i rzecznych oraz wsi rybackich, materialnych relikwów dziedzictwa solidarnościowego, zespołów rezydencjalnych, zespołów zieleni urządzonej, wybitnych dóbr kultury współczesnej.¹⁶ (...)

2) Uwzględnianie w dokumentach strategicznych i planistycznych stref koncentracji elementów dziedzictwa kulturowego wymagających szczególnej ochrony wartości kulturowych i krajobrazowych¹⁷:(...)

- Obszar Powiśla – obszar wysokich walorów przyrodniczo-kulturowych. Silne osadnictwo kultury wielbarskiej (Goci) – obecne są pozostałości grodzisk; charakterystyczne cechy budownictwa ludowego w postaci występowania podcienia wystawkowego (typu żuławsko-warمیńskiego); tradycja stosowania specyficznych materiałów budowlanych – obszar w strefie zasięgu zwartego występowania budownictwa ryglowego typu glino-bitego; bardzo wysokie nasycenie najcenniejszymi obiektami zabytkowymi – przewaga typu sakralnego i mieszkalnego; duża różnorodność kulturowa; elementy charakterystyczne zagrody typu holenderskiego o układzie podłużnym, wsie rządowe pochodzenia ołęderskiego oraz zadrzewienia szpalerowe.

W rozdziale 12.1.3. poświęconym systemowi ochrony walorów krajobrazu wskazano następujące zasady zagospodarowania przestrzennego:

- a) W strefach krajobrazu harmonijnego (ziemia pucka, bytowska, kartuska, słowińska, dolina dolnej Wisły, Żuławy Wiślane, Równina Charzykowska oraz parki krajobrazowe, parki narodowe) zachowanie i uczytelnianie istniejących wartości estetyczno-widokowych związanych z rzeźbą terenu oraz jego naturalnym i kulturowym pokryciem.
- b) W sferze krajobrazu dysharmonijnego i zdegradowanego (aglomeracja Trójmiasta, obszary podmiejskie ośrodków regionalnych, główne ciągi komunikacyjne) – przywracanie równowagi przyrodniczej, zwiększanie bioróżnorodności, porządkowanie i odtwarzanie zasobów kulturowych, usuwanie lub maskowanie zielenią elementów obniżających walory estetyczno-widokowe.
- c) Ograniczanie zainwestowania na terenach leśno-rolnych (szczególnie o wysokich wartościach kulturowych i estetycznych) przez wyznaczenie w dokumentach planistycznych gmin obszarów wyłączonych spod zabudowy i jej ograniczenie oraz wskazywanie linii zabudowy oddzielającej obszar zabudowany od obszarów rolnych lub zagrodowej zabudowy rozproszonej.
- d) Eliminacja i przeciwdziałanie powstawaniu zabudowy o cechach dysharmonijnych w strefach wglądów na tereny o wysokich walorach krajobrazowych.
- e) Ekspozowanie i odtwarzanie dominant architektonicznych (np. baszty, wieże zamków, kościołów czy ratuszy).
- f) Preferowanie i kontynuacja dobrej praktyki w zagospodarowaniu przestrzeni (układów ruralistycznych, niw siedliskowych etc.) i sposobie użytkowania obszarów o wyraźnych walorach przyrodniczo-kulturowych i krajobrazowych.
- g) Ochrona przestrzeni o specyficznych i unikatowych walorach krajobrazowych.
- h) Ograniczanie wprowadzania obcych krajobrazowo elementów i form zagospodarowania antropogenicznego oraz dewastowania elementów przyrodniczych i architektonicznych krajobrazu – ochrona tożsamości wszystkich typów krajobrazu.
- i) Kształtowanie i podnoszenie walorów krajobrazowych oraz ich lepsze udostępnienie, jako elementu jakości życia i atrakcyjności turystycznej województwa.
- j) Opracowywanie studiów krajobrazowych przy realizacji inwestycji wielkopowierzchniowych, wysokościowych lub liniowych w dominujący sposób oddziałujących na przestrzeń.
- k) Zachowanie charakterystycznych cech naturalnych krajobrazów nadmorskich i naturalnych procesów ich kształtowania, ekspozycji widokowej.¹⁸

---

¹⁶ Ibidem, s. 214.

¹⁷ Ibidem, s. 216.

Jako kierunki zagospodarowania przestrzennego wskazano m.in.:

1) Uzupełnienie sieci obszarów ochrony krajobrazu o nowe:

a) utworzenie parków krajobrazowych: Dolnej Wisły (...);¹⁹

2) Ochronę przedpola ekspozycji bądź poprawę wyeksponowania m.in. przez ograniczenie wprowadzania zabudowy, zalesień, reklam wielkoformatowych i innych przekształceń, ochronę charakterystycznych akcentów i dominant, odtwarzanie wartościowych elementów obiektów zabytkowych i historycznych sylwet panoramicznych, w tym szczególnie: (...)

- zespołu zamkowego i staromiejskiego w Kwidzynie z trasy kołowej²⁰;(...)

- zespołów ruralistycznych: miejscowości:(...) Janowo (gm. Kwidzyn), Gniewskie Pole (gm. Kwidzyn), Nowy Dwór (gm. Kwidzyn).²¹

Gminny Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn 2011-2014 zgodny jest z zapisami Planu zagospodarowania przestrzennego województwa pomorskiego.

4.2.4. Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014

Celem strategicznym Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014 przyjętego przez Sejmik Województwa Pomorskiego w dniu 28 lutego 2011 r. (uchwała nr 91/V/2011) jest wzmocnienie poziomu ochrony i opieki nad dziedzictwem kulturowym województwa pomorskiego służące zachowaniu zabytków, budowaniu tożsamości regionalnej oraz promocji turystycznej regionu²². Cel ten będzie realizowany w ramach 3 priorytetów:

- priorytet 1: zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi,
- priorytet 2: zachowanie kulturowego dziedzictwa morskiego i rzecznego,
- priorytet 3: badanie, dokumentacja i promocja dziedzictwa kulturowego.

Priorytety te będą realizowane poprzez m.in. następujące kierunki²³:

- Zachowanie dziedzictwa kulturowego miast i wsi regionu służące budowaniu tożsamości mieszkańców oraz promocji turystycznej.
- Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego, w tym zachowanie wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej.
- Zachowanie krajobrazu kulturowego wsi pomorskiej.(...)
- Zachowanie dziedzictwa morskiego i rzecznego służące budowaniu tożsamości mieszkańców oraz promocji turystycznej.
- Ochrona krajobrazu kulturowego strefy przybrzeżnej.
- Zachowanie i ochrona charakterystycznych obiektów hydrotechnicznych, związanych z zagospodarowaniem wód śródlądowych regionu.
- Zachowanie krajobrazu kulturowego charakterystycznych obszarów depresyjnych województwa (Żuławy, Powiśle).
- Ekspozycja najcenniejszych zabytków dziedzictwa morskiego i rzecznego.
- Specjalistyczne rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym.
- Rozpoznanie zasobów i specyfiki regionalnego dziedzictwa kulturowego.

---

¹⁸ Ibidem, s. 217.

¹⁹ Ibidem, s. 217.

²⁰ Ibidem, s. 218.

²¹ Ibidem, s. 218.

²² Program Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2011-2014, Gdańsk 2011, s. 59 (źródło:

http://www.pomorskie.eu/res/BIP/UMWP/urząd/Sprawy_do_zalatwienia/kultura/dotacje/zalacznik_do_uchwaly_program_opieki_nad_zabytkami_województwa_pomorskiego_dziennik_urz..pdf)

²³ Ibidem, s. 60 – 63.

- Promowanie tradycyjnych form i cech regionalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych).
- Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym.
- Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej.
- Szeroki dostęp do informacji o dorobku kultury regionalnej.

Gminy Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn 2011-2014 zgodny jest z zapisami Programu Opieki nad Zabytkami Województwa Pomorskiego na lata 2007-2010.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

5.1.1. Strategia Zrównoważonego Rozwoju Gminy Kwidzyn

„Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn do roku 2015” została opracowana w 2007 r. i przyjęta uchwałą Nr V/19/07 przez Radę Gminy Kwidzyn w dniu 20.02.2007r. W *Strategii* wskazano obiekty wpisane do rejestru zabytków²⁴. W ramach pięciu celów (Gospodarka, Przestrzeń, Społeczność, Ekologia, Infrastruktura) określono kierunki działań prowadzące do rozwoju Gminy Kwidzyn. W poszczególnych obszarach życia społeczno - gospodarczego (gospodarka, przestrzeń, ekologia, infrastruktura, społeczność) wskazano 14 celów, które są podstawą prawidłowego rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Kwidzyn. Cele te wypełniają realizację przyjętej misji do roku 2015.

Za jeden z wariantów rozwoju obrano tworzenie warunków do dalszego rozwoju kultury i sportu w oparciu o walory historyczne, przyrodnicze i geograficzne²⁵.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn 2011-2014 zgodny jest z zapisami „Strategii Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn do roku 2015”.

5.1.2. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn jest podstawą bieżących działań władz samorządowych gminy, jak też planów rozwojowych, w tym materiałem merytorycznym i dokumentem wyjściowym do wykonania opracowań planistycznych z zakresu gospodarki przestrzennej. Studium przyjęte zostało przez Radę Gminy Kwidzyn uchwałą Nr IX/43/2011 z dnia 1 lipca 2011r., zostały w nim zdefiniowane „główne czynniki mające wpływ na rozwój i zagospodarowanie gminy, oraz sformułowane kierunki zagospodarowania przestrzennego niezbędne do prowadzenia polityki przestrzennej”²⁶.

Wskazane w nim zostały obiekty i tereny objęte ochroną prawną, a także elementy środowiska kulturowego objęte ochroną planistyczną oraz zasady ich ochrony oraz zasady zagospodarowania w strefach krajobrazu kulturowego.

---

²⁴ Strategia Rozwoju Społeczno – Gospodarczego Gminy Kwidzyn do roku 2015, Słupsk, styczeń 2007 r., s. 22-23.

²⁵ Ibidem, s. 68.

²⁶ Uchwała Nr XVII/123/2000 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 1 grudnia 2000 r. w sprawie Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy Kwidzyn, s. 1.

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Kwidzyn 2011-2014 zgodny jest z zapisami Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Kwidzyn.

5.1.3. Formy ochrony dziedzictwa kulturowego w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego w Gminie Kwidzyn

Dziedzictwo kulturowe w Gminie Kwidzyn chronione jest na podstawie miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego; plany te zawierają: zasady ochrony układów ruralistycznych, warunki konserwatorskie dotyczące realizacji nowej zabudowy w strefach ochrony konserwatorskiej, zasady ochrony zabytkowych obiektów oraz parków.

Gmina posiada aktualne plany zagospodarowania przestrzennego dla następujących obszarów:

- osiedle gminnej zabudowy mieszkaniowej w Rakowcu - Uchwała Nr XXXIX/177/98 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 18 czerwca 1998 r.,
- fragment wsi Lipianki i Korzeniewo - Uchwała Nr XXIX/191/02 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 10 kwietnia 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2002 r., Nr 29 poz. 700),
- tereny wyznaczone dla planowanej drogi publicznej w obrębach Lipianki, Mareza i Baldram - Uchwała Nr XXXIII/215/02 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 7 października 2002 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2003 r., Nr 13, poz. 135),
- teren położony w obrębie geodezyjnym Rakowiec - Uchwała Nr XXI/157/05 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 23 marca 2005 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2005 r., Nr 44, poz. 859),
- teren przeznaczony dla potrzeb działalności gospodarczej związanej z eksploatacją złóż i kopalin na terenie wsi Kamionka - Uchwała Nr XXI/158/05 z dnia 23 marca 2005 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2005 r., Nr 44, poz. 860),
- tereny położone w obrębie geodezyjnym Górki - Uchwała Nr XXXI/219/06 z dnia 28 lutego 2006 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2006 r., Nr 61 poz. 1246),
- zmiana mpzp dla działek 328/1, 328/2, 328/3 i 328/4 w miejscowości Gilwa Mała - Uchwała Nr XXXV/256/2006 z dnia 18 lipca 2006 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2006 r., Nr 100 poz. 2061),
- nieruchomości położone w obrębie geodezyjnym Rakowiec - Uchwała Nr XXXVII/268/06 z dnia 20 października 2006 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2007 r., Nr 34 poz. 497),
- teren górniczy położony w obrębie geodezyjnym Podzamcze - Uchwała Nr X/60/2007 z dnia 7 września 2007 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2008 r., Nr 19 poz. 487),
- nieruchomości położone w obrębach Dankowo i Górki - Uchwała Nr XIII/83/07 z dnia 14 grudnia 2007 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2008 r., Nr 39, poz. 1152),
- dla nieruchomości położonych w obrębie Baldram - Uchwała Nr XXI/133/2008 z dnia 29 października 2008 r. (Dz. Urz. Woj. Pom. z 2009 r., Nr 31 poz. 606).

5.2. Charakterystyka zasobów i analiza stanu dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy

5.2.1. Charakterystyka gminy

Gmina Kwidzyn położona jest w południowo-wschodniej części województwa pomorskiego, w powiecie kwidzyńskim i sąsiaduje z następującymi gminami: Gardeją, Gniewem (granica wzdłuż Wisły), Prabutami, Ryjewem, Sadlinkami oraz gminą miejską Kwidzyn. Obejmuje powierzchnię 207 km², zamieszkuje tu 10 697 osób w 34 miejscowościach, z których największe to Rakowiec, Mareza, Tychnowy, Korzeniewo, Licze i Górki²⁷.

---

²⁷ www.gminakwidzyn.pl/o_gminie.htm

Gmina leży na pograniczu dwóch jednostek fizjograficznych: Pojezierza Ławskiego i Doliny Dolnej Wisły. Teren gminy to obszar przede wszystkim nizinny, bagienny, bardzo urodzajny. Lasy stanowią prawie 19% powierzchni ogólnej gminy i położone są głównie w północno-wschodniej jej części²⁸. Obszar gminy okala niemal w pełni miasto Kwidzyn, opierając się od zachodu na rzece Wiśle, na której czynne są przeprawy promowe z Korzeniewa i Janowa do Opalenia i Gniewu.

Na terenie gminy występują obszary chronione w dorzeczu rzeki Wisły i Liwy, m.in. Obszar Chronionego Krajobrazu Doliny Kwidzyńskiej, Nadwiślański Obszar Chronionego Krajobrazu, Sadliński Obszar Chronionego Krajobrazu, Obszar Chronionego Krajobrazu Rzeki Liwy.

5.2.2. Zarys historii gminy

Obszar Pojezierza Pomorsko-Mazurskiego, a tym samym okolice Kwidzyna zostały zasiedlone przez człowieka znacznie później niż tereny Polski południowej i środkowej. Podczas gdy Małopolskę i Śląsk od dawna zamieszkiwały grupy ludzkie, Pomorze było przykryte grubym „płaszczem” lodowca. Ustąpił on z tych terenów około 12 tysięcy lat p.n.e. Sporadyczne pojawiali się tu ludzie w okresie starszej i środkowej epoki kamienia (8000 do 3500 lat p.n.e.). Pierwsi mieszkańcy tych ziem to ludność kultury świderskiej, prowadząca koczowniczy tryb życia.

Znaczne ożywienie osadnicze w okolicach Kwidzyna daje zaobserwować się dopiero w młodszej epoce kamienia (3500 do 1700 lat p.n.e.), kiedy to zmieniono koczowniczy tryb życia na osiadły. Pierwsze rozpoznane ślady działalności ludzkiej na terenie Dolnego Powiśla pochodzą z drugiego okresu młodszej epoki kamienia (3500 do 2500 lat p.n.e.) z osad Kamionka, Licze, Rakowiec.

Osadnictwo epoki brązu (1700 do 650 lat p.n.e.) do tej pory nie zostało dokładnie rozpoznane. W początkach tej epoki, wzdłuż Wisły, docierały na Pomorze pierwsze importy narzędzi z miedzi i brązu, czego przykładem może być znaleziona w Rozpędzinach siekierka miedziana.

Pełniejszy obraz osadnictwa pradziejowego okolic Kwidzyna rysuje się po zasiedleniu tych terenów przez prasłowiańskie plemiona kultury łużyckiej (około 1000 lat p.n.e.).

Z wczesnej epoki żelaza (700 do 200 lat p.n.e.) wokół Kwidzyna rozpoznano dwanaście stanowisk archeologicznych kultury łużyckiej i wschodniopomorskiej.

Cmentarzyska ludności kultury łużyckiej z urnami z prochami zmarłych w grobach płaskich odkryto w miejscowościach: Bystrzec, Czarne Dolne, Klecewo i Zajezerze. W kulturze wschodniopomorskiej formą przewodnią był grób skrzynkowy (BalDRAM, Cygany, Gardeja, Kwidzyn, Ośno, Podzamcze). Prasłowiańska ludność kultury łużyckiej na Dolnym Powiślu budowała osiedla obronne — grody na trudno dostępnych wzgórzach (BalDRAM, Podzamcze).

U progu naszej ery Dolne Powiśle znajdowało się pod silnym wpływem kultury starożytnego Rzymu i jego prowincji. Powstawały i rozwijały się szlaki bursztynowe. Najważniejszy z nich wiódł z Italii wzdłuż Dunaju, przez Czechy i ziemie polskie, dolną Wisłę do Bałtyku. Po obu stronach dolnej Wisły zagęszczało się osadnictwo, a okolice Kwidzyna przeżywały w tym okresie renesans osadniczy. Powstało i funkcjonowało przez kilka stuleci wiele osad w okolicy Brokowa, Bystrzca, Kamionki, oraz cmentarzyska (Bystrzec, Rakowiec). Osady z reguły zakładano w pobliżu rzek lub naturalnych zbiorników wody. W większości były to osady otwarte, nie chronione wałem lub inną konstrukcją obronną. Jakkolwiek nie ma wyraźnych dowodów mówiących o istnieniu w pierwszych wiekach naszej ery osiedli obronnych, to jednak na przykładzie osady w Brokowie można stwierdzić, że miała ona charakter zdecydowanie obronny. Położona była na dużym półwyspie otoczonym z trzech stron głębokimi jarami, z których jednym płynęła rzeka Liwa. Jest to typowy przykład zakładania osady w naturalnych warunkach obronnych.

Obszar między dolną Wisłą a Pasłęką, zasiedlała ludność prasłowiańska, nieprzerwanie ponad tysiąc lat. Pod koniec IV lub na początku V wieku, w wyniku przesuwania się słowiańskiej ludności na zachód (ogólnoeuropejska wędrówka ludów), nastąpiło znaczne rozrzedzenie osadnictwa na wspomnianym terenie. Opuszczone miejsca powoli zasiedlały plemiona pruskie, dochodząc, około

---

²⁸ www.gminakwidzyn.pl/o_gminie.htm

VI—VII wieku, na północy do rzeki Dzierżoń, na południu zaś do okolic Prabut. Najprawdopodobniej w połowie XII wieku osadnictwo pruskie dotarło w rejon Kwidzyna aż do Wisły.

Zanim jednak to nastąpiło, na terenie całego Dolnego Powiśla, jak wykazały badania archeologiczne, rozwijało się intensywnie osadnictwo słowiańskie. Po czasowym (w okresie wędrówek ludów) regresie osadniczym tereny te, począwszy od VII—VIII wieku, zostały zasiedlone ponownie przez ludność słowiańską, ściślej prapolską, impulsem osadniczym z ziemi chełmińskiej i Pomorza Gdańskiego.

W Kwidzynie i najbliższej okolicy rozciągał się wzdłuż wschodniego biegu Wisły duży zespół osadniczy składający się z trzech grodzisk i pięciu osad (m.in. grodzisko Baldram).

W najbliższej okolicy, współcześnie z grodem w Baldramie, funkcjonowała tylko jedna osada i być może gród w Podzamczu.

Impuls osadniczy, jaki poszedł w pierwszym podokresie wczesnego średniowiecza z ziemi chełmińskiej na północ i północny wschód, sięgnął aż po Łławę. Przełomowym momentem w dziejach Pomorza Gdańskiego i ziem do niego przylegających było włączenie tej dzielnicy w granice państwa Polan około X wieku.

Od drugiej połowy X wieku do XII stulecia przypadła największy rozwój wczesnośredniowiecznego osadnictwa słowiańskiego, ściślej polskiego, na obszarze Dolnego Powiśla. Na wschodniej krawędzi Wisły i Nogatu od ujścia Osy aż po Żuławy funkcjonowało wiele grodzisk (m.in. gród w Podzamczu).²⁹

W początkach średniowiecza gospodarka i kultura na tamtych terenach były nieco opóźniona w porównaniu z rozwojem gospodarczym i społecznym państw sąsiednich. Stwarzało to dogodne warunki ekspansji polityczno-militarnej³⁰ oraz religijnej. Od czasów powstania państwa Mieszka I i jego chrystianizacji Polacy dążyli do podboju Prus. Pierwszymi misjonarzami na terenie Prus był św. Wojciech, a po nim św. Brunon z Kwerfurtu. Obydwie wyprawy zakończyły się śmiercią misjonarzy. Dopiero w XII w. książęta polscy podjęli ponownie inicjatywę podboju Prus³¹. Krucjata prowadzona przez Bolesława IV Kędzierzawego w 1147 r. doprowadziła do uznania zwierzchności polskiej przez część Prusów. Ale reakcja pogańska i klęska wyprawy polskiej w 1166 r. położyły kres zwierzchności polskiej.³² Stworzyło to odpowiednie warunki do aneksji przez Prusów pewnej części ziem, a tym samym chyba także najbliższych okolic Kwidzyna. Zajęcie bliżej nieokreślonych obszarów miało raczej charakter nie tyle etniczny co polityczny, chociaż nie wyklucza się stałego osadnictwa pruskiego, o czym świadczą nazwy wielu miejscowości. Dolne Powiśle, a tym samym okolice Kwidzyna wchodziły przypuszczalnie w skład Pomezanii. Najbliżej Kwidzyna położone były dwie włości: Resia (Prabuty) i Prezła (Przęsławek). Także Kwidzyn miał wchodzić w skład włości Resi.³³

W 1206 r. miejsce miała pokojowa misja cystersów z Łekna (Wielkopolska), osiągnęła ona znaczne sukcesy zwłaszcza wśród Pomezanów³⁴. Mnich z Łekna – Chrystian mianowany został w 1215 r. przez papieża biskupem Prus³⁵.

W 1230 r. w okolice dzisiejszego Torunia przybył pierwszy oddział krzyżacki, sprowadzony tu umową z 1225 r. przez Konrada Mazowieckiego w celu zajęcia terenów zamieszkałych przez Prusów. Zakon krzyżacki opanował w pierwszej kolejności ziemię chełmińską. W 1234 r. wyprawa pod wodzą Hermana Balka wkroczyła do Pomezanii. Pierwsze umocnienia założono na ostrowie utworzonym przez główne ramie Wisły i Stary Nogat. Gród ten został nazwany Wyspą Panny Marii (po niem. Marienwerder)³⁶. Następnie Krzyżacy przystąpili do dalszego podboju Pomezanii. Nowo założony gród przeniesiono na prawy, wyższy brzeg Wisły. Stąd połączone siły krzyżackie i polskie uderzyły na teren Resji, stanowiącej środkowozachodnią część Pomezanii. Ponieśli oni ciężką klęskę nad rzeką Dzierżoń. Dzięki temu zwycięstwu w ręce Zakonu dostała się część Pomezanii położona w pobliżu

---

²⁹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic, red. A. Wakar, Olsztyn 1982, s. 33-47.

³⁰ L. Kranz, J. Domaśłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie, Warszawa 1982, s. 6.

³¹ Ibidem, s. 22.

³² K. Górski, Zakon Krzyżacki a powstanie państwa pruskiego, Wrocław 1977, s. 21.

³³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic ..., s. 47.

³⁴ L. Kranz, J. Domaśłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie..., s. 6.

³⁵ K. Górski, Zakon Krzyżacki..., s. 23.

³⁶ L. Kranz, J. Domaśłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie..., s. 7.

Kwidzyna, na których to terenach rozpoczęto intensywną akcję osadniczą. Najstarsze umocnienia zwane później Małym Kwidzynem, Kwidzynkiem lub Castrum Quidin oraz okoliczne grunty wraz z innymi dochodami i uprawnieniami, nadał w 1236 r. Herman Balk potomkowi moźnej rodziny szlacheckiej z Saksonii – Dytrychowi z Dypenow. Ostateczny podbój Pomezanii nastąpił po przybyciu do Prus drugiej grupy krzyżowców³⁷.

Na mocy bulli z 1234 r. tereny opanowane przez Zakon Krzyżacki przeszły na własność Stolicy Apostolskiej, przez co znajdowały się pod jej bezpośrednią kościelną jurysdykcją. Zaś papież oddał je w wieczyste posiadanie zakonowi. Wprowadzono podział ziemi chełmińskiej i Prus na cztery diecezje. Obszar dzisiejszej gminy Kwidzyn znalazł się w obrębie diecezji pomezkańskiej z siedzibą w Kwidzynie. W 1242 r. w wyniku pierwszego powstania pruskiego zburzono miasto Kwidzyn, które odrodziło się po objęciu biskupstwa pomezkańskiego przez Ernesta z Torgawy (1248-1260).

Okolice Kwidzyna były wielokrotnie terenem wielokrotnych wypraw odwetowych ze strony Prusów. Podczas najazdów powstańców pruskich po 1260 r. miasto dwukrotnie burzono, ocalał jedynie gród biskupi. Dopiero po całkowitym uśmierzeniu zamieszek, drugi biskup pomezkański Albert (1260-1286) wzmacnił stolicę w Kwidzynie³⁸. Z czasem biskupstwa pruskie uznały zwierzchnictwo Zakonu Krzyżackiego.

Po bitwie pod Grunwaldem biskup pomezkański Jan II (1409-1427) złożył przysięgę wierności królowi polskiemu i oddał mu miasto. W 1414 r., gdy na nowo wybuchła wojna, miasto przeszło w ręce Krzyżaków.

W marcu 1440 r. powstał w Kwidzynie Związek Pruski, który dążył do uzyskania wpływu na rządy w państwie krzyżackim i przywilejów stanowych, podobnych do posiadanych przez szlachtę i mieszczaństwo w krajach sąsiednich. W wyniku braku porozumienia z Zakonem Krzyżackim w 1454 r. Związek Pruski wypowiedział Zakonowi posłuszeństwo, w wyniku czego wybuchła wojna trzynastoletnia, w którą zaangażowana była także Polska, walcząca po stronie Związku Pruskiego. Kwidzyn był parokrotnie oblegany i niszczone przez wojska polskie. Na mocy II pokoju toruńskiego (1466 r.) dominium biskupów pomezkańskich pozostało w granicach państwa zakonnego. Pełnili oni jednocześnie jurysdykcję w tej części swej diecezji, która znalazła się w granicach Prus Królewskich³⁹.

Prusy Krzyżackie przeżywały na przełomie XV/XVI w. głęboki regres. Sytuacji tej nie zmieniły postępujące reformy administracyjne. W 1506 r. wielki mistrz Fryderyk Saski podzielił obszar swego państwa na pięć okręgów wojskowych, zrywając z dawnymi podziałami na komturstwa i dominie biskupie. Podział ten, który miał być pomocny w wypadku wojny, likwidował odrębności militarno-administracyjne biskupstwa pomezkańskiego. Sekularyzacja Prus postępowała za rządów Albrechta Hohenzollerna. Głównym celem polityki nowego przywódcy Krzyżaków było zniesienie postanowień traktatu toruńskiego. Z tego powodu doszło ostatecznie do wojny polsko-krzyżackiej. Wojska polskie wkroczyły do Pomezanii. W marcu 1520 r. poddał się Kwidzyn, a biskup Hiob von Dobeneck (1501-1521) złożył przysięgę wierności królowi polskiemu.

Jednocześnie w Prusach trwały przygotowania do sekularyzacji Zakonu. W 1525 r. podpisano układ, zgodnie z którym Albrecht i jego następcy otrzymali w lenno ziemie Zakonu, przy czym powrócono do granic z 1466 r. Zagwarantowano także protekcję dla praw Kościoła katolickiego w Prusach. Sekularyzacja nie napotkała oporu ze strony Kościoła w Prusach ani ze strony Krzyżaków. Biskupstwo pomezkańskie objął w 1523 r. protegowany Albrechta – Erhard von Queiss. Diecezję zniesiono w 1587 r.⁴⁰

Wojny szwedzkie toczące się od 1563 do połowy XVII w. nie oszczędziły terenów dzisiejszej gminy Kwidzyn i samego Kwidzyna. Miasto było oblegane dwukrotnie: w 1628 r. przez Gustawa Adolfa i w 1659 r. przez Karola Gustawa, okoliczne wsie grabione i palone m.in. Baldram, Licze, Rakowice, Rakowiec, Szadowo, w wyniku czego znacznie spadła liczba osadników. Aby zachęcić nowych osadników wprowadzano czynszowanie chłopów. Wkrótce zaczęły przybywać na teren wsi

---

³⁷ Ibidem, s. 8.

³⁸ L. Kranz, J. Domaśłowski, Katedra i zamek w Kwidzynie..., s. 10.

³⁹ Ibidem, s. 12.

⁴⁰ Ibidem, s. 13.

niemieccy i holenderscy koloniści. W 1788 r. niemal na terenie całej obecnej gminy nadano chłopom ziemię w dziedziczne użytkowanie⁴¹.

Od początku XVIII w. miasto i jego okolice weszły w skład nowego Królestwa Prus. W wyniku I rozbioru Polski w 1772 r. ustanowiono regencję obejmującą w swym okręgu ziemie polskie oraz część dawnych Prus Książęcych.

Po I wojnie światowej na terenie zwanym później Powiślem (obejmującym powiaty malborski, sztumski, kwidzyński i suski), na mocy traktatu wersalskiego z 1919 r., przeprowadzono Plebiscyt, w którym jego mieszkańcy mieli wypowiedzieć się za przynależności do Polski lub do Prus Wschodnich. Po Plebiscycie w 1920 r., pięć wsi obejmujących obszar dzisiejszego Janowa: Bursztynch, Janowo, Kramowo, Nowe Lignowy i Małe Pólko utworzyło tzw. „Małą Polskę”⁴² - enklawę polską na ziemiach niemieckich, pozostałe tereny włączone zostały do państwa niemieckiego.

W okresie międzywojennym na obszarze dzisiejszej gminy działały silne ośrodki polskości. Jednym z nich była wieś Tychnowy. Powstał tu polski Bank Ludowy, istniały: biblioteka, czytelnia i szkółka polska, założone przez księdza Piotra Baranowskiego. Do najaktywniejszych działaczy należeli: ksiądz Eryk Gross, Aleksander Liszewski, Konrad i Teofil Redmerowie, Marta Omieczyńska, Edmund Komorowski. Szczególnie ważną kartą w historii Ziemi Kwidzyńskiej zapisało się Janowo - miejscowość o wieloletnich tradycjach walki o polskość. W okresie plebiscytowym aktywną działalność prowadzili tu: Tadeusz Tollik, Augustyn i Robert Czyżewscy, Bolesław Napiontek, Franciszek Komorowski, Jan Czaja. W Janowie założono Towarzystwo Czytelni Ludowych organizujące zebrania i pogadanki dla polskiej ludności, działał chór, zespół teatralny i taneczny. Język polski krzewił janowski oddział Stowarzyszenia św. Kingi prowadzony przez księdza Ignacego Niklasa. We wrześniu 1939 r. hitlerowcy aresztowali i zamordowali 13 mieszkańców Janowa⁴³.

Teren dzisiejszej gminy Kwidzyn został włączony do Polski po II wojnie światowej. W 1975 r. utworzono gminę Kwidzyn z siedzibą w mieście Kwidzynie z połączenia gmin Tychnowy i Rakowiec oraz w 1976 r. gminy Korzeniewo⁴⁴.

5.2.3. Krajobraz kulturowy

Krajobraz kulturowy to przestrzeń, historycznie ukształtowana w wyniku działalności człowieka, zawierająca wytwory cywilizacji oraz elementy przyrodnicze⁴⁵.

Gmina Kwidzyn znajduje się na pograniczu dwóch jednostek fizjograficznych: Pojezierza Iławskiego i Doliny Dolnej Wisły (Dolina Kwidzyńska). Jednostki te kształtują się w układzie północ – południe, zaś granica między nimi przebiega wzdłuż granicy wysoczyzny biegnącej z północy od Ryjewa poprzez Kwidzyn i Sadlinki dalej na południe. Z tego też powodu w części zachodniej posiada krajobraz płaski, otwarty, ze zróżnicowaną roślinnością, charakterystyczny dla terenów nadrzecznych i zalewowych, zaś w części wschodniej krajobraz charakterystyczny dla Pojezierza Iławskiego – pagórkowaty, lesisty.

Ukształtowanie terenu części zachodniej ma typowo antropogeniczne pochodzenie; część pokrycia przyrodniczego została stworzona przez człowieka np. wał wiślany, groble, kanały, rowy i nasadzenia zieleni, pozostałe elementy krajobrazu kulturowego to domy, układy przestrzenne wsi, architektura mieszkalna i gospodarcza oraz cmentarze. Pod względem gospodarczym jest to typowy krajobraz wiejski (rolniczy); charakterystyczne są mozaikowate uprawy polowe, użytki zielone (łąki i pastwiska) ze zwartym i rozproszonym osadnictwem wiejskim.

---

⁴¹ www.gminakwidzyn.pl/historia

⁴² www.gminakwidzyn.pl/historia

⁴³ www.gminakwidzyn.pl/historia

⁴⁴ www.gminakwidzyn.pl/historia

⁴⁵ art. 3 pkt 14 Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. Nr 162, poz. 1568 ze zm.)

W części wschodniej gminy wpływ działalności człowieka na ukształtowanie terenu jest znacznie mniejszy, ze względu na brak bezpośredniego zagrożenia powodziowego, a także konieczności regulacji rzek i tworzenia polderów. Pozostawiona została naturalna rzeźba terenu i znaczne obszary leśne. Wpływy antropogeniczne widoczne są w szerokich rozłogach pól i użytkach zielonych z zabudową wiejską (zwarte średniowieczne wsie kmiece, wielka własność ziemska oraz rozproszone nowożytnie osadnictwo kolonijne).

Charakterystyczne cechy kompozycyjne widoczne w panoramach tj. grupy zieleni z widocznymi dachami zabudowań, w tle mające otwarte przestrzenie upraw rolnych, zachowane są we wsiach: Grabówko, Janowo, Korzeniewo, Licze, Lipianki, Nowa Wieś Kwidzyńska, Nowy Dwór, Ośno, Pastwa, Rakowice (Mały Rakowiec), Tychnowy oraz w założeniach dworko-parkowych: Górki, Licze, Pawlice.

Wsie zlokalizowane w otwartym, rozmaicie ukształtowanym krajobrazie, w areale rolnym (rozłogi pól) to Obory, Mareza, Podzamcze.

Historyczna sieć drożna jest zachowana w dość dobrym stopniu. Jednakże w części zachodniej gminy większość dróg pozbawiona została nasadzeń (w tym drzew owocowych) wśród których dominowały jesiony i lipy. Aleje i zadrzewienia dróg zachowane są w części wschodniej np. droga z Ośna do Licza, z Rakowca do Pawlic, wzdłuż drogi nr 55 i 521.

Układ komunikacyjny wzbogacony został o linie kolejowe relacji Myślice – Szlachta z 1916 r. (ze stacjami kolejowymi w Rakowcu i Liczem), relacji Toruń wschodni – Malbork nr 207 z 1883 r., biegnąca przez Brachlewo i Tychnowy oraz nieczynną obecnie linię kolei wąskotorowej relacji Kwidzyn – Mareza – Wielkie Walichnowy z 1901 r. (ze stacjami w Marezie, Korzeniewie Cegielni, Korzeniewie, Lipiankach, Gniewskim Polu, Pastwie Pd i Pn., Gurczu i Janowie), przy czym w terenie widoczne są tylko nieliczne fragmenty przebiegu dawnego torowiska.

Przeważająca część gminy posiada bardzo dobrze zachowany, w swej historycznej formie, i najmniej zdegradowany przez działalność człowieka krajobraz.

Najbardziej widoczne zmiany, wprowadzone w krajobrazie przez działalność ludzką, występują na obszarze obejmującym międzywale Wisły. Jednakże teren ten nadal odznacza się dużymi walorami krajobrazowymi.

Tereny najsilniej przekształcone antropogenicznie w pobliżu gminy to tereny przemysłowe – zakładów celulozowo-papierniczych IP w Kwidzynie oraz zakłady (częściowo nieużytkowane) zajmujące obszar dawnego Państwowego Gospodarstwa Rolnego w Górkach.

Zakłady celulozowe wpływają pośrednio na obniżenie wartości krajobrazowych części południowo-zachodniej gminy Kwidzyn. Bezpośredni wpływ w okolicach wsi Rozpędziny jest złagodzony ze względu na znajdującą się otulinę lasów od strony zachodniej zakładów i znaczne różnice poziomu terenu powodujące przesłonięcie widoku na zakłady, jednakże w dalszej perspektywie – z doliny – widoczne są silosy i budowle zakładów celulozowych, obniżających wartości krajobrazowe.

Tereny zakładów w Górkach składają się z kilku grup zabudowy, która nie została wkomponowana w otaczający ją krajobraz, część budynków nieużytkowana - dość mocno niszczy przez co dodatkowo wpływa negatywnie na wartości krajobrazowe tej części gminy.

Inne zjawiska o negatywnym charakterze to m.in. silna presja inwestycyjna, mająca bardzo duży wpływ na przekształcanie się krajobrazu kulturowego, objawiająca się zanikiem układów przestrzennych wsi, zagród, detali architektonicznych, proporcji budynków oraz zacieraniem charakterystycznych dla regionu układów zieleni (usuwanie zadrzewień śródpolnych i wzdłuż dróg). Negatywny wpływ na krajobraz może mieć również transformacja użytków zielonych w inne użytki rolne (grunty orne, sady), leśne lub osadnicze.

Duży wpływ na zacieranie swoistości i niepowtarzalności krajobrazu kulturowego ma stosowanie współczesnych, zbyt zindywidualizowanych form architektonicznych, a także brak harmonijnego wkomponowania zabudowy w istniejące walory krajobrazowe.

Ochrona, a miejscami rewaloryzacja krajobrazu kulturowego w gminie powinna następować poprzez wykorzystywanie elementów budownictwa regionalnego w budownictwie współczesnym, sytuowanie i komponowanie bryły zgodnie z ukształtowaniem terenu, ograniczeni gabarytów

budynków oraz użycie lokalnych materiałów budowlanych (drewno, miejscowy kamień, ceramika), a także stosowanie historycznej kolorystyki dachów i elewacji.

5.2.4. Układy ruralistyczne i urbanistyczne

Większość miejscowości na terenie gminy Kwidzyn posiada metrykę średniowieczną. Charakterystyczną cechą osadnictwa na tym terenie była liczebna przewaga majątków ziemskich nad wsiami, które w większości już nie istnieją lub zostały bardzo mocno przekształcone. W zachodniej części gminy występują wsie rzędówki pochodzące z okresu osadnictwa olęderskiego, które w znacznej mierze zachowały czytelny układ siedlisk, pól i dróg.

Struktura dawnej sieci osadniczej powoli zanika w terenie, przyczyniły się do tego reformy agrarne z 2 połowy XIX w., parcelacje z okresu działania Pruskiej Komisji Kolonizacyjnej (1886-1918) i z lat 30-tych XX wieku, a także powojenna reforma rolna. Największy, negatywny wpływ na zachowanie wartości kulturowych w dawnych założeniach dworsko-parkowych miało upaństwowienie tych zespołów po II wojnie światowej, które przyczyniło się w kilku przypadkach do całkowitego zniszczenia dziedzictwa kulturowego. Ponadto silne przeobrażenia przestrzenne wsi, głównie przejawiające się poprzez rozproszenie zabudowy i rozdrobnienie arealu, następuje od początku lat 90-tych XX w. Wiele osad folwarcznych o średniowiecznej proveniencji straciło swoje historyczne walory przestrzenne i znaczne lub wszystkie, istniejące jeszcze pod koniec ubiegłego stulecia, zasoby kulturowe.

BALDRAM

Dawne nazwy: Mergenthal, Bedrony, Mergental, niem. Baldram.

Podstawowe dane historyczne: wokół wsi znajduje się znaczna ilość śladów pradziejowego osadnictwa. Na terenach dzisiejszej wsi istniał we wczesnym średniowieczu gród z osadą - zniszczony w X w. Pojawiająca się w źródłach pisanych dla późniejszego Baldramu nazwa łacińska Hospital sugerowała, jakoby Krzyżacy mieli tu po 1233 r. założyć szpital, na którego ślady nie natrafiono. Na obszarze Baldramu rozciągały się folwarki, które należały do dóbr krzyżackiego szpitala w Kwidzynie. Dobra te przeszły w ręce Kapituły Pomezkańskiej w 1286 r. W 1333 r. kapituła w granicach swoich dóbr pod Kwidzynom lokowała na 32 łanach wieś, której nadała nową nazwę Marienthal (Dolina Marii). Wsi przyznano zaledwie dwa lata wolnizny. Z każdego łana kmiecego płacono roczny czynsz: piętnaście skojców i jednego koguta. Sołtys otrzymał w dziedziczne użytkowanie trzy łany wolne od czynszu oraz czerpał połowę dochodów z sądownictwa mniejszego i z prowadzonej przez siebie karczmy (połowę dochodów obowiązany był uiszczać kapitule). Zarówno wojny prowadzone w XV w., jak i w następnych stuleciach (między innymi wojna polsko-krzyżacka w l. 1519-1521, polsko-

szwedzka w l. 1626-1929 czy wojna siedmioletnia w l. 1756-1763) pustoszyły Baldram. W 1537 r. biskup Paulus Speratus, właściciel Baldramu, potwierdził przywilej lokacyjny wsi. Chłopi odrabiali pańszczyznę z 32 łanów na folwarku książęcym w Marezie. W Baldramie, przy szlaku wiodącym z Kwidzyna do Sztumu, stała karczma (zwolniona z opłat). Po wojnie siedmioletniej, aby ściągnąć osadników, chłopów oczynszowano, a w 1788 r. nadano im ziemię w dziedziczne użytkowanie, sprowadzeni zostali koloniści z Niemiec. Wieś ucierpiała także w czasie postępu wojsk francuskich (w l. 1806-1807). Po 1816 r. chłopów uwłaszczono. Obszar wsi wynosił około 590 ha.⁴⁶

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Malbork.

W 1885 r. żyło tu 342 mieszkańców. W połowie XIX w. założony został w Baldramie cmentarz. W 1905r. wieś zamieszkiwało 288, a w 1910 r. - 298 mieszkańców. Znanym działaczem polskim w okresie międzywojennym pochodzącym z Baldramu był rolnik Tadeusz König, współzałożyciel i długoletni członek rady nadzorczej Banku Ludowego w Kwidzynie. W 1938 r. Niemcy zmienili nazwę wsi na Mergental. W 1939 r. żyło tu 247 osób. Wieś liczyła 60 gospodarstw. Po II wojnie światowej wieś nosiła nazwę Bedrony. Od 1946 r. wielu mieszkańców wsi znajdowało zatrudnienie w stale rozwijającym się PGR. W l. 1960-1964 w gospodarstwie powstały: baza produkcyjna oraz osiedle mieszkaniowe. W 1970 r. Baldram łącznie z PGR oraz przysiółkiem Polanka zamieszkiwało 349 osób.⁴⁷

Położenie: 4 km na północ od Kwidzyna, przy drodze krajowej nr 55.

Układ historyczny: wieś w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmienny układ siedlisk, pól i dróg. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi biegnie linia kolejowa, zachowana dróżnicówka.

---

⁴⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic, s. 235.

⁴⁷ Ibidem, s. 236.

BRACHLEWO

Dawne nazwy: 1515 Brachelsdorf, 1872 Jerszewo, 1913 Jerzewo, niem. Rachelshof.

Podstawowe dane historyczne: obszar wsi Brachlewo, podobnie jak Tychnowy i Podzamcze należał od 1236 r. do rodziny von Stangów. Wojny polsko - krzyżackie z XV w. dokonały na tym terenie olbrzymich zniszczeń. W pobliżu wsi znane są jeszcze dwie inne osady wymieniane w dokumentach już od XII w. - chłopska wieś Jerzewo oraz osada Jerzewskie Pole (Jerzewerfelde). Zakon osiedlał tu niemieckich kolonistów, a po 1466 r. miały miejsce silne procesy polonizacyjne. W 1515 r. Elżbieta z Czołpy sprzedała Jerzemu Sokołowskiemu 16 łanów w Tychnowach i na terenie obecnego Brachlewa. Dobra te były w posiadaniu szlachty polskiej, poszczególnych właścicieli Podzamcza (Białego Dworu). Do nich też należał folwark Zajezerze (Hintersee) leżącego nad jeziorem Brachlewskim (Hintersee). Po wykupieniu w 1777 r. dóbr Białego Dworu przez króla Prus, na terenie tym pracował podleśniczy i rachmistrz Johann August Rachels. Od jego nazwiska wzięta nazwę wieś Rachelshof. Leśniczówka zaś - Rachelsdorf. Już w 1788 r. istniała tu szkoła, w której nauczał nauczyciel o nazwisku Lindenau. Rola wsi wzrosła po wybudowaniu drogi bitej i kolei w 1883 r. na trasie Malbork - Kwidzyn. Obecny dworzec na stacji Brachlewo powstał w 1902 r. W 1907 r. połączono wieś i majątek Jerzewo. Już od drugiej połowy XIX w. istniał nad jeziorem luksusowy pensjonat i lokal rozrywkowy Johanna Karstena, który w okresie międzywojennym należał już do Abrahama Wiensa, znanego hodowcy srebrnych lisów. Nad jeziorem zbudowano też nowoczesne kąpielisko i dom zdrojowy, do których przyjeżdżali mieszkańcy Kwidzyna i okolic. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 306, a w 1910 r. - 295 mieszkańców. We wsi działała mleczarnia Leonharda Kriega. Hermann Gresch prowadził tartak, a Hermann Dambeck handel końmi. W latach 20-tych XX w. wieś została zelektryfikowana. W tym też czasie, w pobliżu jeziora wybudowano dwuklasową szkołę. Jeszcze w czasie plebiscytu w 1920 r. oficjalnie używano nazwy Jerzewo, a nie Brachlewo. W plebiscycie tym za przynależnością do Polski głosowało 20 osób, co stanowiło 35,09 % mieszkańców. W 1928 r. Jerzewo, Jerzewskie Pole, Zajezerze i Brachlewo połączono w jedną gminę Brachlewo. W 1945 r. utworzono czteroklasową szkołę podstawową, którą kierował Franciszek

Siekierkowski. Pierwszym sołtysem wsi został Jan Omieczyński (1945 – 1974), dawny działacz Związku Polaków w Niemczech. W 1970 r. żyło tu 348 osób.⁴⁸

Położenie: 10 km na północ od Kwidzyna, wzdłuż drogi wojewódzkiej nr 524, przy skrzyżowaniu z drogą krajową nr 55.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ historyczny wsi niezachowany, nie zachowała się zabudowa popofwarczna. Obecnie wieś składa się z nieregularnie usytuowanych zagród wzdłuż drogi nr 524. Wieś przecina od zachodu linia kolejowa z budynkiem stacyjnym, obecnie niepełniącym swoich dawnych funkcji (mieszkania).

BROKOWO

Dawne nazwy: 1294 Brokowe, 1303 Brocow, 1323 Brockow, 1327 Brokow, 1541 Brakaw, 1564 Brakau, 1790 Brackau, 1880 Brokowo, 1945 Brakau, 1951 Brokowo, niem. Brakau.

Podstawowe dane historyczne: W 1236 r. obszar Brokowa znajdował się na skraju dóbr, które były w posiadaniu Dytrycha von Diepenau, później nazwanych tychnowskimi. W drugiej połowie XIII w., między 1250 a 1294 r. obszar zarówno Wielkiego jak i Małego Brokowa (identycznego z późniejszą Kamionką), znalazł się w granicach politycznych dominium biskupstwa pomezkańskiego. W 1303 r. ówczesny właściciel tych ziem, Dytrych von Stango, nadał pola w Brokowie sołtysowi Arnoldowi w celu lokowania wsi. Sołtys otrzymał co dziesiąty łan wolny od czynszu, trzecią część dochodów sądowych i wolną karczmę. Inni mieszkańcy, po jedenastu latach, mieli płacić roczny czynsz pół grzywny z łana. Trzy wolne łany wyznaczono na uposażenie kościoła parafialnego. Jan Brokow (członek kapituły pomezkańskiej) w latach 60-tych XIV w. został plebanem brokowskim. Pod koniec 2 poł. XIV w., między 1385 a 1396 r., po podziale ziem tychnowskich Brokowo znalazło się w rękach rodziny Hannosa z Przeczna, pochodzącego z ziemi chełmińskiej. Wieś została sprzedana kapitule pomezkańskiej za 453 grzywny, dziesięć denarów i tyleż skojców w 1396 r. Młyn, założony tutaj mimo wielu sporów z kapitułą, został przekazany biskupstwu, które zachowało zwierzchność nad wsią i zastrzegło sobie uiszczanie przez kmieci, jak dotychczas, korca biskupiego i stróży (Wargeld). W niewyjaśnionych do końca okolicznościach Brokowo powróciło w posiadanie Hannosa, gdyż w 1405 r. kapituła wystawiła mu nowy przywilej na wieś. W 1541 r. po zniszczeniach wojennych książę ponownie lokował wieś na 40 łanach. Brakowało tu jednak osadników i dlatego też przez cały XVI w. użytkowano tylko 23 łany. Po kolejnych zniszczeniach wojennych w XVII w. zarząd dóbr książęcych sprzedał wieś w ręce prywatne. Pod wpływem działalności Władysława Kretkowskiego,

⁴⁸ Ibidem, s. 238-239.

w sąsiednich dobrach oraz ustaw państwowych z 1821 r. chłopów oczynszowano. W 1788 r. uzyskali oni użytkowane przez siebie nadziały w dziedziczne władanie. W 1885 r. wieś miała 538 ha, mieszkało tu 369 osób. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 316, a w 1910 r. - 297 mieszkańców, w tym 138 Polaków. W 1939 r. Brokowo liczyło 128 gospodarstw domowych i 583 mieszkańców. Po II wojnie światowej wieś zwano Brukawa. W latach 1945-1951 mieściła się tu siedziba zarządu gminnego, potem Gminnej Rady Narodowej. Pierwszym wójtem i następnie przewodniczącym GRN był Władysław Wieczorek. Już w 1945 r. powstała tu szkoła podstawowa. Utworzony w 1946 r. PGR szybko rozbudował się i unowocześnił, i w 1974 r. powstał tu zakład hodowlano-łowiecki.⁴⁹

Położenie: 8 km na północny wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada folwarczna z kolonią w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: folwark nie zachował się (z wyjątkiem jednego budynku gospodarczego). Wieś w typie ulicówki zachowała układ przestrzenny z zabudową mieszkalną oraz gospodarczą. Zachowana historyczna sieć dróg.

BRONNO

Dawne nazwy: 1361 Brandt, 1591 Brandau, 1880 Brandowo, 1941 Brandau, niem. Brandau.

Podstawowe dane historyczne: na obszarze dzisiejszej wsi Bronno w drugiej połowie XIV w. powstała osada na prawie niemieckim nazwana Brandt (później Brandau). W 1361 r. biskup Mikołaj wystawił sołtysowi Mikołajowi przywilej na lokowanie wsi. Sołtys otrzymał trzy wolne łany i trzecią część dochodów sądowych. Z każdego łana kmiecego obowiązywał roczny czynsz w wysokości najpierw szesnastu skojców, a później dwudziestu skojców i ośmiu denarów, ponieważ we wsi stwierdzono istnienie dodatkowych sześciu łanów zwolnionych od szarwarku. Po sekularyzacji książę nadał wieś Bronno swojemu zasłużonemu dworzaninowi, Fryderykowi von Dobeneckowi. W jego rodzinie utrzymała się do 1649 r. Następnie przeszła w ręce Jana Kospotha ze wsi Licze. Bronno było wsią pańszczyźnianą. W 1 poł. XIX w. uwłaszczono chłopów. W 1885 r. w Bronnie było 336 ha i 94 mieszkańców. W 1905 r. majątek zamieszkiwało 68, a w 1910 r. - 92 mieszkańców. Wkrótce po 1945 r. powstał tu PGR, specjalizujący się w produkcji żywca wołowego. W 1973 r. PGR Bronno przejął grunty po dawniejszej wsi Paczkowo. Od 1974 r. gospodarstwo wchodziło w skład Zakładu Rolnego Ośno. W 1970 r. w Bronnie mieszkało 139 osób.⁵⁰

---

⁴⁹ Ibidem, s. 239.

⁵⁰ Ibidem, s. 240-241.

Położenie: 13 km na wschód od Kwidzyna, 2 km na południe od drogi wojewódzkiej nr 521 i miejscowości Licze.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się. Nie zachował się dwór i większość zabudowań gospodarczych z folwarku. Zachowały się relikty parku. Historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza mocno przekształcona w wyniku niewłaściwej przebudowy i modernizacji. Zachowana historyczna sieć dróg.

DANKOWO

Dawne nazwy: 1540 Semler, 1889 Semmler, 1941 Semmler, 1945 Seemler, 1951 Dankowo, niem. Semmler.

Podstawowe dane historyczne: osada miejska, leżąca na terenie kwidzyńskiego patrymonium miejskiego (należąca do gminy miejskiej Marienwerder). Pierwsze wzmianki o Dankowie pochodzą z 1540 r. i mówią o opuszczonym folwarku. Folwark został opuszczony prawdopodobnie w wyniku wojny polsko-krzyżackiej w latach 1519 - 1521. Książę Albert w 1550 r. wydzierżawił majątek na prawie chełmińskim miastu Kwidzyn, na polecenie biskupa Paulusa Speratusa. W XVI w. została ulokowana na Dankowskiej Strudze (dopływie Liwy) kuźnia miedzi. W końcu XVI w. działały tutaj papiernia, a także młyn zbożowy. W 1885 r. były tutaj 2 domy mieszkalne. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 20 mieszkańców. Po wojnie zmiana dotychczasowej nazwy Semmler na Dankowo ustalona została Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1950r. (Monitor Polski nr 134, poz. 1720). W 1945 r. Dankowo było wsią sołecką, obejmującą również PGR Górki. W 1970 r. w Dankowie mieszkały 82 osoby. W tymże roku funkcjonowała tutaj także wiejska świetlica i punkt biblioteczny. W 1973 r. Przedsiębiorstwo Obrotu Zwierzętami Hodowlanymi utworzyło tu swoją dużą bazę hodowlaną.⁵¹

Położenie: 3 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada jednodworcza.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny niezachowany. Historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza mocno przekształcona w wyniku niewłaściwej przebudowy i modernizacji.

---

⁵¹ Ibiedem, s. 245.

DUBIEL

Dawne nazwy: 1396 Dawbel, Daubel, 1397 Dubal, 1526 Dubielewo, 1582 Dubiela, 1647 Dubiel, 1727 Dubellen, 1776 Dubiel, 1790 Dubiell, 1881 Dubiel Wielki, Mały 1941 Dubiel, niem. Daubel.

Podstawowe dane historyczne: już od XIII w. obszar dzisiejszego Dubiela wchodził w skład ziem tychnowskich. Pierwszy raz nazwa wsi pojawiła się w źródłach w 1396 r. w formie Dawlel lub Daubel. W przeszłości ziemie te prawdopodobnie pełniły rolę folwarku rycerskiego. W XVI w. wieś i folwark miały 16 łanów. W XVIII w. chłopci zostali oczynszowani przez Jana Kazimierza Kretkowskiego, kasztelana chełmińskiego, właściciela Bystrzyca, który jeszcze przed oficjalnymi aktami ustawodawczymi, w l. 1717-1740 oczynszował swoich chłopów, likwidując część folwarków pańszczyźnianych. Przed 1728 r. wydał ustawę wiejską dla Bystrzyca i okolicznych wsi (w tym Dubiela). W poł. XVIII w. każdy chłop mieszkający we wsi posiadał nadział ziemi w wysokości jednego łana. Pod koniec XIX w. wieś liczyła 344 mieszkańców. Jej obszar zajmował 460 ha. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 300, a w 1910 r. - 277 mieszkańców, z czego 233 osób narodowości polskiej. Podczas Plebiscytu w 1920 r. za Polską głosowało 72% mieszkańców Dubiela. Mimo takiego wyniku wieś znalazła się na obszarze niemieckim. W l. 30-tych XX w. powstał na zachodnim krańcu wsi cmentarz ewangelicki. W 1939 r. w 55 gospodarstwach domowych mieszkało 240 osób. Po II wojnie światowej Dubiel był wsią sołecką, w 1970 r. mieszkały tu 222 osoby⁵².

Położenie: 11 km na północny wschód od Kwidzyna, przy drodze wojewódzkiej nr 524.

Układ historyczny: osada o nieregularnym układzie przestrzennym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nieregularny, zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

⁵² Ibidem, s.245.

GNIEWSKIE POLE

Dawne nazwy: 1389 Burgersdorf, 1624 Pastwisko Groszkowskie, 1664 Gniewskie Pole, 1790 Mewischfeld, 1881 Gniewskie Pole, 1945 Mewischfelde, 1951 Gniewskie Pole, niem. Mewischfelde.

Podstawowe dane historyczne: wieś została ulokowana między dwoma wałami przeciwpowodziowymi. Wewnętrzny (wschodni) był starszy i prawdopodobnie wyznaczał dawny przebieg prawej odnogi Wisły (w XIII w. Starej Wisły), po której pozostały oczka wodne i inne ciek wodne. Na zachód od niej leżała zapewne wówczas wyspa Gniew, która uległa potem rozmyciu, być może w związku z budową wału. Nazwa wsi utrwaliła się dopiero w 1593 r., kiedy to Gniewskie Pole należało do starostwa gniewskiego. Miejscowość zamieszkiwali olendrzy. W 1676 r. została zawarta umowa starosty gniewskiego - Jana Sobieskiego - z mieszkańcami Kwidzyna. Umowa dotyczyła wykopania rowu odwadniającego, który miał rozgraniczyć posiadłości miejskie i królewskie. Każda ze stron umowy zobowiązała się do wykopania rowu o długości 160 prętów. W 1780 r. Gniewskie Pole zamieszkiwało 354 osób. Na początku XIX w. 334 osoby. Powierzchnia ziem wynosiła 831 ha. Prawdopodobnie w 1809 r., na drugim wale wiślanym, powstał cmentarz ewangelicki. W 1905 r. wieś zamieszkiwało 205, a w 1910 r. - 334 mieszkańców. W 1939 r. liczba ludności uległa kolejnemu zmniejszeniu i wyniosła 311 osób. Gniewskie Pole liczyło wtedy 73 gospodarstwa domowe. Po II wojnie światowej zorganizowano tu czteroklasową szkołę podstawową. W roku szkolnym 1960/1961 uczęszczało do niej 26 uczniów. W 1945 r. powstał tu PGR, który od 1974 r. wszedł w skład Zakładu Rolnego w Gurczu. W 1970 r. wieś liczyła 312 osób⁵³. Przez miejscowość przechodziła linia kolei wąskotorowej Kwidzyn - Maresa - Wielkie Walichnowy.

Położenie: 10 km na północny zachód od Kwidzyna, wzdłuż Wisły.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: zabudowa złożona z luźno usytuowanych zagród wykształciła się między dwoma wałami przeciwpowodziowymi oraz po wschodniej stronie wału. Układ przestrzenny oraz krajobraz kulturowy zachowany, niezmienny układ siedlisk, pól i dróg. Historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza zachowana. Po wschodniej stronie wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w 1987 r.) – obecnie jej przebieg w niektórych miejscach jest jeszcze czytelny.

⁵³ Ibidem, s. 247.

GÓRKI

Dawne nazwy: 1287 Waltherstorph, 1342 Waltherisdorf, 1357 Walthersdorf, 1373 Gorken ołym Woyslavic dicta, 1540 Gorcken, 1588 Gurken, 1749 Gorken, 1790 Gurken, 1881 Górki, 1941 Walters Hof, niem. Gorken/Waltershof.

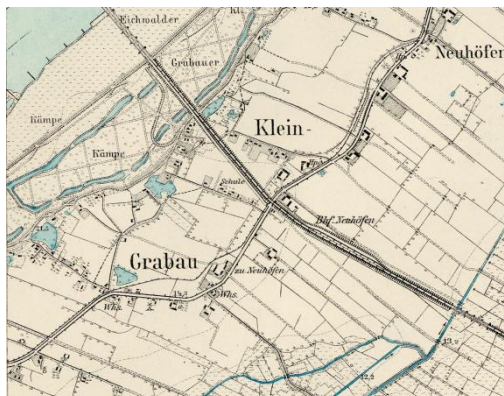
Podstawowe dane historyczne: pierwotnie miejscowość nosiła nazwę Wojstawice, prawdopodobnie od nazwiska pierwszych właścicieli lub mieszkańców wsi. Później powstała polska nazwa topograficzna – Górki, która wyparła nazwę pierwotną. W 1373 r. kapituła nadała sołtysowi Tomaszowi jedenaście łanów na prawie chełmińskim w Górkach. Zgodnie z przywilejem lokacyjnym sołtys miał posiadać jeden łan i trzy morgi, wolne od czynszu i trzecią część dochodów sądowych, a z każdego z pozostałych dziesięciu łanów sołtys lub wieśnicy winni uiszczać dziesięć skojców. Byli także zobowiązani do robocizny na rzecz zamku kapitulnego. W 1527 r. książę nadał folwark i wieś protestanckiemu biskupowi Pawłowi Speratusowi. Przez 40 lat Górki pozostawały w jego rękach i spadkobierców. Potem starosta kwidzyński wykupił je, ale musiały wystąpić jakieś przeszkody, bo nie prowadził sam gospodarstwa, ale je wdzierżawiał. Dopiero od końca XVII w. wieś zaczęła się rozwijać, ale nadal był tu folwark. W 1885 r. Górki zajmowały powierzchnię 761 ha, mieszkało tu 166 osób. W 1910 r. majątek Górki przeszedł w ręce rodziny Kowalskich. W 1920 r. Komisja Międzysojusznicza dla Rządu i Plebiscytu w Kwidzynie rozporządziła, że polskim adiunktem przy landracie na powiat kwidzyński mianowany został Jan Kowalski – obywatel w Górkach. Z chwilą ogłoszony został plebiscyt, dwór w Górkach, stał się ośrodkiem ruchu polskiego. W 1937 r. majątek Kowalskich, o powierzchni 1700 mór pruskich, przeszedł w ręce niemieckie. Rok później nazwę wsi zmieniono na Walters Hof. Po 1945 r. powstał tu PGR. Odremontowano i uruchomiono gorzelnię, wybudowano suszarnię zielonek i roślin okopowych. W latach 70-tych wybudowano osiedle mieszkaniowe dla 25 rodzin i fermę tuczu trzody chlewnej oraz mieszlanie pasz.⁵⁴

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się, zachował się dwór i park.

⁵⁴ Ibidem, s. 248.

GRABÓWKO

Dawne nazwy: 1790 Klein Grabau, 1881 Grabówko, 1945 Klein Grabau, 1951 Grabówko, niem. Klein Grabau.

Podstawowe dane historyczne: pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1454 r., kiedy to wymieniona została pod nazwą Gotteswerder. Wieś ta zapewne istniała już od dłuższego czasu. W 1460 r. stacjonował tu silny oddział polski z Grudziądza, który próbował przy pomocy części mieszczan opanować Kwidzyn. W wyniku przerwania wałów ochronnych na Wiśle woda zalała całą Żuławę Kwidzyńską, zniszczone zostały wówczas wsie, kościoły, pola i pastwiska, w tym także Grabówko. Grabówko jako wieś wyodrębniło się z Grabowa dopiero w XVIII w. W 1788 r. było tu 46 gospodarstw⁵⁵.

W 1881 r. powierzchnia 5335 mórg, 86 budynków, domów mieszkalnych 48, katolików 28, ewangelików 459. Szkoła na miejscu⁵⁶. W 1885 r. wieś liczyła 1309 ha i 653 mieszkańców. W 1939 r. we wsi mieszkały 482 osoby, które zajmowały 139 gospodarstw domowych.⁵⁷

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Maresa – Rusinowo, przechodząca przez wieś. W 1909 r. wieś przecięła linia kolejowa z Kwidzyna poprzez most na Wiśle do Smętowa.

W 1970 r. mieszkało tu 310 osób⁵⁸.

Położenie: 7,5 km na południowy zachód od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zniekształcony przez drogę prowadzącą na most. Krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, mimo przekształceń wsi na przełomie XIX i XX w. czytelny pierwotny układ. Zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Przez wieś biegnie linia kolei normalnotorowej zamknięta dla ruchu w 1947 r., zaś po stronie zachodniej drogi nr 588 znajdowała się linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), której przebieg jest już niewidoczny w terenie.

⁵⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251-252.

⁵⁶ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1882, tom II, s. 781.

⁵⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251.

⁵⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 251.

GURCZ

Dawne nazwy: 1565 Kurze, 1624 Gutts, 1682 Gurcz, 1772 Gutsche, 1790 Gutsch, 1881 Gurcz, 1945 Gutsch, 1951 Gurcz, niem. Gutsch/Zandersfelde.

Podstawowe dane historyczne: obszar późniejszej wsi był w średniowieczu silnie zabagniony i przecięty przez dwie przynajmniej odnogi Nogatu. Pozostawał poza zasięgiem dóbr tychnowskich, należąc do komturstwa, a potem starostwa gniewskiego. W XVI w. rozwinęło się tu osadnictwo olenderskie. W 1780 r. wieś liczyła 151 mieszkańców⁵⁹. W 1881 r. wieś miała 1023 mórg powierzchni, 22 budynki, domów mieszkalnych 7, we wsi mieszkało 51 katolików i 11 ewangelików⁶⁰.

W 1905 r. powstała na południu wsi linia kolejowa z Marezy przez Janowo do Wielkich Walichnowych.

W 1939 r. były tu 54 gospodarstwa domowe zamieszkałe przez 290 osób. W 1945 r. wieś została sołectwem. W roku szkolnym 1960/1961 w czteroklasowej szkole podstawowej było 39 uczniów. Od 1964 r. PGR Szałwinek przejmował grunty z Państwowego Funduszu Ziemi we wsi Gurcz. Na tych gruntach wybudowano bazę produkcyjną Zakładu Rolnego Gurcz, który rozpoczął swą działalność w 1974 r. W jego skład wchodziły: PGR Szałwinek i PGR Gniewskie Pole. W 1970 r. Gurcz zamieszkiwały 273 osoby. W tymże roku były tu klub "Ruchu" i punkt biblioteczny⁶¹.

Położenie: 13 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo poprzez wybudowanie drogi do Szkaradowa Wielkiego. Krajobraz kulturowy nieznacznie przekształcony. Zachowana historyczna zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Od strony południowej, przy drodze nr 518 biegła linia kolejowa (rozebrana w 1920 r.), której przebieg jest niewidoczny obecnie w terenie.

⁵⁹ Ibidem, s. 252.

⁶⁰ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego..., t. II, s. 912.

⁶¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Gurcz>

JANOWO

Dawna nazwa: Janowa Góra, 1319 Iohannisdorf, 1682 Jansdorf, 1772 Johansdorf, niem. Johannisdorf.

Podstawowe dane historyczne: początki osadnictwa datuje się tu na II poł. XVI w. Jednak dopiero sprowadzenie na te tereny holenderskich menonitów na początku XVII w., którzy zabezpieczyli te tereny wałami przeciwpowodziowymi umożliwiło rozwój osadnictwa. Obecna wieś Janowo powstała z pięciu wsi czynszowych, w jej skład wchodziły już nieistniejące: Małe Pólko, Kępa Brolewska, Nowe Lignowy, Kramry Dwór (Kramrowo) i Bursztyn (wymieniany jednocześnie z nazwą Kuligany). Nazwa Janowo wywodzi się od „pastwisk pana Jana” wymienionych w dokumencie z 1597 r. Jednak początek wsi datuje się dopiero na 1682 r. Wówczas mieszkało tu 14 czynszowników. Wielka powódź w 1773 r. poczyniła szkody również w tej miejscowości. W 1774 r. wszystkie te wsie zamieszkiwali chłopci holenderscy, w większości menonici i Polacy. Wśród nich byli rzemieślnicy, chałupnicy i parobkowie. Każda z tych wsi, oprócz Kramrowa miała sołtysa. Na dużą skalę hodowano konie, trzodę i bydło, uprawiano zboża i rośliny paszowe. W XVII i XVIII w. tereny te uległy stopniowej polonizacji⁶². W 1746 r. był tu niewielki zbor protestancki. W 1 poł. XIX w. powstał w Janowie cmentarz ewangelicki. W 1780 r. zaludnienie wynosiło 264 osoby. Chłopi byli oczynszowani⁶³.

Z inicjatywy katolickiej większości w l. 1867-1872 zbudowano kościół w stylu neogotyckim.

Pod kon. XIX w. wieś miała 1446 mórg powierzchni, 64 budynków, 31 dymów, mieszkało w niej 157 katolików i 126 ewangelików. Część dzieci uczęszczała do szkoły w Nowych Lignowach, część w Pastwie, poczta - Kurzybrak (Korzeniewo)⁶⁴.

W 1905 r. do Janowa doprowadzono kolej wąskotorową z Marezy, którą po przeprawie promem do Gniewa można było dojechać do Wielkich Walichnow. Została ona zlikwidowana wskutek wyznaczenia 1,5 km na wschód od wsi granicy polsko-niemieckiej w 1920 r.⁶⁵

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 351, a w 1910 r. na około 370 ha mieszkało 341 osób, w tym 211 Polaków. 11.07.1920 r. przeprowadzono plebiscyt. Przewodniczącym Komisji Plebiscytowej był Tadeusz Tollik, miejscowy gospodarz. Członkami – Czyżewski, Albrecht i nauczyciel Kronke. Na 437 głosujących za powrotem do Polski padły 252 głosy (Janowo – 111 głosów – 48,05%; Bursztyn – 99 głosów – 78,57%; Kramrowo – 8 osób – 50,00%; Małe Pólko 12 osób – 44,44%; Nowe Lignowy – 22 osoby – 57,89%). Dobry wynik głosowania w 1920 r. w Janowie zawdzięczać należy odwadze i patriotyzmowi wszystkich polskich mieszkańców, a przede wszystkim ofiarnej pracy między innymi księdza proboszcza Ignacego Niklasa, (który od 1894 r., mimo szykan niemieckich i pobytu w więzieniu w okresie pierwszej wojny światowej głosił polskie kazania i popularyzował polski śpiew), Tadeusza Tollika, Stefani Pobrynowny, Andrzeja i Bolesława Napiontków, Anastazego Wygockiego,

⁶² <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo>

⁶³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 252.

⁶⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, Warszawa 1882, Tom III, s. 435.

⁶⁵ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo>

Walentego Banieckiego, Augustyna i Alojzego Czyżewskich, Roberta Małkowskiego⁶⁶. Dzięki zwycięstwu strony polskiej w plebiscycie, w sierpniu 1920 r. obszar pięciu wsi („Pięciowieś”) włączono do Polski i często nazywano Małą Polską lub Rzeczpospolitą Janowską. Graniczną rzeczką stała się Katrynka. Połączenie z Polską było możliwe dzięki promowi do Gniewa. W latach 1920-1932 rejon Janowa należał do powiatu gniewskiego, a po jego likwidacji do powiatu tczewskiego 1932 – 1939 i po wojnie w latach 1945 – 1954. W okresie międzywojennym wójtami byli: Tadeusz Tollik od 1920 do śmierci w 1937 r. i Augustyn Czyżewski (1937 – 1939). Działa tu mała szkółka polska.

W znacznym stopniu ze składek publicznych w 1935 r. wybudowano nowy obiekt szkolny. Szkoła ta w latach 1935 - 1939 nosiła imię Józefa Piłsudskiego.

W sierpniu 1939 r. do Janowa zostały symbolicznie skierowane dwa plutony wojska (jeden z armii czynnej i drugi z formacji Obrony Narodowej). Po wysadzeniu przez wojsko polskie "Mostów Tczewskich" i stoczeniu krótkiej walki obronnej oddziały polskie zostały ewakuowane na zachodni brzeg Wisły. Niemcy po wkroczeniu do Janowa aresztowali, poczym rozstrzelali prawdopodobnie w lasach szpręgawskich pod Starogardem 17 polskich działaczy plebiscytowych i z okresu późniejszego. Ich symboliczna mogiła znajduje się na przykościelnym cmentarzu, a pamiątkowa tablica z napisem „Augustyn Czyżewski 1882-1940, wybitny działacz plebiscytowy, inicjator budowy szkoły w Janowie, zakatowany przez hitlerowców, do końca wierny ojczyźnie”, w szkole.

20.04.1945 r. kierownictwo w szkole obejmuje Stefan Cieślewicz. W 1966 r. oddano do użytku szkołę 1000-lecia wraz z izbą pamięci narodowej. W 1974 r. była tu ośmioklasowa szkoła podstawowa, w której siedmiu nauczycieli uczyło 170 dzieci, oraz biblioteka publiczna. Nowoczesny budynek szkolny, wybudowano z pomocą wojska w latach 1987 – 1990. Z dniem 1 stycznia 1953 r. gminę Janowo, pozostającą dotąd w granicach powiatu tczewskiego, włączono do powiatu kwidzyńskiego. Od 1 stycznia 1955 do 1972 r. Janowo było siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej. Do gromady przyłączono wsie: Gurcz, Pastwa, Gniewskie Pole. Przewodniczącymi Prezydium GRN byli: Antoni Jaroszyński, Roman Pawłowicz i Tadeusz Chmielewski. 1 stycznia 1972 r. gromadę w Janowie zlikwidowano, przyłączając ją do gromady Mareza. W l. 1962-1965 dla ochrony przeciwpowodziowej, wzmocniono korpus wału nadwiślańskiego na odcinku janowskim. Uchwałą Rady Państwa z dnia 9 maja 1979 r. zasłużoną wieś Janowo odznaczono Krzyżem Grunwaldu III klasy⁶⁷.

Położenie: 15 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś powstała z kilku osad - rzędówek, ciągnących się wzdłuż jednej drogi. Położona przy wale przeciwpowodziowym odgradzającym wieś od rzeki. W centrum wsi szkoła i kościół o XIX-wiecznej proveniencji. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, czytelny pierwotny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Przy drodze nr 518 biegła linia kolejowa (rozebrana w 1920 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

---

⁶⁶ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 252-255.

⁶⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Janowo>

KAMIONKA

Dawne nazwy: 1299 Lamprechtesdorf, 1510 Kominky, 1790 Kaminke, Camjontken, 1945 Kaminke, niem. Königlich Kamiontken/Lamprechtdorf.

Podstawowe dane historyczne: w X w. na obszarze wsi Kamionki istniała osada pruska. Przez teren wsi przechodziła znana już w 1239 r. droga kwidzyńsko-dzierzgońska oraz, wymieniona w 1313 r., droga królewska do Tychnow (i dalej do Santyra). Historycznie, prawdopodobnie Kamionkę należy utożsamić z wsią Małe Brokowo, którego istnienie sugerowała nazwa Brokowo Wielkie. W 1236 r. obszar wsi leżał w obrębie granic późniejszych dóbr tychnowskich. W 1299 r. wieś Kamionka pod nazwą Lamprechtesdorf została wraz z 40 łanami, położonymi po obu stronach Liwy, nadana Gerhardowi, który otrzymał co dziesiąty wolny łan na prawie chełmińskim, trzecią część dochodów sądowych oraz wolne od czynszu: karczmę, ławy mięsna, płócienną i szewską. Z każdego z pozostałych 36 łanów po siedemnastu latach wolnizny miał obowiązywać roczny czynsz w wysokości połowy grzywny. Przed 1362 r. wieś przeszła w ręce Jachanda (Juranda) z Plemięt z ziemi chełmińskiej i jego synów, Chocimira i Nicza. Natomiast w 1396 r. ze składek pobożnych wiernych kapituła kupiła Kamionkę od kolejnego jej właściciela Piotra Vanscha, rycerza z Tychnow, za 380 grzywien. W owym czasie Piotr posiadał jeszcze inne dobra (na terenie późniejszej Nowej Wsi), z dobrami Rothhof (Czerwony Dwór) i Schibe, z Tychnowami, Brokowem, Rakowcem i dobrami kapituły (BalDRAM). Młyn, który znajdował się przy wsi Piotr sprzedał biskupstwu, które też zachowało zwierzchnictwo dominialne i pewne świadczenia od kmieci (stróżę i korzec biskupi). W 1400 r. Michał Lamprechtisdorfer był ławnikiem miejskim kwidzyńskim. W 1543 r. Kamionka stanowiła jeszcze jedną część Brokowa. W 1586 r. na dwudziestu łanach siedziało dziesięciu gburów. W 1607 r. oprócz gburów pojawili się zagrodnicy szarwarkowi. Oczynszowanie nastąpiło dopiero w 1694 r. Sołtys nazywał się Banwski. W XIX w. wieś dzieliła się na Kamionkę Królewską (dawn. niem. Königlich Kamiontken) i Kamionkę Szlachecką (dawn. niem. Adlig Kamionken), co odpowiadało stosunkom własnościowym. Kamionka Szlachecka w 1885 r. miała 257 ha, liczyła 300 mieszkańców, w 1905 r. osadę zamieszkiwało 711, a w 1910 r. już 729 osób. Do pochodzenia polskiego przyznawały się 673 osoby. W 1905 r. Kamionkę Królewską zamieszkiwało 230, a w 1910 r. na 710 ha żyły tylko 273 osoby, w tym 50 Polaków. W 1938 r. nazwę wsi zmieniono na Lamprechtdorf. Rok później Kamionka liczyła 84 gospodarstwa domowe zamieszkałe przez 338 osób. W 1945 r. powstała tu czteroklasowa szkoła podstawowa, do której uczęszczało dwudziestu uczniów. W tymże roku Kamionka liczyła 173 mieszkańców.⁶⁸

Położenie: 5 km na północny wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie wielodrożnicy.

⁶⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 255-256.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny niezachowany, zachowane pojedyncze historyczne budynki mieszkalne. Krajobraz kulturowy przekształcony niemal całkowicie poprzez współczesną zabudowę, która nie nawiązuje do historycznego układu i nie zachowuje charakteru regionalnego budownictwa.

KORZENIEWO

Dawne nazwy: 1540 Kurze Brache, 1790 Kurzebrack, 1883 Kurzebrack, 1941 Kurzebrack, niem. Kurzebrack.

Podstawowe dane historyczne: z Korzeniewa pochodzi znalezisko z okresu rzymskiego, które wskazuje na wczesne osiedlenie Żuławy Kwidzyńskiej lub przynajmniej penetrację gospodarczą tego terenu. Początki osadnictwa średniowiecznego sięgają przełomu XIV i XV w. Położenie przeprawy przez Wisłę przyczyniło się tutaj do rozwoju wsi miejskiej. Pola wydzierzawiono mieszczanom, ale trudności związane z częstymi powodzią sprawiły, że użytkowano je głównie jako pastwiska. Szczególnie duże szkody, nie tylko w Korzeniewie, wyrządziła powódź z 1682 r. W 1755 r. powstał tu port dla promów. Nabrzeża umocniono i ufortyfikowano. Mimo to wylew Wisły w 1786 r. przerwał umocnienia i wyrządził duże szkody. W l. 1808 - 1813 był w Korzeniewie most pontonowy strzeżony przez wojska francuskie. W 1813 r. przeprawę zdobyły wojska rosyjskie⁶⁹. Do czasów współczesnych zachowały się pozostałości dawnego torowiska kwidzyńskiej kolejki wąskotorowej, prowadzącego na bocznicy wąskotorową, do rzeczno-portu na Wiśle. Była to bocznicą odchodząca od wybudowanej w 1901 r. linii wąskotorowej relacji Maresa-Pastwa. W porcie tym cumował m.in. prom kolei wąskotorowej kursujący na trasie Gniew-Janowo. Na szczycie wału okalającego port znajduje się dawny budynek bosmanatu portu wiślanego. W niedalekim sąsiedztwie portu zachowała się gospoda oraz budynek urzędu wodnego, oba obiekty pełnią dzisiaj rolę budynków mieszkalnych⁷⁰.

Rozwój przemysłu sprawił, że w 1828 r. wybudowano bitą szosę do portu w Korzeniewie. Przewóz państwowy ustanowiono w l. 1832 - 1834. Port stracił znaczenie po wybudowaniu mostu powyżej Korzeniewa, pod Grabówkiem⁷¹.

Pod kon. XIX w. znajdowała się tu cegielnia. Wieś liczyła wówczas 858 mórg, 111 budynków, 60 domów, we wsi mieszkało 52 katolików, 584 ewangelików, na rzece funkcjonował prom. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła w mieście⁷².

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 656, a w 1910 r. wieś liczyła 218,8 ha, mieszkało tu 666 osób⁷³.

⁶⁹ Ibidem, s. 263.

⁷⁰ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Korzeniewo>

⁷¹ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263.

⁷² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., tom IV, s. 944.

⁷³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263.

W wyniku przegranej przez Polskę plebiscytu po I wojnie światowej wieś została przyłączona do Niemiec. Znajdujący się w Korzeniewie port rzeczny został w ramach regulacji poplebiscytowych na Powiślu udostępniony ruchowi tranzytowemu i oddany pod kontrolę Państwowego Zarządu Dróg Wodnych w Tczewie⁷⁴.

W 1939 r. w Korzeniewie było 145 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 495 osób.

Po drugiej wojnie światowej w Korzeniewie utworzono gminę wiejską. Pierwszymi organizatorami władzy i administracji państwowej byli tu: wójt Edmund Wiliński i sekretarz zarządu gminnego Wojciech Czajkowski. 31 grudnia 1951 r. Korzeniewo włączono do gminy Mareza. W 1952 r. powstała tu Rolnicza Spółdzielnia Produkcyjna „Zgoda”, prowadząca uprawę warzyw i hodowlę bydła. W l. 60-tych XX w. uruchomiono w Korzeniewie zakład przetwórczy warzyw i owoców Kwidzyńskiej Spółdzielni Ogrodniczej „Nadwiślanka”. Także Gminna Spółdzielnia „SCH” rozbudowała swoją bazę zaopatrzenia i zbytu. W 1973 r. w Korzeniewie ulokowano siedzibę Gromadzkiej Rady Narodowej. Jej przewodniczącymi byli: Józef Szwacki i Andrzej Cichocki. W 1974 r. do miejscowej ośmioklasowej szkoły podstawowej, w której pracowało siedmiu nauczycieli, uczęszczało 106 uczniów. W 1970 r. w Korzeniewie mieszkało 580 osób.⁷⁵

Położenie: 6 km na północny zachód od Kwidzyna, wzdłuż drogi krajowej nr 90.

Układ historyczny: wieś w typie wielodrożnicy, pierwotnie ulicówka.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś ulokowana na prawym brzegu Wisły, odgradzona od rzeki wałem przeciwpowodziowym. Pierwotnie ulicówka, później wraz z rozwojem wsi przekształciła się w wielodrożnicę. W związku z powstaniem przeprawy promowej i kolei rozwinęło się budownictwo murowane. Układ przestrzenny zachowany, natomiast krajobraz kulturowy przekształcony w wyniku silnej współczesnej rozbudowy, zwłaszcza od strony południowej. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wzdłuż drogi nr 90, po jej południowej stronie biegła linia kolejowa, rozebrana w 1987 r. – obecnie ucztylniona w postaci ścieżki rowerowej.

LICZE

Dawne nazwy: 1293 Liczchin, 1323 Lyczin, 1328 Lyzzin, 1336 Liczen, 1361 Liczschen, 1567 Litschen, 1664 Littschen, 1945 Littschen, niem. Littschen.

Podstawowe dane historyczne: wieś i dobra rycerskie. Osada ta istniała już jakiś czas przed 1293 r. Zasadźcy Rakowca, uzyskując w 1293 r. 11 lat wolnizny z tejże wsi byli zobowiązani do uiszczania rocznego czynszu dwóch grzywien z pól uprawnych. Potem Licze wyodrębniły się w samodzielna wieś na prawie chełmińskim, miejscowość należała przez cały czas do biskupstwa. Biskup Wincenty

⁷⁴ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Korzeniewo>

⁷⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 263.

Kiełbasa zastawił Licze nieznanemu osobie. Jego następca, Jan IV, wykupił je w 1480 r. za 150 dukatów. W 1520 r. wieś została zniszczona w wyniku działań wojennych. Po sekularyzacji Licze przeszły w ręce księżęce. Jeszcze w 1540 r. rościł do nich pretensje Paweł Mikołaj Milewski, ale przegrał proces z zarządem dóbr księżęcych (starostą kwidzyńskim). Książę Albrecht nadał je jako uposażenie Uniwersytetowi Królewickiemu, założonemu w 1544 r. W 1630 r. Licze znalazły się w rękach szlachty niemieckiej. 9 lipca 1635 r. odbyła się w tutejszym dworze sesja mediatorów, radzących nad warunkami pokoju polsko-szwedzkiego. Dwór w Liczach pochodzi z 1664 r.⁷⁶

Pod koniec XIX w. dobra rycerskie Licze obejmowały 525 ha roli ornej, 52 ha łąk, 42 ha pastwisk, 48 ha lasu, 13 nieużytków, 7 wody, ogółem 689 ha powierzchni. We majątku mieszkało 5 katolików, 220 ewangelików, było 22 budynki i 12 domów. Parafia i poczta Kwidzyn, szkoła w miejscu, właścicielem był Ludwik Hardt. Wieś włościańska miała 1068 ha powierzchni, budynków 127, domów 40, we wsi mieszkało 18 katolików i 293 ewangelików.⁷⁷

W 1910 r. wynosiła około 600 ha, było tu 150 osób. W 1939 r. 150 gospodarstw domowych zamieszkiwało 740 osób.⁷⁸

W 1916 r. na północ od wsi powstała linia kolejowa wraz ze stacją. W latach 20-tych i 30-tych XX w. wzdłuż drogi do Osna powstały zagrody z drewnianą zabudową mieszkalną i gospodarczą.

Po przejściu zarządzania majątkiem przez Karla Gorga, dwór był siedzibą jego rodziny do 1931 r. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 220 mieszkańców. W 1910 r. powierzchnia wsi wynosiła około 600 ha, było tu 150 osób. W tymże roku wybudowano także szkołę. Wieś znana była w powiecie, jako ośrodek hodowli krów mlecznych.⁷⁹

Już w 1945 r. otwarto tu szkołę podstawową. W latach 1954 – 1957 wieś Licze była siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej, którą zlikwidowano po korekcie podziału administracyjnego. W latach 1965-1974 w dworze mieściła się szkoła budowlana utworzona przez Kwidzyńskie Przedsiębiorstwo Budownictwa Rolniczego, następnie przeniesiono ją do Kwidzyna. W 1969 r. rozpoczęła działalność nowa szkoła podstawowa. W 1970 r. we wsi mieszkało 633 osoby.⁸⁰

W latach 1975-1998 miejscowość administracyjnie należała do województwa elbląskiego. W 2006 r. liczba mieszkańców wynosiła 522 osoby.⁸¹

Położenie: 10,5 km na wschód od Kwidzyna, na skrzyżowaniu dróg wojewódzkich nr 521 i 524.

Układ historyczny: osada folwarczna z wsią w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś powstała jako osada folwarczna złożona z dworu, parku, budynków gospodarczych i inwentarskich, z wsią w typie ulicówki. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, zachowany dwór, park i zabudowania gospodarcze, sieć drożna, układ siedlisk i pól oraz wiejska zabudowa mieszkalna i gospodarcza (w tym dwojaki i czworaki). Na północ od wsi biegnie towarowa linia kolejowa, z budynkami stacyjnymi, które obecnie nie pełnią już swoich dawnych funkcji (przekształcone na funkcję mieszkalną).

---

⁷⁶ Ibidem, s. 266-267.

⁷⁷ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., Tom V, s. 213.

⁷⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 266-267.

⁷⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Licze>

⁸⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 267.

⁸¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Licze>

LIPIANKI

Dawne nazwy: 1790 Ziegellack, 1941 Ziegellack, niem Ziegellack.

Podstawowe dane historyczne: w XIII wieku dorywczo eksploatowano obszar pomiędzy późniejszymi wsiami: Cygelakiem, Korzeniewem, Marezą i Oborami (rybołówstwo, wyrąb drzew, zbiór trzciny). Istnienie sołtysa we wsi Czechenlache (Cygelak) na przełomie XIV i XV w. świadczy o dalszym rozwoju osadnictwa na tym terenie. W 1585 r. powierzchnia osady na wiślanej łasze wynosiła czternaście łanów i 27 mórg. Stałe osadnictwo wykazywało dużą zmienność, co wiązało się z częstymi wylewami Wisły. W XVI w. wraz z robotami melioracyjnymi zamieniono pastwiska na działki uprawne. Próba założenia tu w XVII stuleciu folwarku zakończyła się niepowodzeniem, gdyż nie przynosił on oczekiwanych dochodów. Powrócono więc do starej metody wydzierżawiania niedużych działek mieszkańcom. Była tu przystań i przeprawa do Opalenia. Przewoźnik mieszkał obok karczmy zwanej Czerwoną Budą. Tam też dyżurował goniec pocztowy księcia pruskiego, jako że Cygelak stanowił ważny punkt na szlaku Berlin - Królewiec⁸².

W 1789 r. odnotowano tu wieś włościańską o 31 dymach. W 1885 r. we wsi było 38 domów, 69 dymów, 369 mieszkańców (127 katolików, 241 ewangelików, 1 wyznawca innej wiary). We wsi była szkoła ewangelicka. W skład wsi wchodziło Wybudowanie Sechsseelen z dwoma domami i 45 mieszkańcami. Pod koniec XIX w. wieś miała 911 ha powierzchni, w tym 634 ha roli ornej, 42 ha łąk, 11 ha lasu⁸³.

W 1901 r. po wschodniej stronie Lipianek powstała linia kolei wąskotorowej (Mareza – Pastwa Pd.).

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 331, a w 1910 r. - 347 mieszkańców.⁸⁴

W 1939 r. w Lipiankach było 67 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 308 osób. Po 1945 r. nazwę wsi zmieniono na Lipianki. W tymże roku otwarto tu czteroklasową szkołę podstawową. Obok wsi, w 1946 r. zorganizowano PGR, który od 1970 r. stanowił część Zakładu Rolnego w Marezie. W latach 1962 - 1965 umocniono wały nadwiślańskie. W 1970 r. we wsi mieszkało 309 osób⁸⁵.

Położenie: 8,6 km na północny zachód od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś położona na prawym brzegu Wisły, z wałem przeciwpowodziowym odgradzającym wieś od rzeki. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie, czytelny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna

⁸² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 267.

⁸³ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. XIV, s. 589.

⁸⁴ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Lipianki>

⁸⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 268.

i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w 1987 r.) – obecnie jej przebieg w niektórych miejscach jest jeszcze czytelny.

MAREZA

Dawne nazwy: 1543 Marienwiese, 1615 Mareese, 1790 Marese, 1885 Mareza, 1945 Mareese, niem. Mareese.

Podstawowe dane historyczne: teren Mareskiego Dworu był pierwotnie obszarem rozlewisk Starego Nogatu. Natomiast położona na skraju wysoczyzny Mareza Górna obfituje w ślady dawnego osadnictwa. W XIII w. może w wyniku prac odwadniających koryta Starego Nogatu oddzielono jezioro, po którym pozostały dwa jeziora w obrębie Mareskiego Dworu. W 1336 r. biskup Bertold nadał miastu Kwidzyn wspólne pastwisko między Szpitalem (Baldramem), a rzeką płynącą pomiędzy miastem i zamkiem oraz między rzeką płynącą ze starego Nogatu a drogą publiczną do Santyra. Pastwisko to obejmowało więc obszar późniejszej Marezy Górnej.

W 1386 r. po licznych sporach granicznych, wielki mistrz Konrad Zöllner odsądził właścicieli dóbr tychnowskich od jeziora Mareza, zatwierdzając je kapitule wraz z prawem do połowu ryb. W 1527 r. książę nadał w dożywocie tutejszy folwark protestanckiemu biskupowi Pawłowi Speratusowi. Po jego śmierci folwark powrócił jednak do starostwa książęcego. W 1607 r., w trakcie kolejnej reorganizacji dóbr książęcych powstał folwark Mareski Dwór, obok niego rozwijała się wieś.⁸⁶

Duże straty na tym obszarze przyniosły „potop” szwedzki w 1659 r. oraz zaraza z lat 1709 – 1711 w czasie wojny północnej. Do Marezy należały też przysiółki Rozgarty (Rossgarten) i „Góra Stürmera” (Stürmerberg) – folwark, który założył w 1788/89 roku radca Samuel Christoph Stürmer. Już w 1793 r. było tu 15 domów. Właścicielami Mareskiego Dworu byli m.in. Bromund, szef związku wałowego Schwarz, a od 1860 roku, menonickie rodziny Ehms i Tgahrt (od 1906 roku). Ostatnimi właścicielami dworu byli Erna i Bruno Kerber.⁸⁷

W majątku Mareza w 1868 r. było 8 budynków, w tym 3 domy, 45 mieszkańców, 38 ewangelików, 7 katolików, podatek od gruntu wynosił 159 talarów, od budynków 5 talarów. Pod koniec XIX w. majątek miał 60,89 ha roli ornej i ogrodniczej, 32,14 ha łąk, 4,74 ha pastwisk, 0,69 ha boru, 1,00 ha nieużytków, 3,18 ha wody, razem 102,64 ha powierzchni, czysty dochód z gruntu wynosił 2763 marek. Właścicielami byli wówczas Jan i Henryk Ehms.⁸⁸

Od końca XVIII w. istniała szkoła, która w 1923 r. po wybudowaniu nowego gmachu stała się trzyklasowa. Mareza była jedną z największych i najbogatszych wsi w powiecie. Hodowano tu krowy, konie, trzodę. Uprawiano zboże, buraki cukrowe i rośliny paszowe. Mieszkało tu wielu rzemieślników, były też sklepy i młyn olejowy.⁸⁹

W 1885 r. majątek dominialny i grunty wiejskie liczyły 3171 ha.

⁸⁶ Ibidem, s. 268.

⁸⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Mareza>

⁸⁸ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VI, s. 111.

⁸⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Mareza>

Pod koniec XIX w. wieś miała 945,28 mórg powierzchni, 159 budynków, w tym 60 domów, 523 mieszkańców (1868 r.), 465 ewangelików, 111 katolików. Podatek od gruntu wynosił wówczas 522 talarów, od budynków 103 talarów⁹⁰.

Dnia 28.01.1901 r. uruchomiono Kwidzyńskie Koleje Wąskotorowe (rozstaw 750 mm). Stacja kolejowa Marena połączona była ze stacją w Kwidzynie linią o długości 3,4 km. W 1905 r. miejscowość skomunikowana została linią kolejową z Wielkimi Walichnowami poprzez przeprawę na Wiśle.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 912.⁹¹

W 1910 r. we wsi Marena mieszkało 869 osób, w tym 551 Polaków. W 1939 r. w Marezie mieszkało 1026 osób, było tu 285 gospodarstw domowych. Po drugiej wojnie światowej w Marezie powstała gmina wiejska. W 1972 r. gromadę Marena włączono do nowo utworzonej gromady Korzeniewo. W roku szkolnym 1960/1961 w tutejszej pięcioklasowej szkole podstawowej było trzech nauczycieli i 133 uczniów. W 1947 r. powstał PGR Marena specjalizujący się w hodowli bydła mlecznego oraz produkcji owoców i warzyw. W 1970 r. wieś liczyła 1026 mieszkańców. Były tu: dwuklasowa szkoła, wiejska świetlica i biblioteka publiczna.⁹²

Położenie: 2 km na zachód od Kwidzyna na skrzyżowaniu dróg: krajowej nr 90 i wojewódzkiej nr 518.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki z rozproszonymi koloniami i założeniem folwarcznym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz zachowany w dobrym stanie, z założenia folwarcznego zachował się drewniany (dziś otynkowany) dwór, obora i stodoła w bardzo złym stanie technicznym. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. W części południowej biegła linia kolei wąskotorowej, rozebrana w 1987 r., zachował się budynek stacyjny.

NOWA WIEŚ KWIDZYŃSKA

Dawne nazwy: 1788 Neudorf, 1790 Neudorf, 1945 Neudorf, niem. Neudorf.

Podstawowe dane historyczne: Obszar wsi od 1236 r. wchodził w skład dóbr tychnowskich, przylegając do ustalonej w latach 1250-1294 granicy państwa krzyżackiego z dominium biskupstwa pomezkańskiego. W latach 1499 i 1501 był tu folwark Bomgart (Sad), który wraz z Czerwonym Dworem, Czołpinem, Zalewicami, Dubielem i Namirowem w 1527 r. należał do Marcina Trebenicza, a potem do Jerzego Sokołowskiego. W XVIII w. Nową Wieś Kwidzyńską kupił pruska Kamera. W 1788r. areał wsi wynosił 18 łanów i tyleż mórg, było tu 8 gburów, 6 zagrodników i 1 nauczyciel.⁹³

⁹⁰ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VI, s. 111.

⁹¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Marena>

⁹² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 269.

⁹³ Ibidem. s. 272-273.

We wsi była szkoła ewangelicka, w której na przełomie XVIII i XIX w. około 40 dzieci uczył Ephraim Matthies⁹⁴.

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Kwidzyn.

Pod koniec XIX w. wieś miała 721,79 mórg powierzchni, 19 budynków, 7 dymów, 54 mieszkańców (w tym 20 katolików, 34 ewangelików), we wsi była szkoła, należała do parafii katolickiej w Tychnowach, zaś do ewangelickiej w Kwidzynie⁹⁵. Na początku XX w. miejscowość została włączona do wsi Tychnowy.⁹⁶

Położenie: 5,5 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie małej ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Czytelny układ drożny, układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po wschodniej stronie wsi biegnie linia kolejowa.

NOWY DWÓR

Dawne nazwy: 1338 Nova Curia, 1414 Nuwen Houfe, 1575 Neuhofen, 1617 Neuhöfen, 1790 Neuhoffen, 1886 Neuhoefen, 1945 Neuhöfen, niem. Neuhöfen.

Podstawowe dane historyczne: już w 1338 r. był tu dwór biskupi, wzmiankowany pod łacińską nazwą Nova Curia (Nowy Dwór), potem zaś znany pod nazwą niemiecką - Neuhof. W 1414 r. biskupim włodarzem w Nowym Dworze był Mikołaj Kluger. Oprócz spustoszeń wojennych w XV w. Nowy Dwór dotknęły także powodzie, które zalewały tereny żuławne. Folwark biskupi wówczas opustoszał. Wieś lokowano na nowo w 1584 r. Powstał tu również folwark. Dalsze losy Nowego Dworu były podobne do dziejów innych wsi nadwiślańskich. W 1885 r. na 640 ha mieszkało 198 osób, w 1905 r. – 211.

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Mareza – Rusinowo, biegnąca po zachodniej stronie drogi.

W 1910 r. - 235, a w 1933 r. wieś liczyła 318 mieszkańców. W 1939 r. Nowy Dwór zamieszkiwało 250 osób, było tu 61 gospodarstw domowych. Po 1945 r. zbudowano we wsi wiele domów mieszkalnych i budynków gospodarczych. Powstał też POM. W 1974 r. były tu: ośmioklasowa szkoła podstawowa, do której uczęszczało 131 uczniów, i w której pracowało dziewięciu nauczycieli, wiejska świetlica i klub "Ruchu". W 1970 r. w Nowym Dworze mieszkało 238 osób.⁹⁷

Położenie: 5 km na zachód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 588.

⁹⁴ http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Nowa_Wie%C5%9B_Kwidzy%C5%84ska

⁹⁵ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego..., t. VII, s. 10.

⁹⁶ Ibidem. s. 273.

⁹⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 274-275.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś posiada rozproszoną zabudowę zagrodową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Czytelny układ siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po stronie zachodniej drogi nr 588 biegła linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

OBORY

Dawne nazwy: 1790 Oberfeld, 1941 Oberfeld, niem. Oberfeld.

Podstawowe dane historyczne: od XIV w. wieś stanowiła posiadłość należącą do miasta Kwidzyn. Przechodziła losy do dziejów sąsiednich osad.⁹⁸

W 1901 r. powstała linia kolei wąskotorowej relacji Mareza – Rusinowo, biegnąca po wschodniej stronie drogi.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 219, a w 1910 r. - 184 mieszkańców.⁹⁹

W 1939 r. w Oborach było 50 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 230 osób. Szybszy rozwój Obór nastąpił po 1945 r. Rok później powstało tu gospodarstwo szkolne Technikum Mechanizacji Rolnictwa w Kwidzynie. Od 1953 do 1976 r. dyrektorem gospodarstwa był Józef Wiącek, dawny działacz ruchu oporu. W 1970 r. w Oborach mieszkało 211 osób¹⁰⁰.

Położenie:: 4 km na zachód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 588.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w bardzo dobrym stanie. Czytelny układ dróg, siedlisk i pól. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Po stronie wschodniej drogi nr 588 biegła linia kolei wąskotorowej (rozebrana w 1989 r.), która jest już niewidoczna w terenie.

⁹⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 275.

⁹⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Obory>

¹⁰⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 275.

OŚNO

Dawne nazwy: 1328 Ossena, 1391 Muntmisdorf, 1396 Muntmansdorf, 1584 Mundmannsdorf, 1692 Osche oder Mundmannsdorf, 1790 Oschen oder Mundmansdorf, 1945 Oschen, niem. Oschen.

Podstawowe dane historyczne: w 1303 r. w sąsiedztwie Brokowa w pobliżu starej drogi dzierżońskiej leżały dobra dwóch braci, Prusów, Scillinga i Mikołaja. Obejmowały one teren późniejszego Ośna. Przedstawiciele następnego pokolenia tejże rodziny, Tomasz i Tylko z Białachowa, w 1328 r. wystawili przywilej dla lokowanej na prawie chełmińskim przez sołtysa Markwarda wsi Ośno. Sołtys miał co dziesiąty łan wolny, wolną karczmę i trzecią część dochodów sądowych. Z każdego z pozostałych łanów mieszkańcy mieli płacić właścicielom pół grzywny czynszu rocznie.

W 1378 r. Jan z Schillingsdorfu był wasalem biskupstwa pomezkańskiego, zapewne z racji posiadania Ośna. Potem wieś przeszła na własność biskupstwa. W 1391 r. biskup Jan I kupił tu od sołtysa Jana czynsz z karczmy, wynoszący półtora grzywny rocznie, zatwierdzając poza tym przywilej z 1328 r. Wieś nosiła już wówczas niemiecką nazwę Muntmisdorf, nieco później zaś Muntmansdorf – prawdopodobnie od nazwiska sołtysów. Ośno zostało zniszczone w 1520 r. i przez pewien czas pozostawało puste. Po sekularyzacji księżę nadał je biskupowi Pawłowi Speratusowi. Z chwilą jego śmierci Ośno było wsią rycerską. W 1787 r. natomiast należało do Kamery. Na 40 łanach mieszkały wówczas 233 osoby.¹⁰¹

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 170, a w 1910 r. - 173 mieszkańców. Po reformach uwłaszczeniowych Ośno stało się majątkiem junkierskim, w którym na przeszło 1018 ha mieszkały i pracowały 173 osoby. Po II wojnie światowej powstał w Ośnie PGR, który niestety stał się główną przyczyną dewastacji istniejącego tu od początku XX w. cmentarza¹⁰².

W 1970 r. było tu 202 mieszkańców.¹⁰³

Położenie: 14 km na północny wschód od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 524.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ historyczny nie zachował się, po założeniu dworsko – parkowym i folwarku zachował się tylko park. Zachowały się nieliczne zabudowania mieszkalne i gospodarcze.

¹⁰¹ Ibidem, s. 276.

¹⁰² <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=O%C5%9Bno>

¹⁰³ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s.276.

PASTWA

Dawne nazwy: 1624 Pastwisko Wielkie, 1682 Wielka Pastwa, 1763 Pastwy, 1788 Pastwa oder Weide, 1790 Gr. Weide, 1945 Gross Weide, niem. Gross Weide.

Podstawowe dane historyczne: Kępa Wiślana, użytkowana jako pastwisko przez XVI i XVII w. Osadnictwo stałe rozwinęło się tu dopiero w XVIII w. W 1780 r. mieszkali tu już 242 osoby. Chłopi byli oczynszowani. W 1885 r. na około 260 ha mieszkali 143 osoby, a w 1910 r. - 124, w tym 103 Polaków.¹⁰⁴

W 1901 r. powstała w części południowej wsi po wschodniej stronie drogi linia kolei wąskotorowej z Marezy, a w 1905 r. przechodząc na zachodnią stronę drogi połączyła się przez Gurcz i Janowo, poprzez przeprawę na Wiśle z Wielkimi Walichnowami.

W 1939 r. we wsi było 88 gospodarstw domowych zamieszkałych przez 344 osoby.

Po drugiej wojnie światowej powstała w Pastwie tuczarnia świń. Od 1972 r. znajdowała się tu również baza SKR. 13 lipca 1974 r. otwarto wiejski dom kultury. W tymże roku we wsi działały: czteroklasowa szkoła podstawowa, klub "Ruchu" i LZS. W 1970 r. w Pastwie było 340 mieszkańców.¹⁰⁵

Położenie: 12 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie rzędówki.

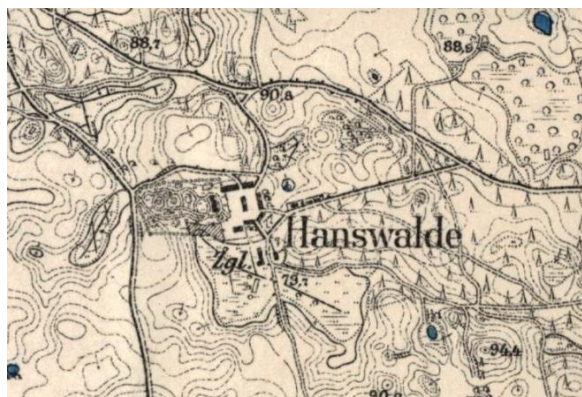
Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany w dobrym stanie. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

Po stronie wschodniej w części południowej i po zachodniej w części północnej wsi przechodziła linia kolei wąskotorowej (rozebranej w części północnej w 1920 r., zaś w części południowej w 1987 r.) – obecnie jej przebieg jest nieczytelny.

¹⁰⁴ Ibidem, s. 279.

¹⁰⁵ Ibidem, s. 279.

PAWLICE

Dawne nazwy: 1907 Hanswalde, 1941 Hanswalde, niem. Hanswalde.

Podstawowe dane historyczne: wieś powstała w końcu XIX w. Istniejący tu dwór i zabudowania, początkowo zaliczane do Rakowca w 1907 r. nazwano Hanswalde. Mieszkańcami wsi byli ewangelicy, zaś majątek należał do Thomasa Leinwebera. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 92 mieszkańców. Oprócz zwykłej gospodarki rolnej mieszkańcy trudnili się tu wydobywaniem torfu. W 1936 r. wieś zelektryfikowano.¹⁰⁶ W 1946 r. powstał tu PGR, przemianowany w 1974 r. na Zakład Rolny. Po wojnie zmiana dotychczasowej nazwy Hanswalde na Pawlice ustalona została Zarządzeniem Prezesa Rady Ministrów z dnia 3 listopada 1950r. (Monitor Polski nr 134, poz. 1720). W 1970 r. w Pawlicach mieszkało 250 osób, w 2006 liczba mieszkańców wynosiła 404 osoby.¹⁰⁷

Położenie: 10 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada folwarczna.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachował się tylko częściowo; zachował się dwór, park, spichlerz z dawnego folwarku, natomiast budynki mieszkalne i gospodarcze zostały przebudowane, wskutek czego utraciły wartości historyczne.

---

¹⁰⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Pawlice>

¹⁰⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s.279.

PODZAMCZE

Dawne nazwy: 1763 Podgor, 1776 Unterberg, 1887 Podzamcze, 1945 Unterberg, niem. Unterberg.

Podstawowe dane historyczne: stąd znane jest cmentarzysko z okresu rzymskiego i wczesnośredniowieczne grodzisko (sięgające początkami przed X w.) z osadą podgrodową. W 1527r. dobra te posiadał Maciej Trebenicz, ale już rok później przejął je Jerzy Sokołowski.¹⁰⁸ Jego córka Lukrecja została żoną kasztelana gdańskiego, później wojewody malborskiego, Stanisława Konarskiego (zm. 1626 r.) i im przypadło Podzamcze oraz Dubiel. Następnie były tu rodziny Trzebuchowskich, Kretkowskich, a od 1764 r. Dziewanowskich. W 1777 r. Ludwika Dziewanowska sprzedała swój majątek pruskiej Kamerze Domen i Wojska.¹⁰⁹

W 1763 r. powstał tu folwark Podgórz.¹¹⁰

Dotkliwie straty spowodowała powódź w połowie XVII w. za czasów Stanisława Kretkowskiego. W XIII – XV w. obok Prusów kolonizowano ten teren chłopami niemieckimi. W l. 1466 – 1772 w wykazach pojawiają się nazwiska polskie i Olędrów. Chłopi na nizinach otrzymywali na 30 lat 1 – 3 łany ziemi. W 1709 r. objął ich przywilej uwłaszczeniowy Władysława Kretkowskiego. Byli m. in. zwolnieni z szarwarku, ale musieli w razie potrzeby pomagać mieszkańcom innych wsi na nizinie.¹¹¹

W 1885 r. powierzchnia Podzamcza wynosiła około 110 ha, było tu 177 mieszkańców. W 1905 r. osadę zamieszkiwało 178, a w 1910 r. - 140 mieszkańców. W 1939 r. były tu 54 gospodarstwa domowe, zamieszkałe przez 255 osób.¹¹²

We wsi istniała jednoklasowa szkoła ewangelicka. Funkcjonowała ona do 1945 r., w którym przemianowano ją na czteroklasową szkołę podstawową działającą do 1975 r.

W 1928 roku Podzamcze i Czerwony Dwór połączono w jedną gminę.¹¹³

W 1970 r. Podzamcze liczyło 226 mieszkańców.¹¹⁴

Położenie: 7,5 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś o układzie przestrzennym nieregularnym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową – zagrodami. Układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza.

¹⁰⁸ Ibidem, s. 280.

¹⁰⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze>

¹¹⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280.

¹¹¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze>

¹¹² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280.

¹¹³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Podzamcze>

¹¹⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280.

RAKOWICE

Dawne nazwy: 1323 Parvo Crebisse, 1326 de Crebissce parve, 1328 Krebissee, 1717 Cleinen Krebisse, Klein Krebs, 1945 Klein Krebs, 1951 Rakowiec Mały, niem. Klein Krebs.

Podstawowe dane historyczne: obecna wieś Rakowice jeszcze na przełomie XII i XIV w. należała do sąsiedniego Rakowca. W 1323 r. biskup Rudolf zawarł z sołtysem Henrykiem Zletenerem odrębny kontrakt lokacyjny na wieś Parvum (małe) Crebisse dla odróżnienia od wsi Maius Crebisse (Rakowiec). Wieś lokowano na 32 łanach na prawie chełmińskim. Sołtys otrzymał trzy wolne łany, karczmę, z której uiszczal biskupstwu połowę czynszu, oraz prawo do trzeciej części dochodów sądowych. Roczny czynsz z 29 łanów kmiecych wynosił pół grzywny i dwie kury. Część wsi została zniszczona w czasie wojen w XV i XVII w. W 1543 r. było tu 14 łanów opuszczonych. Starano się więc pozyskać osadników, których, w odróżnieniu od Rakowca, osadzano na czynszach. W 1608 r. pojawili się w Rakowicach, obok chłopów, zagrodnicy. W 1788 r. kmiecie przyjęli ziemię w dziedziczne użytkowanie. W 1885 r. na 652 ha mieszkały 302 osoby, w 1905 r. osadę zamieszkiwało 206, a w 1910 r. było tu 215 mieszkańców.

W 1939 r. Rakowice liczyły 57 gospodarstw domowych i 237 mieszkańców.

W 1945 r. utworzono tu jedną z pierwszych na ziemi kwidzyńskiej czteroklasową szkołę podstawową.

W 1960 r. wieś zelektryfikowano. W 1974 r. filia kółka rolniczego założyła tu odchownię cieląt.

W 1970 r. w Rakowicach mieszkały 134 osoby.¹¹⁵

Położenie: 8 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: mała wieś w typie ulicówki.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo. Zachowane pojedyncze przykłady zabudowa mieszkalnej.

¹¹⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 280.

RAKOWIEC

Dawne nazwy: 1293 Crebissee, 1323 Maius Crebisse, 1328 Krebissee, 1349 Krebisse, 1374 Rakewicz, 1386 Rakowicz, 1542 Groskrepissehe, 1568 Krebesshe, 1692 Gross Krebs, 1888 Rakowice, 1945 Gross Krebs.

Podstawowe dane historyczne: Osadnictwo istniało tu w okresie rzymskim i we wczesnym średniowieczu. Niewykluczone, że znana zapisów (kopie od schyłku XIV w.) nazwa Crebissee, Kirbisse, Crebisse, Crebissehe była tłumaczeniem lub zniekształceniem nazwy polskiej lub pruskiej. W 1293 r. biskup Henryk zawarł kontrakt lokacyjny z sołtysami Rakowca: Albertem, Marcinem (lub Markiem) i jego synem Krystianem, uzyskali oni za lokowanie wsi co 10 łan wolny, trzecią część dochodów sądowych, karczmę, ławę chlebową i jatkę mięsną. Z pozostałych łanów miano płacić po 11 latach wolnizny roczny czynsz w wysokości połowy grzywny i dwie kury. W 1299 r. sołtysiem Rakowca był Tylo, w 1336 r. Henryk. Zgodnie z postanowieniami przywileju z 1293 r. zbudowano we wsi w połowie XIV w. kościół parafialny.¹¹⁶ W 1336 r. proboszczem w nim był Johann, a sołtysiem wsi Henryk.¹¹⁷

Rakowiec został częściowo zniszczony w czasie wojen polsko – krzyżackich. Po sekularyzacji wieś przeszła na własność księcia Albrechta. Osadzona na 100 łanach wieś nie była jednak w pełni zagospodarowana. W 1542 r. gburzy uprawiali 46 łanów, cztery łany użytkował pastor, niewielką ich liczbę mieli także zagrodnicy, dwaj karczmarze oraz jeden wolny. Gburzy i zagrodnicy odbywali szarwarki, co świadczyło o istnieniu tu folwarku.¹¹⁸

W 1543 r. wieś wizytował ewangelicki biskup Georg von Polenz. Nabożeństwa i kazania w kościele odbywały się po polsku aż do początków XIX wieku. Kolejne szkody w XVII w. poczyniły we wsi wojny szwedzkie. W 1657 – 1710 l. proboszczem w rakowieckim kościele był Peter Göbbelin. Zaraza w latach 1710 – 1711 pochłonęła we wsi aż 255 osób. W 1711 r. spłonęła plebania, a kościół groził zawaleniem. Część pieniędzy na odbudowę plebanii i remont kościoła wyłożyli w 1736 r. wizytujący tu król Fryderyk Wilhelm I i książę Nassau z synami. Kolejne zniszczenia wywołał huragan, jaki przeszedł przez wieś w 1747 r. Odnotowano, że w 1789 r. było tu mniej niż 59 domów. W 1807 – 1812 l. wieś łożyła w postaci rekwizycji i kontrybucji na utrzymanie wojsk napoleońskich. We wsi od XVIII w. istniała szkoła, która przed 1945 r. była 3 – klasowa.¹¹⁹

Rakowiec zachował charakter wsi szarwarkowej i folwarcznej aż do reform agrarnych w XVIII w. i drugiej dekadzie XIX w.¹²⁰

Duże zasługi dla wsi miał długoletni pastor Richard Willuhn (1889 – 1935) – organizator obchodów 600 – lecia wsi w 1893 r. i autor wydanej wówczas monografii Rakowca i gminy ewangelickiej. W 2 połowie XIX w. zamieszkiwało tu 12 rodzin staroluteranów, a w 1893 roku było 46 osób tego

¹¹⁶ Ibidem, s. 281.

¹¹⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec>

¹¹⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284.

¹¹⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec>

¹²⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284.

wyznania, którym pastor Willuhn pozwolił korzystać z kościoła. Prawdopodobnie około roku 1833 na zachodnim krańcu wsi powstał cmentarz ewangelicki. Na przełomie XIX i XX wieku powstały nowe osady: Pawlice (dawn. niem. Hanswalde) – na południe i Rakowieckie Pole (dawn. niem. Krebsfelde) – na północny wschód od wsi Rakowiec. W 1909 r. wzniesiono we wsi dworzec kolejowy na trasie Kwidzyn – Prabuty.¹²¹

W 1910 r. majątek i wieś zajmowały obszar 2053 ha. Mieszkały tu 1062 osoby.¹²²

Większość chłopów miała od 10 do 30 ha ziemi. Pracowało tu kilkunastu różnych zawodów rzemieślników, były trzy karczmy, dom starców, położna, poczta, duża mleczarnia oraz trzy wiatraki (1 holender i 2 koźlaki). Na początku XX w. wieś zelektryfikowano.¹²³

W 1916 r. wieś przecięła linia kolejowa, przy linii zbudowano stację kolejową.

W 1928 r. wybudowano drogę łączącą Rakowiec z Otoczynem. W 1939 r. we wsi było 260 gospodarstw domowych, w których mieszkało 1031 osób. Po II wojnie światowej w Rakowcu powstała gmina. Wójtami byli kolejno: Mieczysław Gołat, Leon Domański i Wiktor Gula. W l. 1954 – 1972 w Rakowcu działała gromada, którą 1 stycznia 1973 r. włączono do gminy Kwidzyn. Już 1 września 1945 r., dzięki energicznym staraniom Marii Zarembianki rozpoczęła działalność szkoła podstawowa. W 1960/1961 r. w siedmioklasowej szkole było ośmiu nauczycieli i 271 uczniów. Po 1945 r. otwarto tu również pocztę, ośrodek zdrowia, aptekę i kilka sklepów.¹²⁴

Położenie: 7,2 km na wschód od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie owalnicy.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wieś przecina od strony północnej towarowa linia kolejowa, z budynkami stacyjnymi, które obecnie nie pełnią już swoich dawnych funkcji (przekształcone na funkcję mieszkalną).

ROZPĘDZINY

Dawne nazwy: 1540 Rosswitz, 1641 Rospitz, 1888 Rozpędziny, 1945 Rospitz.

Podstawowe dane historyczne: we wczesnym średniowieczu w okolicy znajdowała się osada, leżąca przy drodze wiodącej z Grudziądza do Kwidzyna. Nazwa wsi wywodzi się od sołtysa Rozpędzińskiego, który w 1564 r. otrzymał przywilej lokacyjny od księcia. Na przełomie XVI i XVII w. było tu dwunastu

¹²¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec>

¹²² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284.

¹²³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rakowiec>

¹²⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 281-284.

gburów i dwie karczmy. W XVII w. chłopów oczynszowano, a po uwłaszczeniu uregulowane zostały granice wsi.¹²⁵

Pod koniec XVIII w. w Rozpędzinach powstał cmentarz ewangelicki¹²⁶.

W 1883 r. na wschód od wsi powstała linia kolejowa relacji Grudziądz – Malbork, a w 1909 r. nowa linia z Kwidzyna poprzez most na Wiśle do Smętowa.

W 1905 r. osadę zamieszkiwało 649, a w 1910 r. na 705 ha mieszkało 570 osób. W 1939 r. we wsi było 141 gospodarstw domowych, które zamieszkały łącznie 534 osoby. W l. 1946-1972 działał we wsi PGR. Grunty jego przekazano pod budowę kombinatu celulozowo-papierniczego. W 1970 r. Rozpędziny liczyły 478 mieszkańców¹²⁷.

Położenie: 4 km na południe od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 532.

Układ historyczny: wieś o układzie przestrzennym nieregularnym.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: wieś z rozproszoną zabudową. Układ przestrzenny zachowany. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Od strony wschodniej wsi biegnie linia kolejowa.

SZAŁWINEK

Dawne nazwy: 1399 Schadewynkel, 1402 Schadewinkel, 1565 Sadwinkel, 1624 Szalwink, 1664 Szadwinkell, 1682 Szadwinkiel, 1790 Schadewinkel, 1941 Schadewinkel, 1945 Szadówko, 1970 Szwałwinek.

Podstawowe dane historyczne: w l. 1399-1446 był tu dwór, należący do komturstwa gniewskiego. Oprócz rozwoju hodowli, uprawiano także w majątku ziemię. W kwietniu 1454 r. starosta gniewski Jan z Jani protestował przeciw wypasowi bydła przez poddanych Tomasza z Zalewic, współwłaściciela dóbr tychnowskich sąsiadujących z Szadówkiem. W wyniku zniszczeń wojennych oraz powodzi w 2 poł. XV w. i początku XVI w. folwark upadł, a grunty doń przynależne użytkowano wyłącznie jako pastwisko.¹²⁸

W 1566 r. ziemie te, jako „pastwiska koło Kwidzyna” wydzierżawił na okres sześciu lat gdański rzeźnik. Odnotowano też kolejne umowy dzierżawne z lat 1613, 1624 i 1638 – tym razem na okres 60 lat. Budowa i umocnienie wałów przeciwpowodziowych korzystnie wpłynęła na rozwój stałego osadnictwa¹²⁹. Dopiero w 2 połowie XVIII w., po zakończeniu wojny siedmioletniej, rozpoczęło się

¹²⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 284-285.

¹²⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Rozp%C4%99dziny>

¹²⁷ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 284-285.

¹²⁸ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288.

¹²⁹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek>

stałe osadnictwo¹³⁰. W 1682 r. odnotowano tu 6 czynszowników, którzy dostali ziemię do użytkowania na okres 40 lat. W 1744 r. było ich już 10 w tym 5 menonitów. Menonitów na tych terenach mieszkało więcej jednak stopniowo ulegli oni germanizacji¹³¹. W 1780 r. w osadzie było 194 mieszkańców¹³². Przez cały XIX w. do 1945 r. funkcjonowała tu 1 klasowa szkoła ewangelicka, do której uczęszczały też dzieci z Jarzębiny. W l. 1932 – 1937 uczył w niej Rudolf Calmse. W 1905 r. osada liczyła 109 mieszkańców¹³³.

W 1910 r. Szadówko liczyło 118 osób, w tym 52 Polaków. Wieś obejmowała 278 ha. W 1939 r. w 25 gospodarstwach domowych mieszkało 117 osób. Po 1945 r. utworzono tu PGR, którym kierował w latach 1953 - 1974 pochodzący z ziemi sztumskiej Klemens Weiss. W 1970 r. nazwę wsi Szadówko zmieniono na Szałwinek. W tymże roku wieś zamieszkiwało 161 osób¹³⁴.

Położenie: 18 km na północ od Kwidzyna w ciągu drogi wojewódzkiej nr 525.

Układ historyczny: kolonia z osadą folwarczną.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny zachowany częściowo, zachował się dwór i budynki gospodarcze dawnego folwarku.

TYCHNOWY

Dawne nazwy: 1250 a castro Dypenowe, 1285 Tyfenow, 1288 Typhenow, 1294 Tifenouwe, 1299 Tifenowe, 1303 Tyfenow, 1333 Tieffenau, 1336 Tyfenow, 1409 Tyfenaw, 1641 Tychnowy, 1790 Tieffenau, 1892 Tychnowy, 1945 Tiefenau, niem. Tiefenau.

Podstawowe dane historyczne: historia wsi rozpoczyna się w 1236 r., kiedy to mistrz krajowy zakonu krzyżackiego Hermann von Balk nadaje rycerzowi Detrichowi von Diepenau gród Parvum Queden (Mały Kwidzyn późniejsze Podzamcze) wraz z przyległymi 300 łanami flamandzkimi. W skład tego nadania wszedł między innymi obszar późniejszej wsi Tychnowy. W 3 lata później Dytrych otrzymał dalsze 22 łany leżące przy drodze z Kwidzyna do Dzierzgonia. Dobra jego rozciągały się szerokim pasem od Starego Nogatu aż po Mikołajki. Dytrych jako siedzibę obrał gród w Małym Kwidzynie, który od jego miejscowości nazwał Dipenau (Diepenau czyli Tifenau, stąd polska nazwa Tychnowy). Tę samą nazwę otrzymała pobliska wieś. Po pierwszym powstaniu pruskim większość dóbr tychnowskich odziedziczył syn Dytrycha – Velard, który odsprzedał je następnie namiestnikowi dominium biskupstwa pomezkańskiego Dytrychowi Stango. W 1288 r. Dytrych Stango uzyskał od Krzyżaków potwierdzenie na posiadanie dóbr tychnowskich, stając się wówczas jednym

¹³⁰ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288.

¹³¹ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek>

¹³² Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288.

¹³³ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Sza%C5%82winek>

¹³⁴ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 288.

z największych posiadaczy ziemskich w państwie krzyżackim. Siedzibę swoją zlokalizował w Stążkach (Stangenbergu). Dytrych Stango lokował w swoich dobrach wiele wsi na prawie niemieckim, w tym także Tychnowy. W 1299 r. sołtysiem tychnowskim był Jan z Gołot pochodzący z ziemi chełmińskiej, podobnie jak wielu innych ówczesnych mieszkańców tej miejscowości. W tymże roku plebanem Tychnowy był Marcin, co dowodzi wcześniejszego założenia parafii. Na początku XIV w. lub nieco wcześniej wystawiono tu murowany kościół. Po śmierci Dytrycha Stango (wkrótce po 1313 r.) jego dobra zostały podzielone między różnych spadkobierców. Dobra Tychnowskie dostały się w ręce Polaka z Pomorza Gdańskiego Chocimira z Tuchomia (zapewne wnuka po kądzieli Dytrycha). Następnymi właścicielami włości także w wyniku dziedziczenia po kądzieli byli Jachant (Jarand [?]) z Plemięt oraz jego synowie Chocimir i Mikołaj w latach 1362-1363. W 1385 r. dobra tychnowskie były już podzielone między kilka rodzin. Same Tychnowy były w rękach Piotra Vanscha (Wąż [?]) i Mikołaja Woscha. Później dobra ulegały dalszym podziałom. W 1451 r. ich właścicielami byli, oprócz członka Związku Pruskiego Marcina z Tychnowy, także posiadacze Czerwonego Dworu oraz Tomasz z Zalewic, w 1460 r. zaś również Jan z Białego Dworu. Na mocy pokoju toruńskiego w 1466 r. dobra tychnowskie pozostały w obrębie Prus Królewskich, w województwie malborskim. Od 1528 do 1777 r. dobra tychnowskie były w rękach szlachty polskiej. W XV i XVII w. obejmowały m.in. Tychnowy, Jerzewo, Bystrzec, Dubiel, Czerwony Dwór i Biały Dwór. W 1581 r. we wsi Tychnowy było 40 łanów. W XVII w. miejscowość stała się ponownie centrum dóbr tychnowskich (w XVI w. był nim okresowo Bystrzec). Jeden z właścicieli wsi – Kretkowski miał ambicje lokowania tutaj miasta, na co uzyskał nawet przywilej od króla Augusta II w 1724 r., wprawdzie głównie z powodu śmierci właściciela do założenia miasta nie doszło, ale wieś nadal przeżywała okres rozkwitu gospodarczego. Ujemnie na rozwój ekonomiczny musiała wpłynąć wojna siedmioletnia, ponieważ w 1766 r. było tu tylko 17 gburów na 21 łanach. We wsi istniała nadal parafia. Od czasu sekularyzacji pomimo wprowadzenia wyznania luterańskiego jako urzędowego, był tu kościół katolicki, nawet po sprzedaży dóbr Kamerze. Oczyszczanie chłopów przez Kretkowskiego, zapewne przyspieszyło nadanie im ziemi w dziedziczne użytkowanie w 1788 r. W 1885 r. na około 842 ha mieszkały 642 osoby, w 1910 r. wieś liczyła 635 osób, w tym aż 375 Polaków. Nic więc dziwnego, że Tychnowy były jednym z najsilniejszych ośrodków polskości na ziemi kwidzyńskiej. Jej ludność walczyła o utrzymanie języka polskiego w domu, szkole i kościele. Szczególne zasługi na tym polu odniósł ksiądz Piotr Baranowski (1805 – 1901), który był proboszczem parafii Tychnowy - Straszewo przez 64 lata. Dla sprawy obrony polskości zasłużył się również inny proboszcz tychnowski ksiądz Eryk Gross (1862 – 1935).

W 1883 r. po wschodniej stronie wsi powstała linia kolejowa relacji Toruń – Kwidzyn, z towarową stacją w Tychnowych.

W 1912 r. założono w Tychnowach Bank Ludowy, który został rozwiązany w 1925 r. Przewodniczący Komisji Plebiscytowej w 1920 r. był Polak Aleksander Liszewski. Ze przynależnością do Polski głosowało w Tychnowach 286 osób. W 1939 r. wieś liczyła 761 mieszkańców i 195 gospodarstw domowych. Po II wojnie powstał tu gmina wiejska, a następnie gromada (w latach 1954 – 1972). Utworzono szkołę podstawową, w której w 1966 r. powstała izba pamięci narodowej. W 1970 r. we wsi mieszkały 564 osoby. Oprócz szkoły działały także biblioteka publiczna, biblioteka wiejska i LZS. W styczniu 1973 r. gromadę Tychnowy włączono do gminy Kwidzyn¹³⁵. Szkołę w latach 1992 – 1994 rozbudowano. W Tychnowach do 1992 r. działał SKR.¹³⁶

Położenie: 7 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: wieś w typie ulicówki.

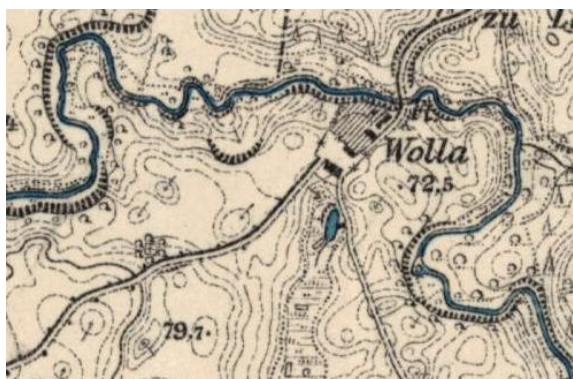
Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny i krajobraz kulturowy zachowany. Czytelny układ siedlisk, pól i dróg. Zachowana zabudowa mieszkalna i gospodarcza. Wieś przecięta jest od wschodu linią kolejową, zachowane dwie dróżnicówki, stacja towarowa nie istnieje.

---

¹³⁵ Kwidzyn: z dziejów miasta i okolic..., s. 290-297.

¹³⁶ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Tychnowy>

WOLA - SOSENKA

Dawne nazwy: 1852 Wolla, 1893 Wola, 1945 Wolla, niem. Wolla.

Podstawowe dane historyczne: osada Wola Sosenka wymieniona została po raz pierwszy w 1852 r. przy transakcji kupna przez Hugo Falkenhayna majątków Ośna i Szadowa. Już w 1855 r. sprzedał on Wolę Karlowi Leopoldowi Pupplowi. Po jego śmierci gospodarzyła wdowa z dwiema córkami i synem Maxem, który w latach 1873 – 1882 był już jedynym właścicielem. Kolejnymi właścicielami byli: Max Margull z Kamionki oraz rodzina i Sigismund Krentz, który na 123 ha hodował woły, krowy, konie i uprawiał ziemię. W 1864 r. zamieszkiwało tu 16 osób, a w 1905 r. - 5 mieszkańców.¹³⁷ W 1885 r. we wsi były 2 domy, 3 dymy, 18 mieszkańców, w tym 7 katolików, 11 ewangelików, we wsi były pokłady torfu, obszaru miała 125 ha (95 ha roli ornej, 7 ha łąk, 2 ha lasu)¹³⁸. Pod koniec 1998 r. nazwa Wola została zmieniona na Wola-Sosenka¹³⁹.

Położenie: 7 km na północ od Kwidzyna.

Układ historyczny: osada.

Analiza przekształceń układu przestrzennego: układ przestrzenny nie zachował się. Zabudowa mieszkalna i gospodarcza zmodernizowana.

---

¹³⁷ <http://kwidzynopedia.pl/index.php?title=Wola-Sosenka>

¹³⁸ Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego..., t. XIII, s. 820.

¹³⁹ Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 grudnia 1998r. (Dz. U. 1998 Nr 156, poz. 1026).

5.2.5. Zabytki nieruchome

Na terenie gminy znajduje się 11 obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Do najcenniejszych obiektów zabytkowych należą kościoły w Tychnowach i w Rakowcu pochodzące z XIV wieku, dwór obronny w Podzamczu oraz dwór w Liczu.

Kościół w Janowie, Rakowcu i Tychnowach są w dobrym stanie technicznym. Wraz z cmentarzami w Janowie i Tychnowach wpisane zostały cmentarze przykościelne z nagrobkami z końca XIX w. i starodrzewem. W Rakowcu wraz z kościołem wpisany został budynek plebanii.

W bardzo dobrym stanie technicznym są dwory w Podzamczu, Górkach i Liczu. Przy dworach w Górkach i w Liczu znajdują się zabytkowe parki, dobrze utrzymane, z cennym starodrzewem. Dwór w Rakowcu wymaga rewaloryzacji i rekompozycji ze względu na przebudowę wykonaną w latach 70-tych i 80-tych XX w. oraz utratę części detalu architektonicznego.

Interesującym obiektem jest też cmentarz menonicki w Marezie, dobrze utrzymany, jednak ogrodzony współczesnym ogrodzeniem. Przy cmentarzu znajduje się tablica informacyjna o zabytkach menonickich z regionu.

5.2.6. Zabytki ruchome

Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków na terenie gminy Kwidzyn stanowią wyposażenie kościołów. Zarówno w kościele w Tychnowach jak i w Rakowcu najwięcej zabytków pochodzi z czasu baroku; są to ołtarze, meble oraz płyty nagrobne.

5.2.7. Zabytki archeologiczne

Na terenie gminy znajduje się zewidencjonowanych 120 stanowisk, w tym 5 wpisanych do rejestru zabytków województwa pomorskiego. Stanowiska wpisane do rejestru zabytków to dwa grodziska oraz trzy osady, pozostałe stanowiska to grodziska, kurhany, cmentarzyska, osady i jedno urządzenie produkcyjno-gospodarcze ze średniowiecza. Stanowiska posiadają zróżnicowaną chronologię od młodszej epoki kamiennej (3500 – 1700 p.n.e.), poprzez ślady pochówków z wczesnej epoki żelaza (650 – 125 p.n.e.) i z okresu rzymskiego (125 – 375 n.e.) po czasy nowożytne.

5.2.8. Zabytki w zbiorach muzealnych i innych

Na terenie gminy Kwidzyn nie występują zabytki w zbiorach muzealnych. Zabytki ruchome o wartości muzealnej zgromadzone są w kościołach w Tychnowych i Rakowcu.

5.2.9. Dziedzictwo niematerialne

Kulturę Dolnego Powiśla tworzyły trzy grupy etniczne: polska, niemiecka i holenderska – różniące się między sobą językiem, zwyczajami, kulturą i bardzo często religią. Grupa polska, to potomkowie osadników z Ziemi Chełmińskiej, Mazowsza i lewobrzeżnego Pomorza. Grupa niemiecka to koloniści sprowadzani początkowo przez Zakon Krzyżacki, grupa holenderska to potomkowie mennonitów osiedlających się w dolinie Wisły od XVI wieku. Po II wojnie światowej zmienił się kierunek napływu ludności na te tereny, pojawili się osadnicy z województw sąsiednich, z województw południowo – wschodnich (krakowskiego, lubelskiego, kieleckiego, rzeszowskiego) oraz repatrianci ze ZSRR. Taka sytuacja spowodowała znaczne zróżnicowanie kulturowe, które nie poddały się procesowi integracji. Nie nastąpił również proces ich rozwoju.

W chwili obecnej nie istnieje kontynuacja niematerialnego dziedzictwa olędrów (menonitów, Holendrów i Niemców), rozwija się natomiast polskie dziedzictwo kulturowe ziemi kwidzyńskiej przejawiające się w kulturze ludowej: w pieśniach, tańcach, zwyczajach. Kulturę ludową krzewią zespoły śpiewacze: "Marezianka", "Janowiacy z nad Wisły" i "Wesoła Gromadka" z Tychnów.

Z zachowanych niematerialnymi elementów dziedzictwa kulturowego pozostały nazwy geograficzne i historyczne (regionu – Powiśle oraz nazwy większości miejscowości na terenie gminy), są one nośnikami tradycji, świadectwem minionych pokoleń oraz historii i wielokulturowości regionu. Sposobem ich utrwalenia i zachowania jest możliwość wpisu do rejestru zabytków (art. 9 ust. 2 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami).

5.3. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

5.3.1. Wykaz zabytków nieruchomości wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Adres	Obiekt	Nr rejestru zabytków woj. pomorskiego	Nr dawnego rejestru zabytków	Organ wpisujący do rejestru zabytków	Data wpisu
1.	Górki	Górki 1	dwór	1333	175/90	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	24.10.1990
2.	Janowo	Janowo	kościół parafialny p.w. Św. Jana Chrzciciela wraz z otaczającym cmentarzem i bramą cmentarną	1439	332/94	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	14.02.1994
3.	Licze	Licze 77	zespół dworsko-parkowy (dwór, park)	336	259	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	28.09.1962
4.	Licze	Licze 77	zespół dworsko-parkowy (park)	336	66/83	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	17.01.1983
5.	Mareza	Mareza	cmentarz	1249	106/88	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	19.08.1988
6.	Podzamcze (d. Biały Dwór)	Podzamcze 36 a	zameczek	123	12	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	10.11.1959
7.	Rakowiec	Rakowiec	kościół parafialny p.w. Św. Antoniego	836	720	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	24.04.1975
8.	Rakowiec	Rakowiec	plebania	836	721	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	24.04.1975
9.	Rakowiec	Rakowiec ul. Cicha 8	dwór	924	43/78	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	24.08.1978
10.	Tychnowy	Tychnowy 30	kościół parafialny p.w. Św. Jerzego z cmentarzem przykościelnym, bramą wjazdową, kapliczką, historycznymi nagrobkami i	265	166	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Gdańsku	09.12.1961

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

			zielenią wysoką				
11.	Tychnowy	Tychnowy 30	cmentarz przykościelny, z bramą wjazdową, kapliczką, historycznymi nagrobkami i zielenią wysoką	265	565/98	Wojewódzki Konserwator Zabytków w Elblągu	7.07.1998

5.3.2. Wykaz zabytków ruchomych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	Przedmiot ochrony	Nr rejestru zabytków woj. pomorskiego	Organ	Data wpisu
1.	Tychnowy	wyposażenie kościoła	188	Urząd Wojewódzki w Elblągu Wojewódzki Konserwator Zabytków	23.06.1982 r.
2.	Rakowiec	wyposażenie kościoła	316	Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków Gdańsku	17.07.2008 r.

5.3.3. Wykaz zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków

Lp.	Miejscowość	obiekt	Chronologia/kultura	Rejestr zabytków
1.	Podzamcze	grodzisko	wczesna epoka żelaza i wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 1.12.1969 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 52/A
2.	Bedrony (Baldram)	grodzisko wyżynne	wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 63/A
3.	Bedrony – Baldram (Tychnowy)	osada otwarta	średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 72/A
4.	Bedrony (Baldram)	osada otwarta	wczesne średniowiecze i późne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 73/A
5.	Stary Czerwony Dwór (Tychnowy)	osada	wczesne średniowiecze	decyzja z dnia 7.01.1970 r. Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Gdańsku, nr rej. 75/A

5.4. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

5.4.1. Obiekty nieruchome

Lp.	Miejscowość	Ulica	Nr	Nr ewid. dz.	Obiekt	Datowanie
1.	Baldram		2	111/17	budynek mieszkalny	pocz. XX
2.	Baldram		2	111/19	obora	pocz. XX
3.	Baldram		5	109/5, 109/6	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.
4.	Baldram		8	111/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
5.	Baldram		16	42/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
6.	Baldram		18	39/2, 40/1	budynek mieszkalny	XIX/XX w.
7.	Baldram		18	40/1	stajnia	1931 r.
8.	Baldram		19	25/3, 24/3	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.
9.	Baldram		21	23	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
10.	Baldram		21	23	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
11.	Baldram		25	20/2	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
12.	Baldram		39	114	dróżnicówka	ok. 1915 r.
13.	Brachlewo		5	134/5	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
14.	Brachlewo		11	147/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
15.	Brachlewo		15	81	budynek mieszkalny	k. XIX w.
16.	Brachlewo		15	81	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.
17.	Brachlewo		15	81	stodoła	l. 30-te XX w.
18.	Brachlewo		16	76/2	budynek mieszkalny	1896 r.
19.	Brachlewo		16	76/2	budynek gospodarczy	1905 r.
20.	Brachlewo		16	76/2	stodoła	ok. 1905 r.
21.	Brachlewo		18	74	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.
22.	Brachlewo		20	93	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
23.	Brachlewo		39	16	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
24.	Brachlewo		42	41/6	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
25.	Brachlewo		52	176	budynek mieszkalny	XIX/XX w.
26.	Brachlewo		53	257/4	leśniczówka	1899 r.
27.	Brachlewo		53	257/4	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
28.	Brachlewo		54	305	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
29.	Brachlewo		54	305	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
30.	Brachlewo		58	339/3	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.
31.	Brachlewo		58	339/3	budynek gospodarczy	l. 20-te XX w.
32.	Brachlewo			174	wiadukt	l. 30-te XX w.
33.	Brachlewo		b. nr	347	stacja kolejowa	l. 20-te XX w.
34.	Brachlewo		b. nr	347	budynek gospodarczy przy stacji kolejowej	l. 20-te XX w.
35.	Brokowo		10	80/3	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
36.	Brokowo		12	78	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
37.	Brokowo		13	12/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
38.	Brokowo		14	75/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

39.	Brokowo		20	64	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
40.	Brokowo		24	40, 41	budynek mieszkalno-gospodarczy	XIX/ XX w.
41.	Brokowo		28	38	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.
42.	Brokowo		b. nr	92/2	budynek gospodarczy w d. PGR	l. 20-te XX w.
43.	Bronno			445/37	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
44.	Bronno			445/21, 445/22, 445/23, 445/24, 445/25, 445/26, 445/27, 445/28, 445/29, 445/30, 445/31, 445/32	park podworski	pocz. XX w.
45.	Bronno			445/37	stodoła	pocz. XX w.
46.	Bronno			445/37	transformator	pocz. XX w.
47.	Dubiel		12	126/5	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.
48.	Dubiel		12	126/5	budynek gospodarczy	ost. ćw. XIX w.
49.	Dubiel		16	116	budynek inwentarski	pocz. XX w.
50.	Dubiel		16	116	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
51.	Dubiel		17	92/1	budynek mieszkalno-gospodarczy	XIX/XX w.
52.	Dubiel			118	cmentarz	2 poł. XIX w.
53.	Gilwa Mała		7	206/10	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
54.	Gilwa Mała			307/1	cmentarz	2 poł. XIX w.
55.	Gniewskie Pole		4	119/30	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
56.	Gniewskie Pole		4	119/38	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
57.	Gniewskie Pole		4a	119/37	stodoła	pocz. XX w.
58.	Gniewskie Pole		17	133/1	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.
59.	Gniewskie Pole		17	133/1	budynek gospodarczy	l. 20-te XX w.
60.	Gniewskie Pole			133/1	kuźnia	pocz. XX w.
61.	Gniewskie Pole		18	163	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
62.	Gniewskie Pole		18	163	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
63.	Gniewskie Pole		39	81	budynek mieszkalno-gospodarczy	kon. XIX w.
64.	Gniewskie		39	81	stodoła	l. 20-te XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

	Pole					
65.	Gniewskie Pole		41	108/1	stajnia	1931 r.
66.	Gniewskie Pole		42	11	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
67.	Gniewskie Pole		42	11	stodoła	pocz. XX w.
68.	Gniewskie Pole		bez numeru	203/2	transformator	1 ćw. XX w.
69.	Górki		1	14/26	dwór	k. XVI, 1850 r.
70.	Górki		1	14/29, 14/31	budynek gospodarczy	k. XIX w.
71.	Górki			14/3, 14/6, 14/26	park	XVIII/XIX w.
72.	Grabówko		10	75/1	budynek mieszkalny	ok. 1900
73.	Grabówko		11	76	budynek mieszkalny	ok. 1910
74.	Grabówko		12	73	budynek mieszkalny	ok. 1930
75.	Grabówko		13	68	budynek mieszkalny	ok. 1920
76.	Grabówko		13	68	budynek gospodarczy	ok. 1920
77.	Grabówko		16	70/2	budynek mieszkalny	ok. 1890
78.	Grabówko		17	69/2	budynek mieszkalny	ok. 1900
79.	Grabówko		17	69/2	budynek gospodarczy	ok. 1910
80.	Grabówko		17	69/2	piwnica	ok. 1910
81.	Grabówko		19	64/1	budynek mieszkalny	ok. 1920
82.	Grabówko		20	52/2	budynek mieszkalny	ok. 1910
83.	Grabówko		20	52/1	budynek gospodarczy	ok. 1910
84.	Grabówko		22	49/2	budynek gospodarczy	ok. 1910
85.	Grabówko		23	50/1	budynek mieszkalny	ok. 1900
86.	Grabówko		25	39/4, 40/6	budynek mieszkalny	ok. 1935
87.	Grabówko		25 a	42/2	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1910
88.	Grabówko		26	41	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1910
89.	Grabówko		30	32	budynek mieszkalny	ok. 1910
90.	Grabówko		30	32	budynek gospodarczy	ok. 1910
91.	Grabówko		32	30/1	budynek gospodarczy	ok. 1920
92.	Grabówko		34	29/2	budynek mieszkalny	1921
93.	Grabówko		34	9	budynek gospodarczy	koniec XIX w.
94.	Grabówko		35	21/12	budynek gospodarczy	1898
95.	Grabówko		36	9	budynek mieszkalny	ok. 1910
96.	Grabówko		36	9	budynek gospodarczy (1)	ok. 1910
97.	Grabówko		36	9	budynek gospodarczy (2)	ok. 1910
98.	Grabówko		36	9	stodoła	ok. 1910
99.	Grabówko		36	9	brama	ok. 1910
100.	Grabówko		36	9	dęby	
101.	Grabówko		37	7	budynek mieszkalny	ok. 1906
102.	Grabówko		37	7	budynek gospodarczy (1)	ok. 1910

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

103.	Grabówko		37	7	budynek gospodarczy (2)	ok. 1910
104.	Grabówko		41	13	budynek mieszkalny	ok. 1920
105.	Grabówko		44	114	budynek mieszkalny	1888
106.	Grabówko		45	112/2	budynek mieszkalny	ok. 1910
107.	Grabówko		46	115/1	budynek mieszkalny	1888
108.	Grabówko		47	113/1	budynek gospodarczy	ok. 1920
109.	Grabówko		48	116/3	budynek mieszkalny	ok. 1930
110.	Grabówko		50	137	budynek mieszkalny	ok. 1930
111.	Grabówko		50	137	budynek gospodarczy	ok. 1930
112.	Grabówko			14	cmentarz	I połowa XIX wieku
113.	Grabówko			13	kaplica cmentarna	ok. 1930
114.	Grabówko				transformator	ok. 1920
115.	Grabówko				wiadukt (1)	ok. 1915
116.	Grabówko				wiadukt (2)	ok. 1915
117.	Grabówko				most przez Wisłę	ok. 1915
118.	Gurcz		3	157, 159/5	budynek mieszkalny	1937 r.
119.	Gurcz		3	157, 159/5	budynek gospodarczy	I. 30-te XX w.
120.	Gurcz		6	142/1	budynek mieszkalno-gospodarczy	1902 r.
121.	Gurcz		7	137	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.
122.	Gurcz		7	137	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.
123.	Gurcz		17	8	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.
124.	Gurcz		34	18/1, 18/2	Budynek mieszkalno-gospodarczy	I. 20-te XX w.
125.	Gurcz		41	27/4	budynek mieszkalny	I. 20-te XX w.
126.	Gurcz		41	27/4	budynek gospodarczy	I. 20-te XX w.
127.	Gurcz			115	kapliczka przydrożna	I. 30-te XX w.
128.	Gurcz			143/1	transformator	ok. 1925 r.
129.	Janowo			126	kościół parafialny pw. Jana Chrzciciela	I. 1867-1872
130.	Janowo			126	cmentarz przykościelny	2 poł. XIX w.
131.	Janowo			126	brama cmentarna	2 poł. XIX w.
132.	Janowo		1	133	budynek mieszkalny - Niemiecki Urząd Celny	1920 r.
133.	Janowo		1	133	budynek gospodarczy	1920 r.
134.	Janowo		2	204/2	budynek mieszkalny - Polski Urząd Celny	1920 r.
135.	Janowo		2	204/2	budynek gospodarczy	1920 r.
136.	Janowo		4	204/4	budynek mieszkalny	po. 1920 r.
137.	Janowo		6	204/5	budynek mieszkalny	1920 r.
138.	Janowo		10	113	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
139.	Janowo		18	166/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
140.	Janowo		18	166/2	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
141.	Janowo		24	150	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
142.	Janowo		31	264	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

143.	Janowo		35	267/22	budynek gospodarczy (1)	1913 r.
144.	Janowo		38	128	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
145.	Janowo		42	118/1	szkoła	1935 r.
146.	Janowo		42	118/1	budynek gospodarczy (1)	1935 r.
147.	Janowo		42	118/1	budynek gospodarczy (2)	ok. 1935 r.
148.	Janowo		53	320	budynek mieszkalny	1930 r.
149.	Janowo		54	282, 284	budynek d. Urzędu Gminy	l. 20-te XX w.
150.	Janowo		55	323/1	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.
151.	Janowo		55	323/1	budynek gospodarczy	l. 20-te XX w.
152.	Janowo		55	323/1	stodoła	l. 20-te XX w.
153.	Janowo		60	81/2	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.
154.	Janowo		64	91	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
155.	Janowo		64	91	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.
156.	Janowo		68	97	budynek mieszkalny	1937 r.
157.	Janowo		68	97	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.
158.	Janowo		69	98	budynek mieszkalno-gospodarczy	k. XIX w.
159.	Janowo		70	99	budynek mieszkalno-gospodarczy	kon. XIX w.
160.	Janowo			266, 263	cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
161.	Kamionka		10	70	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
162.	Kamionka		13	98	budynek mieszkalny	k. XIX w.
163.	Kamionka		14	99	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.
164.	Kamionka		15	100/1	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
165.	Kamionka		25	86/2	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
166.	Kamionka			59	cmentarz ewangelicki	2 poł. XIX w.
167.	Korzeniewo	Kościuszki	1	106/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
168.	Korzeniewo	Kwidzyńska	1	158/2, 157	budynek mieszkalny	ost. ćw. XIX w.
169.	Korzeniewo	Kwidzyńska	5	264/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
170.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	263	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
171.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	263	chlew	l. 30-te XX w.
172.	Korzeniewo	Kwidzyńska	6	263	stodoła	pocz. XX w.
173.	Korzeniewo	Kwidzyńska	13	87/1	stodoła	l. 20-te. XX w.
174.	Korzeniewo	Kwidzyńska	13	87/1	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
175.	Korzeniewo	Kwidzyńska		192/9, 181/12	kapliczka	pocz. XX w.
176.	Korzeniewo	Kwidzyńska	16	107/4	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
177.	Korzeniewo	Kwidzyńska	18	110	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
178.	Korzeniewo	Kwidzyńska	22	112/4	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
179.	Korzeniewo	Kwidzyńska	22	112/4	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
180.	Korzeniewo	Kwidzyńska	29	177/3	budynek mieszkalny	k. XIX w.
181.	Korzeniewo	Łąkowa	1	182	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
182.	Korzeniewo	Łąkowa	3	183	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
183.	Korzeniewo	Łąkowa	10	200	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

184.	Korzeniewo	Łąkowa	b. nr	195/8	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
185.	Korzeniewo	Łąkowa	b. nr	321/6	budynek urzędu wodnego	1 ćw. XX w.
186.	Korzeniewo	Raławicka	1	53/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
187.	Korzeniewo	Raławicka	5	51/1	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
188.	Korzeniewo	Raławicka	9	49/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
189.	Korzeniewo	Wiślana	2	33	chlew	pocz. XX w.
190.	Korzeniewo	Wiślana	3	34/3	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
191.	Korzeniewo			320/4	budynek bosmanatu portu wiślanego	poł. XIX w.
191a.	Licze		1	59/3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
191b.	Licze		1	59/4	stodoła	pocz. XX w.
191c.	Licze		3	54/3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
192.	Licze		5	51/1	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.
193.	Licze		5	51/1	budynek gospodarczy	XIX/XX w.
194.	Licze		6	47/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
195.	Licze		6	47/1, 47/2	budynek gospodarczy	XIX/XX w.
196.	Licze		10	46	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
197.	Licze		11	39	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
198.	Licze		15	148, 166/2, 166/3, 166/4	budynek mieszkalny	1933 r.
199.	Licze		15	146/5	kuźnia	1921 r.
200.	Licze		17	149/2	budynek mieszkalny	1936 r.
201.	Licze		18	140	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.
202.	Licze		19/21	138, 139	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.
203.	Licze		23/24	136/1, 136/2, 136/4	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.
204.	Licze		29/30	143, 144	budynek mieszkalny (dwojak)	k. XIX w.
205.	Licze		36	122	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
206.	Licze		40	136/2	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
207.	Licze		41	119/2	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
208.	Licze		42	366/2	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
209.	Licze		47	87/2	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
210.	Licze		47	87/2	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.
211.	Licze		48	87/4	stacja kolejowa	ok. 1915 r.
212.	Licze		48	87/4	budynek gospodarczy	ok. 1915 r.
213.	Licze		49	79/5	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
214.	Licze		50	351	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
215.	Licze		51	344/2	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
216.	Licze		61	56/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

217.	Licze		61	56/1	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
218.	Licze		61	56/1	stodoła	pocz. XX w.
219.	Licze		64	253/3	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
220.	Licze		65	274	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
221.	Licze		71	239, 240/5	budynek gospodarczy	k. XIX w.
222.	Licze		73	243, 245, 246/2	budynek gospodarczy	k. XIX w.
223.	Licze		73	247	budynek gospodarczy	k. XIX w.
224.	Licze		77	229/4, 229/5	dwór	1664 r.
225.	Licze		77	229/4, 230, 231/5	park	2 poł. XIX w.
226.	Licze			229/4	aleja	k. XIX w.
227.	Licze		b. nr	244	kuźnia	k. XIX w.
228.	Licze			258	cmentarz	2 poł. XIX w.
229.	Lipianki		1	49	budynek mieszkalny	ok. 1880 r.
230.	Lipianki		3 F	79/15	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
231.	Lipianki		3 F	79/15	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
232.	Lipianki		5	42	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
233.	Lipianki		7	70, 71	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
234.	Lipianki		7	71	chlew	pocz. XX w.
235.	Lipianki		7	70	stodoła (1)	pocz. XX w.
236.	Lipianki		7	70	stodoła (12)	pocz. XX w.
237.	Lipianki		b. nr	69	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
238.	Lipianki		12	66	szkoła	ok. 1930 r.
239.	Lipianki		12	66	budynek gospodarczy	ok. 1930 r.
240.	Lipianki		13	38	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
241.	Lipianki		13	38	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
242.	Lipianki		14	61, 62	budynek mieszkalny	poł. XIX w.
243.	Lipianki		14	61	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
244.	Lipianki		14	61, 62	obora	pocz. XX w.
245.	Lipianki		14	61	stodoła	pocz. XX w.
246.	Lipianki		14	62	budynek gospodarczy (2)	pocz. XX w.
247.	Lipianki		18	33/6	budynek mieszkalny	poł. XIX w.
248.	Lipianki		24	16/7	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.
249.	Lipianki		25	18/2	budynek mieszkalno-gospodarczy	1938 r.
250.	Lipianki		25	18/2	stodoła	l. 30-te XX w.
251.	Lipianki		27	20	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
252.	Lipianki			29	cmentarz mennonicki	2 poł. XIX w.
253.	Lipianki			66, 117	cmentarz mennonicki	2 poł. XIX w.
254.	Lipianki			51, 71	transformator	l. 30-te XX w.
255.	Lipianki			51, 73/1	kapliczka	l. 20-te XX w.
256.	Mareza	Długa		95/2	cmentarz mennonicki	kon. XVIII w.
257.	Mareza	Długa	1	562/3	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

258.	Mareza	Długa	4	539/10	stacja kolejowa	ok. 1901 r.
259.	Mareza	Długa	5	459/3	sklep	ost. ćw. XIX w.
260.	Mareza	Długa	10	535	budynek mieszkalny	1914 r.
261.	Mareza	Długa	12	534	budynek mieszkalny	1901 r.
262.	Mareza	Długa	18	301	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
263.	Mareza	Długa	19	364	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
264.	Mareza	Długa	23	277/4	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
265.	Mareza	Długa	26	299/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
266.	Mareza	Długa	33	266/1, 267/2	budynek mieszkalny	1916 r.
267.	Mareza	Długa	33a	265/2	budynek gospodarczy	k. XIX w.
268.	Mareza	Długa	36	287	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
269.	Mareza	Długa	36	287	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
270.	Mareza	Długa	36	287	stodoła	l. 30-te XX w.
271.	Mareza	Długa	39	251/3	budynek mieszkalny	3 ćw. XIX w./l. 30-te XX w.
272.	Mareza	Długa	40	130/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
273.	Mareza	Długa	41	251/3	budynek mieszkalny	3 ćw. XIX w.
274.	Mareza	Długa	42	98/2, 98/3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
275.	Mareza	Długa		98/2	kapliczka przydrożna	1 ćw. XX w.
276.	Mareza	Długa	67	177	budynek mieszkalny	k. XIX w.
277.	Mareza	Długa	67	177	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
278.	Mareza	Długa	69	172/3, 171	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
279.	Mareza	Długa	69	172/3	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
280.	Mareza	Długa	81	48/2, 48/3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
281.	Mareza	Długa	85a	90, 91	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
282.	Mareza	Długa	85a	92/1	chlew	pocz. XX w.
283.	Mareza	Długa	92	86, 87/1	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
284.	Mareza	Długa		193/4	kapliczka przydrożna	1 ćw. XX w.
285.	Mareza	Grabowska	2	193/4	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.
286.	Mareza	Grabowska	3a	460	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.
287.	Mareza	Grabowska	4	542, 543/2	budynek mieszkalny	k. XIX w.
288.	Mareza	Grabowska	7	467	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
289.	Mareza	Grabowska	7	549/2	stodoła	l. 30-te XX w.
290.	Mareza	Grabowska	9	550/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
291.	Mareza	Grabowska	9	550/1	chlew	l. 20-te XX w.
292.	Mareza	Korzeniewska	2	404	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
293.	Mareza	Korzeniewska	3	454/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
294.	Mareza	Korzeniewska	4	403	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.
295.	Mareza	Korzeniewska	7	450/2, 449	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.
296.	Mareza	Korzeniewska	8	398	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
297.	Mareza	Korzeniewska	9	448	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.
298.	Mareza	Korzeniewska	10	395	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
299.	Mareza	Korzeniewska	12	394	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
300.	Mareza	Korzeniewska	13	445	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

301.	Mareza	Korzeniewska	14	393	budynek mieszkalny	1 ćw. XX w.
302.	Mareza	Korzeniewska	28	157/120	magazyn	l. 20-te XX w.
303.	Mareza	Nadrzeczna	5	337/3, 337/4, 337/2	budynek mieszkalny	4 ćw. XIX w.
304.	Mareza	Sielska	1	484	budynek mieszkalny	1933 r.
305.	Mareza	Sielska	1	484	chlew (1)	1921 r.
306.	Mareza	Sielska	1	484	chlew (2)	ok. 1930 r.
307.	Mareza	Sielska	1	484	stodoła	l. 30-te XX w.
308.	Mareza	Sielska	1	484	stodoła	l. 30-te XX w.
309.	Nowa Wieś Kwidzyńska		3	278/1, 278/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
310.	Nowa Wieś Kwidzyńska		6	292/3	budynek mieszkalny	ok. 1905 r.
311.	Nowa Wieś Kwidzyńska		6	292/2	budynek gospodarczy	1905 r.
312.	Nowa Wieś Kwidzyńska		8	295/6	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
313.	Nowa Wieś Kwidzyńska		8	295/6	stodoła	l. 30-te XX w.
314.	Nowa Wieś Kwidzyńska		12	301/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
315.	Nowa Wieś Kwidzyńska			300	cmentarz	2 poł. XIX w.
316.	Nowa Wieś Kwidzyńska			289/1	transformator	l. 20-te XX w.
317.	Nowy Dwór		1	51/29	budynek mieszkalny	ok. 1900
318.	Nowy Dwór		2,2A	50/1	budynek mieszkalny	ok. 1850
319.	Nowy Dwór		3 a, b	60/1, 62/10	budynek mieszkalny	ok. 1905
320.	Nowy Dwór		4	44	budynek mieszkalny	ok. 1890
321.	Nowy Dwór		9	68	budynek mieszkalny	ok. 1910
322.	Nowy Dwór		9	68	budynek gospodarczy	ok. 1910
323.	Nowy Dwór		10	69	budynek mieszkalny	ok. 1880
324.	Nowy Dwór		11	75/2	budynek mieszkalny	ok. 1910
325.	Nowy Dwór		11	75/2	budynek gospodarczy	1923
326.	Nowy Dwór		15	19/12	budynek mieszkalny	ok. 1910
327.	Nowy Dwór		16	91/2, 92/6	budynek mieszkalny	ok. 1910
328.	Nowy Dwór		16	91/2, 92/6	budynek gospodarczy	ok. 1910
329.	Nowy Dwór		18	94/3	budynek mieszkalny	ok. 1920
330.	Nowy Dwór		18	94/3	budynek gospodarczy	ok. 1920
331.	Nowy Dwór		19	95/2	budynek mieszkalny	ok. 1890
332.	Nowy Dwór		20	9	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1890
333.	Nowy Dwór		21	5/2	budynek mieszkalno - gospodarczy	ok. 1930
334.	Nowy Dwór		22	98/1	budynek mieszkalny	ok. 1930
335.	Nowy Dwór		23	103/4	budynek mieszkalny	ok. 1900
336.	Nowy Dwór		24	103/23	budynek mieszkalny	ok. 1910
337.	Nowy Dwór		25	101/1	budynek mieszkalny	1937
338.	Nowy Dwór		25	101/1	budynek gospodarczy	1937

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

339.	Nowy Dwór		27	106/3	budynek mieszkalny	1906
340.	Nowy Dwór		27	106/3	budynek gospodarczy	1910
341.	Nowy Dwór				kuźnia	ok. 1930
342.	Obory		3	64	budynek mieszkalny	ok. 1910
343.	Obory		11	7/1	budynek mieszkalny	ok. 1890
344.	Obory		18	73/41	budynek mieszkalny	ok. 1935
345.	Obory		19	73/41, 73/44, 73/56	budynek mieszkalny	ok. 1920
346.	Obory				zespół zieleni	
347.	Ośno			71/26	park	kon. XIX w.
348.	Pastwa			162	kościół filialny pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa	1916 r.
349.	Pastwa		b nr	159	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
350.	Pastwa		3	167/2	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
351.	Pastwa		7	172	budynek mieszkalno- gospodarczy	4 ćw. XIX w.
352.	Pastwa		15	272, 285	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
353.	Pastwa		15	272	budynek gospodarczy	1925 r.
354.	Pastwa		16	198	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.
355.	Pastwa		19	203/4	kuźnia	pocz. XX w.
356.	Pastwa		20	204	budynek mieszkalny	l. 1910 -1920
357.	Pastwa		31	144/3	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
358.	Pastwa		45	16/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
359.	Pastwa		47	25	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
360.	Pastwa			142/1	transformator 1	1 ćw. XX w.
361.	Pawlice		1	598/3	dwór	kon. XIX w.
362.	Pawlice		1	598/14	budynek gospodarczy	kon. XIX w.
363.	Pawlice			598/4, 598/5, 598/13, 598/14, 598/17	park podworski	kon. XIX w.
364.	Piekarniak Młyn			143/5	młyn	XVII w.
365.	Podzamcze		1	55/2	dwór	XV/XVI w., przebud. XVIII w.
366.	Podzamcze		1	55/2	park	pocz. XX w.
367.	Podzamcze		1	263/5	aleja	pocz. XX w.
368.	Podzamcze		3	247/4, 248/2	budynek mieszkalny	2 poł. XIX w.
369.	Podzamcze		17	224/9	szkoła	kon. XIX w.
370.	Podzamcze		17	224/8	budynek gospodarczy	kon. XIX w.
371.	Podzamcze		24	85/3	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
372.	Podzamcze		24	85/3	budynek gospodarczy	l. 30-te XX w.
373.	Podzamcze		33	42	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
374.	Podzamcze		33	41	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
375.	Podzamcze		34	27/3	budynek mieszkalny	pocz. XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

376.	Podzamcze		b. nr	352/2, 232/7, 232/6	budynek mieszkalny / sklep	k. XIX w.
377.	Podzamcze			79/3	remiza	pocz. XX w.
378.	Podzamcze			263/9	cmentarz	2 poł. XIX w.
379.	Podzamcze			49/1	transformator 1	pocz. XX w.
380.	Podzamcze			71/1	transformator 2	pocz. XX w.
381.	Podzamcze			293/1	transformator 3	pocz. XX w.
382.	Rakowice		18	122/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
383.	Rakowice			334/6	cmentarz ewangelicki	II poł. XIX w.
384.	Rakowiec	Cicha	8	77	dwór	k. XIX w.
385.	Rakowiec	Cicha	8	77	stajnia	k. XIX w.
386.	Rakowiec	Cicha	8	77	budynek gospodarczy	k. XIX w.
387.	Rakowiec	Cicha	19	85	czworak	k. XIX w.
388.	Rakowiec	Cicha	19	85	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
389.	Rakowiec	Spokojna		265	cmentarz	2 poł. XIX w.
390.	Rakowiec	Parkowa		296	aleja do cmentarza	pocz. XX w.
391.	Rakowiec	Kwidzyńska		330	kościół parafialny	l. 1330-1340, przeb. l. 1722-1725
392.	Rakowiec	Kwidzyńska	21	294	budynek mieszkalny	1935 r.
393.	Rakowiec	Kwidzyńska	26	440	plebania	pocz. XIX w.
394.	Rakowiec	Kwidzyńska	28	336	budynek mieszkalny	1934 r.
395.	Rakowiec	Kwidzyńska	32	444/1, 444/2, 445/3, 445/5	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
396.	Rakowiec	Kwidzyńska	35	340	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
397.	Rakowiec	Kwidzyńska	48	23	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
398.	Rakowiec	Polna	1	329	organistówka	ost. ćw. XIX w.
399.	Rakowiec	Polna	1	329	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
400.	Rakowiec	Polna	3	303/1	d. szkoła	pocz. XX w.
401.	Rakowiec	Polna	3	303/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
402.	Rakowiec	Polna	3	304	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
403.	Rakowiec	Polna	9	312/4	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
404.	Rakowiec	Polna	9	312/4	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
405.	Rakowiec	Polna		302/4	kuźnia	l. 30-te XX w.
406.	Rakowiec	Polna		326/3, 335/3	transformator	ok. 1925 r.
407.	Rakowiec	Słoneczna	18	132/3, 133	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
408.	Rakowiec	Słoneczna	18	132/3	budynek gospodarczy 1	pocz. XX w.
409.	Rakowiec	Słoneczna	18	133	budynek gospodarczy 2	pocz. XX w.
410.	Rakowiec	Sportowa		94	dworzec kolejowy	ok. 1915 r.
411.	Rakowiec	Sportowa		94	budynek gospodarczy	ok. 1915 r.
412.	Rakowiec	Sportowa	4	94	budynek mieszkalny	ok. 1915 r.
413.	Rakowiec	Pawlicka		403	aleja przydrożna	pocz. XX w.
414.	Rozpędziny		1	77/23, 79/9	budynek mieszkalny	kon. XIX w.
415.	Rozpędziny		2	124/5	budynek mieszkalny	kon. XIX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

416.	Rozpędziny		4	122	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
417.	Rozpędziny		5	226/1	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
418.	Rozpędziny		9	118/1	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.
419.	Rozpędziny		10	83/1	budynek mieszkalny	l. 20-te XX w.
420.	Rozpędziny		16	108	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
421.	Rozpędziny			112/1	transformator	ok. 1925 r.
422.	Rozpędziny			127/4	wiadukt	ok. 1907 r.
423.	Szadowo		1	50/5, 50/10	młyn	1927 r.
424.	Szadowo		1	50/7	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
425.	Szadowo			51/1	most	l. 40-te XX w.
426.	Szałwinek		1	324/9	dwór	kon. XIX w.
427.	Szałwinek		1	324/9	budynek gospodarczy	pocz. XX w.
428.	Szałwinek		1	324/9	stodoła	pocz. XX w.
429.	Szałwinek			324/5	transformator	ok. 1925 r.
430.	Tychnowy		8	330/1, 332	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
431.	Tychnowy		10	325, 327	budynek mieszkalny	ok. 1920 r.
432.	Tychnowy		20	73	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
433.	Tychnowy		22	85/2, 85/13	budynek mieszkalno-usługowy	l. 20-te XX w.
434.	Tychnowy		27	379/1	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
435.	Tychnowy		30	98	kościół	XIV w., przeb. XVI./XVII w., 1869 r.
436.	Tychnowy		30	98	kapliczka cmentarna	kon. XIX w.
437.	Tychnowy		30	98	cmentarz	2 poł. XIX w.
438.	Tychnowy		30	98	brama cmentarna	pocz. XX w.
439.	Tychnowy		31	56	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
440.	Tychnowy		34	69/13	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
441.	Tychnowy		38	66	budynek mieszkalno-gospodarczy	1932 r.
442.	Tychnowy		39	102	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
443.	Tychnowy		45	153	dróżnicówka	ok. 1915 r.
444.	Tychnowy		46	152	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.
445.	Tychnowy		47	183	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
446.	Tychnowy		50	185	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
447.	Tychnowy		65	227	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
448.	Tychnowy		73	170	budynek mieszkalno-gospodarczy	l. 30-te XX w.
449.	Tychnowy		78	57/2	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
450.	Tychnowy		79	54/2	budynek mieszkalny	pocz. XX w.
451.	Tychnowy		80	45	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
452.	Tychnowy		82	46/3	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
453.	Tychnowy		83	43/2	budynek mieszkalny	l. 30-te XX w.
454.	Tychnowy		84	41/2	budynek mieszkalno-gospodarczy	pocz. XX w.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

455.	Tychnowy		88	60	budynek mieszkalny	I. 30-te XX w.
456.	Tychnowy		94	60	dróżnicówka	ok. 1915 r.
457.	Tychnowy		96	133	budynek mieszkalny	k. XIX w.
458.	Tychnowy		102	14	budynek mieszkalno-gospodarczy	k. XIX w.
459.	Tychnowy			199	kapliczka przydrożna	1853 r.
460.	Wola Sosenska			175/3	cmentarz	2 poł. XIX w.
461.	Wieś Baldram				układ ruralistyczny	pocz. XIII w.
462.	Wieś Janowo				układ ruralistyczny	XVII w.
463.	Wieś Korzeniewo				układ ruralistyczny	XIV - XV w.
464.	Wieś Licze				układ ruralistyczny	przed 1293 r.
465.	Wieś Lipianki				układ ruralistyczny	kon. XIII w. (?)
466.	Wieś Mareza				układ ruralistyczny	XIII w.
467.	Wieś Nowa Wieś Kwidzyńska				układ ruralistyczny	XIII w. (?)
468.	Wieś Rakowiec				układ ruralistyczny	1293 r.
469.	Wieś Tychnowy				układ ruralistyczny	1236 r.

5.4.2 Obiekty archeologiczne

Lp.	Miejscowość	Nr w miejscowości	Nr na obszarze	funkcja/kultura/chronologia
obszar AZP 23-46				
1.	Bystrzec (Podzamcze)	1	9	cmentarzysko, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza, cmentarzysko, kultura oksywska, późny okres lateński, cmentarzysko, kultura wielbarska, okres rzymski
2.	Bystrzec (Podzamcze)	2	10	osada, kultura wielbarska, wczesny okres rzymski
3.	Bystrzec (Podzamcze)	3	4	osada, kultura wielbarska, okres rzymski, ślad osadnictwa, średniowiecze, późne średniowiecze
4.	Bystrzec (Podzamcze)	4	11	śląd osadnictwa, kultura pomorska, młodsza epoka brązu - wczesna epoka żelaza
5.	Pastwa Mała (Pastwa)	1	12	śląd osadnictwa (?), neolit
6.	Pastwa Wielka (Pastwa)	1	13	śląd osadnictwa (?)
7.	Podzamcze	3	2	osada, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza, osada, kultura oksywska, młodszy okres przedrzymski, osada, późne średniowiecze
8.	Podzamcze	4	3	osada, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza, osada, kultura oksywska, młodszy okres przedrzymski, osada, kultura wielbarska, okres rzymski
9.	Podzamcze	5	5	śląd osadnictwa, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza, ślad osadnictwa, nowożytność, XVI-XVIII w.
10.	Podzamcze	6	6	osada, kultura wielbarska, okres rzymski, ślad osadnictwa, późne średniowiecze

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

11.	Podzamcze	7	8	śląd osadnictwa, kultura wielbarska, okres rzymski
12.	Podzamcze	8	7	śląd osadnictwa, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza
13.	Janowo	1	17	szaniec, XVII w., umocnienie obronne (szaniec?), XVII w. (?)
14.	Janowo	2	18	szaniec, XVII w., umocnienie obronne (szaniec?), XVII w. (?)
15.	Bystrzec (Podzamcze)	6	19	osada, wczesne średniowiecze, kultura prapolska, XI-XIII w.
16.	Bystrzec (Podzamcze)	1	14	grodzisko (?), wczesne średniowiecze (?)
obszar AZP 23-47				
17.	Dubiel	1	1	(?), epoka brązu, wczesna epoka żelaza
18.	Dubiel	2	2	(?), neolit, epoka brązu, wczesna epoka żelaza
19.	Dubiel	3	5	śląd osadnictwa, średniowiecze, późne średniowiecze
20.	Brachlewo	1	3	osada, średniowiecze, późne średniowiecze
21.	Brachlewo	2	4	osada, kultura łużycka (?), późna epoka brązu - wczesna epoka żelaza
22.	Brachlewo	3	7	śląd osadnictwa, średniowiecze, XIV-XVI w.
23.		1	8	śląd osadnictwa, kultura pruska, XIII w.
24.	Podzamcze	2	9	śląd osadnictwa, średniowiecze, XIV-XVI w.
25.	Zajezerze (Brachlewo)	1	10	cmentarzysko, młodsza epoka brązu
26.	Zajezerze (Brachlewo)	2	11	osada (?), neolit
27.	Zajezerze (Brachlewo)	3	12	cmentarzysko, kultura oksywska, okres późnolateński
28.	Zajezerze (Brachlewo)	4	13	śląd osadnictwa, późne średniowiecze
29.	Zajezerze (Brachlewo)	5	14	śląd osadnictwa, neolit
30.	Zajezerze (Brachlewo)	1	10	cmentarzysko, kultura łużycka, śląd osadnictwa, neolit, śląd osadnictwa, średniowiecze, nowożytność
31.	Zajezerze (Brachlewo)	6	15	cmentarzysko, kultura łużycka, V okres brązu, śląd osadnictwa, neolit, śląd osadnictwa, wczesne średniowiecze, śląd osadnictwa, średniowiecze/nowożytność
obszar AZP 24-46				
32.	Baldram	1	15	grodzisko, kultura łużycka, okres halsztacki i wczesnolateński, grodzisko, kultura pruska, wczesne średniowiecze, IX-X w., osada, kultura pruska, XI-XII w.
33.	Baldram	2	16	osada, kultura pruska, IX-X w.
34.	Baldram	3	17	osada, kultura łużycka, wczesna epoka żelaza, osada, kultura pruska, wczesne średniowiecze
35.	Baldram	4	6	śląd osadnictwa, kultura wielbarska, wczesny okres rzymski, osada, średniowiecze, XIII-XV w.
36.	Baldram	5	18	osada, kultura pruska, wczesne średniowiecze
37.	Baldram	8	12	śląd osadnictwa (?), pradzieje
38.	Korzeniewo	1	13	śląd osadnictwa (?), neolit
39.	Podzamcze	9	3	osada, średniowiecze, XIV-XV w.
40.	Podzamcze	10	4	osada, kultura pomorska, wczesny i środkowy laten, osada, kultura wielbarska, wczesny okres rzymski, śląd osadnictwa, średniowiecze, XIV-XV w., osada, kultura pruska, XI-XIII w.
41.	Podzamcze	11	7	śląd osadnictwa (?), pradzieje
42.	Podzamcze	12	5	osiedle obronne, kultura pomorska, grodzisko, kultura pruska, IX - X w., grodzisko, kultura pruska, XI-XIII w., gródek strażniczy, średniowiecze, po 1233 r.

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

43.	Stary Czerwony Dwór (ob. Tychnowy)	1	2	śląd osadnictwa, średniowiecze, XIV w.
44.	Stary Czerwony Dwór (ob. Tychnowy)	2	1	śląd osadnictwa, kultura pruska, X-XI w., osada, średniowiecze, XIII-XV w.
45.	Stary Czerwony Dwór (ob. Tychnowy)	3	19	śląd osadnictwa, neolit
46.	Stary Czerwony Dwór (ob. Tychnowy)	5	20	urządzenie produkcyjno-gospodarcze, średniowiecze
47.	Mareza	7	21	śląd osadnictwa, neolit
48.	Podzamcze	13	22	cmentarzysko, kultura wschodniopomorska, wczesna epoka żelaza
49.	Lipianki	1	24	osada, nowożytność, XVIII - 1 poł. XIX w.
50.	Lipianki	2	25	punkt osadniczy, późne średniowiecze, XIV - XV w., punkt osadniczy, nowożytność, XVIII w.
51.	Lipianki	3	26	osada, kultura przeworska, punkt osadniczy, nowożytność (XIX w.)
52.	Lipianki	4	27	punkt osadniczy, nowożytność, XIX w.
53.	Lipianki	5	28	punkt osadniczy, późne średniowiecze, XIV - XV w.
54.	Lipianki	6	29	punkt osadniczy, późne średniowiecze, XIV - XV w.
55.	Mareza	3	30	punkt osadniczy, późne średniowiecze, XIV - XV w., punkt osadniczy, nowożytność, XIX w. - współczesność
56.	Mareza	4	31	punkt osadniczy, późne średniowiecze, XV w., punkt osadniczy, nowożytność, XIX w.
57.	Mareza	5	32	punkt osadniczy, nowożytność, XVIII - 1 poł. XIX w.
58.	Baldrum	11	34	punkt osadniczy, kultura łużycka, osada, nowożytność, XVI - XIX w.
obszar AZP 24-47				
59.	Kamionka	2	6	osada, kultura pruska (?)
60.	Kamionka	3	5	osada (?), neolit, osada (?), kultura pruska, X-XIII w., osada, średniowiecze, XIV-XV w.
61.	Brokowo	2	4	śląd osadnictwa, wczesna epoka żelaza (?), osada, późne średniowiecze, nowożytność
62.	Małe Bedrony	1	3	osada, wczesna epoka brązu
63.	Kamionka	1	2	osada, średniowiecze, XIV-XV w.
64.	Brokowo	1	1	osada, średniowiecze, XIV-XV w.
65.	Kamionka	5	15	śląd osadnictwa, kultura ceramiki wstęgowej, neolit
66.	Kamionka	6	16	śląd osadnictwa, kultura ceramiki wstęgowej, neolit
67.	Piekarski Młyn	1	17	śląd osadnictwa, neolit
68.	Brokowo	3	13	osada, kultura wielbarska, I-II w. n. e., cmentarzysko, kultura wielbarska, II w. n. e.
69.	Brokowo	4	14	osada, średniowiecze
70.	Baldrum	6	11	cmentarzysko, kultura wschodniopomorska
71.	Kamionka	4	7	kurhan (?)
72.	Tychnowy	1	9	osada, średniowiecze, XIV-XV w.
73.	Tychnowy	2	10	śląd osadnictwa, kultura łużycka, epoka brązu, osada, średniowiecze, XIV-XV w.
obszar AZP 24-48				
74.	Szadowski Młyn	1	1	osada, średniowiecze, XIV-XV w.
75.	Licze	6	3	osada (?), neolit

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

76.	Wola Sosenska	1	14	kurhan (?)
77.	Ośno	1	15	osada (?), kultura pruska, X-XII w.
78.	Ośno	2	16	grób skrzynkowy, kultura pomorska, wczesna epoka żelaza
obszar AZP 25-46				
79.	Mareza	1	2	osada, średniowiecze, XV - XVI w.
80.	Obory	2	3	śląd osadnictwa, średniowiecze, XV - XVI w.
81.	Obory	1	4	śląd osadnictwa, średniowiecze, XV - XVI w.
82.	Nowy Dwór	2	5	osada, średniowiecze, XV - XVI w.
83.	Rozpędziny	1	8	śląd osadnictwa, średniowiecze, XV - XVI w.
84.	Rozpędziny	2	9	osada, średniowiecze, XV - XVI w.
85.	Rozpędziny	3	10	osada, średniowiecze, XV - XVI w.
obszar AZP 25-47				
86.	Rakowiec	1	16	cmentarzysko (?), kultura wielbarska, faza cecelska
87.	Rakowiec	2	17	osada, kultura pruska, X-XIII w., XIV-XV w.
88.	Rakowiec	3	1	śląd osadnictwa, średniowiecze, XIV-XVI w.
89.	Rakowiec	4	2	śląd osadnictwa, kultura wielbarska, wczesny okres rzymski
90.	Rakowiec	5	3	śląd osadnictwa (?), neolit, ślad osadnictwa, średniowiecze, XIV-XV w., ślad osadnictwa, nowożytność, XVI-XVIII w.
91.	Rakowiec	6	4	śląd osadnictwa (?), neolit, ślad osadnictwa, nowożytność, XVI-XVIII w.
92.	Rakowiec	7	5	osada (?), kultura pruska, wczesne średniowiecze
93.	Rakowiec	8	6	śląd osadnictwa, kultura pruska (?), wczesne średniowiecze
94.	Rakowiec	9	7	śląd osadnictwa (?), neolit, ślad osadnictwa, średniowiecze, XIV-XV w., ślad osadnictwa, nowożytność, XVI-XVIII w.
95.	Rakowiec	10	8	śląd osadnictwa, nowożytność, XVI-XVIII w.
96.	Rakowiec	11	9	śląd osadnictwa, średniowiecze, XIV-XV w., ślad osadnictwa, nowożytność, XVI-XVII w.
97.	Rakowiec	12	10	śląd osadnictwa, nowożytność, XVII-XVIII w.
98.	Rakowiec	13	11	śląd osadnictwa, nowożytność, XVI-XVIII w.
99.	Rakowiec	14	12	śląd osadnictwa, nowożytność, XVI-XVII w.
100.	Rakowiec	15	13	śląd osadnictwa, średniowiecze, XIV-XV w.
101.	Rakowiec	16	14	śląd osadnictwa (?), osada, średniowiecze, XIV-XV w.
102.	Rakowiec	17	15	śląd osadnictwa, kultura pruska, X-XII w.
103.	Rakowiec	19	18	śląd osadnictwa, nowożytność, XVI-XVIII w.
104.	Rakowiec	20	19	śląd osadnictwa, chronologia nieokreślona
105.	Rakowiec	21	20	osada (?), chronologia nieokreślona
106.	Rakowiec	22	21	osada, neolit
107.	Rakowiec	23	22	osada (?), późne średniowiecze
obszar AZP 25-48				
108.	Licze	1	1	śląd osadnictwa, wczesne średniowiecze
109.	Licze	2	2	śląd osadnictwa (?), epoka kamienia
110.	PGR Bronno	1	3	śląd osadnictwa (?), epoka kamienia
111.	PGR Bronno	2	4	osada (?), kultura pomorska (?), wczesna epoka żelaza
112.	PGR Bronno	3	5	osada, kultura pomorska (?), wczesna epoka żelaza
113.	Licze	3	6	osada, wczesne średniowiecze - późne średniowiecze
114.	PGR Bronno	4	7	śląd osadnictwa (?), epoka kamienia, osada (?), średniowiecze
115.	PGR Bronno	5	8	cmentarzysko całopalne, kultura wielbarska, okres

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY KWIDZYN na lata 2011-2014

---

				rzymski
116.	Licze	4	9	śląd osadnictwa, kultura wielbarska, okres rzymski, śląd osadnictwa, średniowiecze
117.	Rakowiec	24	10	śląd osadnictwa (?), neolit, osada (?), kultura pomorska (?), wczesna epoka żelaza, osada, wczesne średniowiecze
118.	Licze	5	11	śląd osadnictwa (?), epoka kamienia
119.	PGR Bronno	6	12	cmentarzysko, kultura wielbarska (?), późny laten, okres rzymski, osada, wczesne średniowiecze

5.5. Zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

5.5.1. Zabytki archeologiczne

Najcenniejszym zabytkiem archeologicznym jest grodzisko w Baldramie z wczesnego średniowiecza i grodzisko Podzamczu z wczesnej epoki żelaza i wczesnego średniowiecza, a także dwie osady w Baldramie i osada w Tychnowach z okresu średniowiecza, wpisane do rejestru zabytków województwa pomorskiego. Ochrona stanowisk o własnej formie krajobrazowej polega na zakazie inwestowania na ich terenie i na terenie bezpośrednio przyległym wchodzącym w skład strefy ochrony wokół stanowiska.

5.5.2. Obiekty nieruchome i zespoły zabudowy wpisane do rejestru zabytków

Dwór i park w Górkach. Dwór wzniesiony w 1 ćw. XVI w., wielokrotnie przebudowywany (gruntownie ok. 1850 r.) i remontowany (remont kapitalny w l. 2003-2005). Obecnie jest budynkiem bez cech stylowych z elementami wystroju neoklasycystycznego i secesji. Korpus główny budynku wzniesiony na planie prostokąta z kwadratową wieżą od południa i długim, wąskim skrzydłem od północy, od wschodu na osi drewniana weranda. Murowany z cegły, tynkowany, nakryty dachem stromym o skomplikowanym, przenikającym się układzie połąci.

Park o barokowej proveniencji, kompozycja uzupełniona w XIX w., rewaloryzacja parku w l. 2002-2008. W stylu krajobrazowym z elementami kompozycji geometrycznej; z dwiema głównymi alejami, od strony wschodniej znajdują się dwa, połączone słuzą stawy, w środkowej części parku wąwóz na osi wschód – zachód, z przepływającym przez niego strumieniem. Drzewostan z przewagą gatunków rodzimych (olsze czarne, klony, jesiony, wiązy, topole białe i czarne, wierzby, brzozy, świerki i lipy).

Kościół pw. Św. Jana Chrzciciela w Janowie wraz z cmentarzem przykościelnym. Kościół wzniesiony został w l. 1867-1872, neogotycki, murowany, z cegły licówki, na kamiennej podmurówce, z dachem dwuspadowym krytym dachówką holenderką, z zakończonym trójbocznie prezbiterium, po obu bokach prezbiterium zakrystia i kaplica z dachami pulpitowymi, w elewacji północnej wysoka kruchta kryta dachem dwuspadowym, od zachodu wieża wyrastająca z korpusu nawowego, dachy prezbiterium, zakrystii, kaplicy i kruchty kryte blachą, elewacje oszkarpowane, zwieńczone profilowanym gzymsiem wspartym na kostkowych wspornikach. Otwory okienne i drzwiowe zwieńczone łukiem ostrym, drzwi główne ujęte portalem, z trójkątnym szczytem zdobionym sterczynami, elewacja zachodnia flankowana lizenami zwieńczonymi sterczynami. W portalu widnieje data „1872”.

Dwór i park w Liczu. Dwór wzniesiony w 1664 r. w stylu renesansu holenderskiego. W XIX w. do korpusu dobudowano dwa skrzydła. Budynek murowany, z cegły licówki, na wysokim cokole, przekryty dachem wielospadowym, w elewacji północnej, wschodniej i zachodniej facjaty. W elewacji tylnej dwukondygnacyjne skrzydło. Elewacje dworu zdobione są jońskimi pilastrami dźwigającymi profilowany, drewniany gzyms. W facjatach pod oknami ozdobne girlandy. Wejście główne ujęte bogato zdobionym portalem.

Park przydworski pochodzi z poł. XIX w., ze śladami starszego XVIII-wiecznego założenia. Na terenie parku występują drzewa liściaste (w przeważającej graby, buki, lipy, kasztanowce, dęby).

Cmentarz mennonicki w Marezie z kon. XVIII w., na cmentarzu zachowały się dwie kamienne (piaskowiec) stele oraz ok. 100-letni kasztanowiec. Stele wykonane w stylu rokokowym, zdobione figuralnymi płaskorzeźbami oraz bogatą ornamentyką roślinną. Na stelach wyryte zostały inskrypcje:

1/ Prząd: HIER RUHEN IN GOTT/ DIE GESEINE DES EHBAREN/ PETER SCHWARTZ/ GEWESENER GROSS(...)GER/ IN MARIEN WERDER/ IST GEBOREN ANNO 1778/ D:31 IANUARY/ UND GESTORBEN ANNO 1798/ D:3 JULY/ DESZ TEUCH GESCHWORNEN/ JOHANN ERNST SCHWARTZ/ VON NEUHOFFEN ELTESTER SOHN/ FUHR SICH UND SEINE ERBEN

Tyť: HIER RUHT/ IN SEINEM GOTT/ VON ALLER NOTH/ UND SCHMERTZEN/ DURCH EINEM/ SEELGEN TODT/ BEFRE UNDT/ AN JESU HERTZEN

2/ Prząd: GRABMAHL DESZ EHBAREN/ JOHANN ERNST/ SCHWARTZ/ KONIGL: TEUCHGESCHWORNEN/ AUFF NEUHOFFEN/ IST GEBOHREN ANNO 1717 D: 22 DECBR./ GESTORBEN ANNO 1802 D: 10 FEBR./ UND SEIN BRUDER/ PETER SCHWARTZ/ GEBOREN ANNO 1750 D 25 FEBR./ GESTORBEN 1797 D: 25 JULY/ FUR SICH UND SEINE FAMILY.

Dwór w Podzamczu - zręby dworu pochodzą z przełomu XV/XVI w., początkowo był to dwór obronny, by w XVIII w. po przebudowie uzyskać bardziej rezydencjonalny charakter. Budynek murowany, otynkowany, kryty dachem naczółkowym, do elewacji frontowej na narożach przylegają dwa alkierze na rzucie ośmioboku, kryte dachem wielospadowym, zwieńczonym drewnianą iglicą, elewacja korpusu oraz alkierzy zwieńczone drewnianym gzymsem.

Dwór w Rakowcu (ul. Cicha 8) wybudowany został w XVIII w. jako dworek myśliwski. Budynek murowany, otynkowany, na niskiej podmurówce, z dachem czterospadowym, naroża elewacji boniowane, okna na do połowy wysokości od góry ujęte prostymi opaskami, wszystkie elewacje nad oknami zdobione prostym gzymsem, w elewacjach bocznych para boniowanych lizen dzieląca elewacje na trzy równe części, w elewacji południowej ośmioboczny, niski, murowany ganek, na jego dachu balkon z tralkową balustradą.

Kościół parafialny pw. Św. Antoniego w Rakowcu wzniesiony został w latach 1330-1340, przebudowany w latach 1722-1725. Świątynia jest murowana, z cegły licówki, na kamiennej podmurówce, kryta dachem dwuspadowym, jednonawowa, orientowana. Od strony wschodniej wznosi się wieża na rzucie kwadratu, kryta dachem namiotowym, od zachodu niska kruchta, kryta dachem dwuspadowym. Otwór drzwiowy w kruchcie oraz w elewacji pd. korpusu zwieńczony łukiem ostrym, otwór drzwiowy w wieży zwieńczony łukiem odcinkowym, otwory okienne w korpusie zwieńczone łukiem pełnym, otwory okienne w wieży zwieńczone łukiem ostrym. Elewacja południowej. i pn korpusu i kruchty zwieńczona drewnianym gzymsem. Elewacja zachodnia zwieńczona szczytem schodkowym zdobionym blendami i sterczynami, szczyt kruchty trójkątny zdobiony sterczynami. Wieża zdobiona w górnej partii blendami i bogato profilowanym gzymsem koronującym. W elewacji południowej korpusu ostrołukowa wnęka z figurą Św. Antoniego.

Kościół parafialny pw. Opatrzności Boskiej i św. Jerzego w Tychnowach został wzniesiony w XIV w. Przebudowany po pożarze na przeł. XVI/XVII w. (z tego czasu pochodzi sklepienie gwiaździste i wsporniki z herbami rodów polskich). W 1869 r. dobudowano wieżę kościelną oraz kruchtę. We wnętrzu znajdują się gotyckie freski, granitowa chrzcielnica z XV w., malowane drzwi drewniane, ołtarz główny, ambona, dwa konfesjonały i chór muzyczny z XVIII w., ołtarze boczne z 1840 i 1853 r. Świątynia wzniesiona w stylu gotyckim, orientowana, salowa, na rzucie prostokąta, korpus kamienno-ceglany, pozostałe części ceglane, na kamiennej podmurówce, oskarpowany w narożnikach. Szczyt wschodni schodkowy ze sterczynami i blendami. Wieża oskarpowana, kryta ostrosłupowym hełmem, zdobiona trójkątnymi szczytami z kwiatonami i sterczynami, hełm wieży zwieńczony kutym krzyżem. Na dachu barokowa sygnaturka.

5.5.3. Obiekty proponowane do wpisu do rejestru zabytków

Obiekty nieruchome postulowane do wpisu do rejestru zabytków:

1. budynek mieszkalny, kon. XIX w., Gniewskie Pole, nr 39 (dz. 81),

2. szkoła, 1935 r., Janowo, nr 42 (dz. 118/1),
3. budynek mieszkalny, ost. ćw. XIX w., Janowo, nr 60 (dz. 81/2),
4. budynek urzędu wodnego, 1 ćw. XX w., Korzeniewo, ul. Łąkowa 1 (dz. 321/6),
5. budynek bosmanatu portu wiślanego, poł. XIX w., Korzeniewo, ul. Wodowska 2 (dz. 320/4),
6. cmentarz, 2 poł. XIX w., Licze (dz. 258),
7. budynek mieszkalny, ok. 1880 r., Lipianki, nr 1 (dz. 49),
8. stacja kolei wąskotorowej, ok. 1901 r., Mareza, ul. Długa 4 (dz. 539/10),
9. budynek mieszkalny, k. XIX w., Mareza, ul. Długa 85 a (dz. 90, 91),
10. kościół pw. Najświętszego Serca Pana Jezusa, 1916 r., Pastwa (dz. 162),
11. młyn, 1927 r., Szadowski Młyn (dz. 50/5, 50/10),
12. dwór, k. XIX w., Szałwinek, nr 1, (dz. 324/9).

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy. Analiza szans i zagrożeń.

SILNE STRONY	SŁABE STRONY
<ol style="list-style-type: none"> 1. atrakcyjny krajobraz kulturowy i naturalny, 2. duża liczba obiektów zabytkowych, 3. dobre rozpoznanie zasobów dziedzictwa kulturowego z terenu gminy, 4. aktywna społeczność lokalna zainteresowana historią i dziedzictwem kulturowym swojego regionu, 5. dogodne położenie – bezpośrednie sąsiedztwo z Kwidzynem, niewielka odległość do Sztumu i Malborka (centrum turystyczne), 6. przez miejscowości gminy, przebiega międzynarodowa trasa rowerowa Euro Route R-1 prowadząca z Calais we Francji do Sankt Petersburga w Rosji, 7. ścieżka rowerowa po trasie dawnej kolei wąskotorowej z Korzeniewa do Marezy, 8. na terenie gminy wytyczone są szlaki wodne (Wisła, Liwa). 	<ol style="list-style-type: none"> 1. zły stan techniczny znacznej części obiektów zabytkowych, 2. niewystarczające środki finansowe na konserwację i rewaloryzację obiektów zabytkowych, 3. brak infrastruktury turystycznej, 4. brak promocji zasobów dziedzictwa kulturowego gminy jako produktu turystycznego, 5. niewystarczająca świadomość społeczna o konieczności należytego dbania o zabytki, 6. peryferyjne położenie gminy z dala od dużych ośrodków miejskich (Trójmiasto, Elbląg, Olsztyn), 7. brak miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, 8. niewystarczająca ilość ścieżek pieszo – rowerowych, 9. brak współpracy z sąsiednimi gminami.
SZANSE	ZAGROŻENIA
<ol style="list-style-type: none"> 1. rozwój turystyki i agroturystyki, 2. współpraca sąsiednich gmin np. przez wspólne inwestycje turystyczne: budowa tras turystycznych i szlaków z uwzględnieniem obiektów zabytkowych, 3. budowa baz turystycznych z wykorzystaniem obiektów i obszarów o wartościach historycznych i kulturowych, 4. pozyskiwanie funduszy na działania strukturalne dotyczące ochrony zabytków, 5. inwestowanie w obiekty zabytkowe (ich konserwacja i restauracja) 6. edukacja w dziedzinie zarządzania dziedzictwem kulturowym, 7. budowa mostu na Wiśle 	<ol style="list-style-type: none"> 1. pogarszający się stan techniczny obiektów zabytkowych, 2. samowolne działania na zabytkach bez uzgodnień i pozwoleń konserwatorskich, 3. brak działań w celu pozyskania środków z zewnątrz na ochronę zabytków, 4. brak katalogowych projektów budynków mieszkalnych i gospodarczych nawiązujących do miejscowej tradycji, które można by było wykorzystać przy realizacji kolejnych inwestycji.

7. Założenia programowe

Program Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn ma służyć ochronie i wykorzystaniu lokalnych zasobów dziedzictwa kulturowego do różnych dziedzin życia społecznego.

Realizacja celów określonych w Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn wymagać będzie zmian świadomości, szczególnie w dziedzinie odpowiedzialności jednostki samorządu terytorialnego oraz właścicieli zabytkowych obiektów za ich stan oraz różnych podmiotów, instytucji i sfer funkcjonalnych odpowiadających za ład i zagospodarowanie przestrzenne oraz ochronę środowiska naturalnego i kulturowego, a także wyznaczających kierunki rozwoju Gminy Kwidzyn.

Wynikiem powinno być przejście od zaniechania lub co najwyżej pasywnej i biernej ochrony i częściowych działań konserwatorskich do stosowania zintegrowanego zarządzania zasobami dziedzictwa kulturowego.

Ramy programowe Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn wyznaczają tezy problemowe, wskazujące na :

- ❖ umożliwienie finansowania i racjonalnego wykorzystania środków finansowych na utrzymanie krajobrazu kulturowego oraz ratowanie obiektów o szczególnych wartościach zabytkowych,
- ❖ wspieranie i kreowanie różnorodnych form i metod umożliwiających ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami – stymulowanie zasad partnerstwa oraz odpowiedzialności właścicieli obiektów o podstawowym znaczeniu dla dziedzictwa kulturowego na terenie gminy Kwidzyn,
- ❖ podnoszenie walorów zabytkowych i wykorzystanie ich w promocji kultury i dla rozwoju turystyki w gminie, a zwłaszcza jako czynnika wpływającego na rozwój gospodarczy gminy,
- ❖ kreowanie modelu odpowiedzialności za zasoby dziedzictwa kulturowego w gminie wśród mieszkańców i we władzach samorządowych,
- ❖ wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz zachowanie własnej tożsamości
- ❖ poszukiwanie i wspieranie projektów związanych z kreowaniem i wdrażaniem nowych form opieki nad zabytkami i ich promocji /np. szlaki turystyczno-historyczne, ożywianie zabytków/,
- ❖ włączenie kultury i dziedzictwa kulturowego w obszar interwencji i wsparcia zgodnie z zasadami planowania i wdrażania programów prorozwojowych, stosownie do oczekiwań mieszkańców gminy poprzez uznanie znaczenia dziedzictwa kulturowego w rozwoju społeczno-ekonomicznym Gminy Kwidzyn.

Celem strategicznym Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn na lata 2011 – 2014 jest:

Zachowanie dziedzictwa kulturowego służące rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jej mieszkańców.

Realizacja celu strategicznego będzie odbywać się w oparciu o trzy Priorytety:

- I. OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY**
- II. ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY**
- III. PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY**

Priorytet I: OCHRONA I REWALORYZACJA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
<ol style="list-style-type: none"> 1. Ochrona dziedzictwa kulturowego jako podstawy służącej rozwojowi gospodarczemu gminy i budowaniu tożsamości jego mieszkańców. 2. Ochrona charakterystycznych elementów krajobrazu kulturowego gminy 3. Świadome kształtowanie struktur przestrzennych w oparciu o przesłanki historyczne 4. Kształtowanie spójnej przestrzeni gminnej sieci powiązań kulturowo-przyrodniczych 5. Ekspozycja najcenniejszych elementów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego gminy 	<ul style="list-style-type: none"> • dążenie do opracowania miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, aby na podstawie ich zapisów objąć ochroną obiekty i obszary zabytkowe, • konsekwentne wdrażanie zapisów obowiązujących dokumentów programowych gminy w odniesieniu do zabytków i krajobrazu kulturowego, • egzekwowanie zapisów określonych w dokumentach programowych gminy określających zasady działalności inwestycyjnej na obszarach i w strefach objętych ochroną konserwatorską odnoszących się do zabytków (głównie w zakresie wysokości zabudowy, jej charakteru i funkcji), • rewaloryzacja ładu przestrzennego wsi oraz zapobieganie rozpraszaniu osadnictwa poprzez: <ul style="list-style-type: none"> - ochronę historycznie ukształtowanego układu dróg oraz relacji przestrzennych pomiędzy zespołami zabytkowej zabudowy, - wypełnianie zabudową wolnych działek budowlanych w obszarach centrów wsi oraz historycznych siedlisk w zgodzie z historyczną kompozycją danego układu i gabarytami oraz formą architektoniczną tworzącej go zabudowy, - wyznaczanie w planach miejscowych nowych terenów pod zabudowę na zasadzie kontynuacji historycznych siedlisk • ochrona panoram oraz przedpoli widokowych najcenniejszych elementów krajobrazu i dziedzictwa kulturowego, • działania na rzecz zabezpieczenia najcenniejszych obiektów zabytkowych gminy przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (instalacje przeciwpożarowe i alarmowe, zabezpieczenia przeciw włamaniom itp.), • eliminacja samowoli budowlanych.

Priorytet II: ZARZĄDZANIE KRAJOBRAZEM KULTUROWYM GMINY	
kierunki działań	zadania
<p>1. Podniesienie standardu przestrzeni publicznych</p> <p>2. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych.</p> <p>3. Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.</p>	<ul style="list-style-type: none"> • opracowanie projektów rewaloryzacji przestrzeni publicznych (dotyczących m.in. kolei wąskotorowych), • podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością gminy, • prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych (w Gminnej Ewidencji Zabytków) stanowiących własność gminy - w ramach opracowanego planu remontów, • rewaloryzacja zespołów zabytkowej zieleni (w tym parków, cmentarzy, obszarów nieczynnych cmentarzy), • dofinansowanie prac rewaloryzacyjnych przy obiektach nie będących własnością gminy na podstawie uchwały o udzielaniu dotacji na prace remontowo-konserwatorskie przy zabytkach ruchomych i nieruchomych, • wspieranie działań związanych z zabezpieczeniem obiektów zabytkowych przed pożarem, zniszczeniem i kradzieżą (montaż instalacji przeciwpożarowej i alarmowej, zabezpieczeń przeciw włamaniom, znakowanie i ewidencjonowanie zabytków ruchomych itp.), • opracowanie planu systematycznych kontroli stanu utrzymania i sposobu użytkowania obiektów zabytkowych znajdujących się w zasobach komunalnych. • iluminacja najcenniejszych zabytków gminy, • określenie zasad i konsekwentne ich wdrażanie w zakresie umieszczania szyldów i reklam na obiektach zabytkowych, • współpraca z urzędami pracy w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną, • szkolenie osób bezrobotnych w rzemiosłach związanych z tradycyjną sztuką budowlaną, • wsparcie utrzymywania na rynku pracy zanikających rzemiosł i zawodów, • wspieranie rozwoju gospodarstw agroturystycznych w zabytkowych obiektach budownictwa drewnianego oferujących wypoczynek i rozrywkę (regionalne potrawy, zwyczaje itp.) oparte na miejscowych tradycjach, • wspieranie rozwoju regionalnych izb pamięci, skansenów itp.

Priorytet III: PROMOCJA I POPULARYZACJA WALORÓW DZIEDZICTWA KULTUROWEGO GMINY	
kierunki działań	zadania
<ol style="list-style-type: none"> 1. Promocja regionalnego dziedzictwa kulturowego służąca kreacji produktów turystyki kulturowej. 2. Promowanie tradycyjnych form i cech lokalnej architektury (w zakresie bryły, detalu architektonicznego, materiału, kolorystyki, rozwiązań konstrukcyjnych). 3. Edukacja i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym 4. Szeroki dostęp do informacji o zabytkach gminy. 5. Rozpoznanie badawcze poszczególnych obiektów, zespołów oraz obszarów zabytkowych związane z przygotowywanym lub realizowanym procesem inwestycyjnym. 	<ul style="list-style-type: none"> • promocja najcenniejszych zabytków gminy, w szczególności obejmująca charakterystyczne zabytki świadczące o ich odrębności i specyfice, • promocja dziedzictwa materialnego i niematerialnego olędrow, • popularyzacja dobrych realizacji konserwatorskich i budowlanych przy zabytkach, popularyzacja dobrych praktyk projektowych przy zabytkach, a także zagospodarowaniu obszarów oraz terenów cennych kulturowo, przyrodniczo i krajobrazowo, • organizacja i wspieranie realizacji konkursów, wystaw i innych działań edukacyjnych, • inicjowanie i organizacja obchodów Europejskich Dni Dziedzictwa na obszarze gminy, • wydawanie i wspieranie publikacji (w tym folderów promocyjnych, przewodników) poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy, • współpraca z gminami sąsiednimi w kierunku utworzenia regionalnych szlaków turystycznych (pieszych, rowerowych, samochodowych) promujących dziedzictwo kulturowe gminy, • włączenie się do istniejących szlaków turystycznych m.in. „Rowerowego Szlaku Zamków Powiśla” poprzez współpracę z gminami sąsiednimi (w tym miasta Kwidzyn), • opracowanie <i>mapy zabytków gminy</i>, jako atrakcyjnej graficznie formy promocji, ułatwiającej dotarcie do atrakcyjnych obiektów i obszarów kulturowych, • udostępnianie informacji o zabytkach gminy na stronie internetowej gminy, • wprowadzenie i upowszechnienie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji przedszkolnej i szkolnej poprzez wspieranie i organizowanie zajęć, • wykonywanie i wspieranie opracowywania prac studialnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej i detalu architektonicznego).

8. Instrumentarium realizacji programu opieki nad zabytkami

8.1. Instrumenty prawne

Problematyka zachowania dziedzictwa kulturowego będzie uwzględniana przez władze gminy w trakcie realizacji miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego.

Gmina nie jest właścicielem obiektów zabytkowych, wskazanych do wpisania do rejestru zabytków. Gmina planuje współdziałanie z właścicielami obiektów zabytkowych, wymienionych w niniejszym programie jako zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy, w działaniach związanych z objęciem ich ochroną prawną, m.in. związanych ze składaniem wniosków o wpis do rejestru zabytków i wykonywaniem odpowiednich decyzji administracyjnych związanych z ochroną i opieką nad tymi obiektami.

8.2. Instrumenty koordynacji

Realizacja Programu wymaga współpracy z instytucjami ochrony zabytków różnych szczebli, w tym z Muzeum w Kwidzynie (Oddział Muzeum Zamkowego w Malborku), organizacjami pozarządowymi oraz Diecezją Elbląską i parafiami.

8.3. Instrumenty finansowe

Podstawowym narzędziem finansowym dla zachowania najcenniejszych zabytków gminy będą dotacje celowe udzielane na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru (na podstawie obowiązującej Uchwała Nr III/12/11 Rady Gminy Kwidzyn z dnia 26 stycznia 2011 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków).

Planowane jest również wykorzystanie funduszy unijnych oraz dostępnych dofinansowań samorządu województwa pomorskiego.

8.4. Instrumenty społeczne

W działaniach Gminy przewidywane jest prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi oraz spółkami), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego gminy Kwidzyn.

8.5. Instrumenty kontrolne

Zadania sformułowane w niniejszym programie przewidują stosowanie dwóch form monitoringu jego realizacji: monitoringu zasobów (weryfikacja i aktualizacja gminnej ewidencji zabytków) oraz monitoringu stanu środowiska kulturowego.

9. Zasady oceny realizacji programu opieki nad zabytkami

Za monitorowanie realizacji Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn odpowiada Wójt Gminy Kwidzyn, który co dwa lata będzie przedstawiał Radzie Gminy w Kwidzynie sprawozdanie z realizacji programu.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki:

- poziom (w %) wydatków budżetu gminy na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- liczba zrealizowanych konkursów, wystaw i działań edukacyjnych na terenie gminy,
- liczba przygotowanych/wydanych wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, przewodników),
- liczba i długość (w km) utworzonych szlaków turystycznych i ścieżek rowerowych,
- liczba szkoleń/liczba osób biorących udział w szkoleniach związanych z ochroną i popularyzacją dziedzictwa kulturowego.

10. Źródła finansowania programu opieki nad zabytkami

10.1. Publiczne źródła finansowania

W celu właściwej i skutecznej ochrony zasobów kulturowych wykorzystane zostaną środki możliwe do zabezpieczenia z budżetu gminy na ten cel, jak również w miarę możliwości prowadzone będą programy czerpiące z budżetów innych publicznych źródeł, tj.: Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Pomorskiego Urzędu Wojewódzkiego oraz Urzędu Marszałkowskiego Województwa Pomorskiego.

1. Gmina: w budżecie gminy co roku zabezpieczane będą środki na zadania wynikające z niniejszego dokumentu.
2. Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego: w ramach programu „Dziedzictwo Kulturowe priorytet Ochrona zabytków” przeznaczonego na dotacje prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru oraz programu „Dziedzictwo kulturowe priorytet Ochrona zabytków archeologicznych” przeznaczonego na dotacje związane z ewidencją i inwentaryzacją zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuacja badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikacja badań dotychczasowych; nieinwazyjnymi badaniami archeologicznymi z wykorzystaniem nowoczesnych metod i sprzętu; opracowaniem (monograficznym bądź syntetycznym) i publikacją wyników przeprowadzonych nieinwestorskich badań archeologicznych, w tym analizy i konserwacja pozyskanego materiału; analizami i konserwacją ruchomych zabytków archeologicznych przekazanych decyzją WKZ do depozytu instytucji kultury (zadanie może być realizowane wyłącznie przez instytucje kultury).
3. Pomorski Urząd Wojewódzki: w ramach rządowego programu *Razem Bezpieczniej*. Obszary działania na 2011 r. realizowane przez organizacje pożytku publicznego (dotacje) i samorząd terytorialny (porozumienia administracyjne), obejmują inicjowanie działań mających na celu ochronę zabytków oraz promowanie nowoczesnych technicznych środków zabezpieczeń (wraz z monitoringiem), zarówno na wypadek klęsk żywiołowych, jak i przestępczej działalności człowieka.

10.2. Środki pomocowe

Gmina zamierza korzystać z dostępnych dla gminy środków Unii Europejskiej w ramach różnych programów pomocowych, a także pomagać innym beneficjentom w pozyskiwaniu środków na cele związane z ochroną dóbr kultury.

Możliwości finansowania działań kulturalnych ze środków Unii Europejskiej:

A. Program Operacyjny Infrastruktura i Środowisko,

Priorytet „Kultura i dziedzictwo kulturowe”:

Działanie 11.1 „Ochrona i zachowanie dziedzictwa kulturowego o znaczeniu ponadregionalnym”,
Działanie 11.2 „Rozwój oraz poprawa stanu infrastruktury kultury o znaczeniu ponadregionalnym”,
Działanie 11.3 „Infrastruktura szkolnictwa artystycznego”.

B. Program Operacyjny Innowacyjna Gospodarka

Priorytet 6 „Polska gospodarka na rynku międzynarodowym”:

Działanie 6.4 „Inwestycje w produkty turystyczne o znaczeniu ponadregionalnym”.

C. Program Operacyjny Kapitał Ludzki

Priorytet 3 „Wysoka jakość systemu oświaty”:

Działanie 3.3 „Poprawa jakości kształcenia”, Poddziałanie 3.3.4 Modernizacja treści i metod kształcenia – projekty konkursowe.

Priorytet 7 „Promocja integracji społecznej”:

Działanie 7.3 „Inicjatywy lokalne na rzecz aktywnej integracji”.

Priorytet 9 „Rozwój wykształcenia i kompetencji w regionach”:

Działanie 9.5 „Oddolne inicjatywy edukacyjne na obszarach wiejskich”.

D. Regionalne Programy Operacyjne

• Regionalny Program Operacyjny Województwa Pomorskiego

Priorytet 6 „Turystyka i dziedzictwo kulturowe”:

Działanie 6.1 „Infrastruktura wzmacniająca potencjał turystyczny”,

Działanie 6.2 „Promocja i informacja turystyczna”,

Działanie 6.3 „Regionalne dziedzictwo kulturowe o potencjale turystycznym”.

Priorytet 8 „Lokalna infrastruktura podstawowa”:

Działanie 8.1 „Lokalny potencjał rozwojowy”, Poddziałanie 8.1.1 „Lokalna infrastruktura wspierająca rozwój gospodarczy”.

Priorytet 9 „Lokalna infrastruktura społeczna i inicjatywy obywatelskie”:

Działanie 9.1 „Lokalna infrastruktura edukacyjna, sportowa i kultury”,

Działanie 9.3 „Lokalne inicjatywy obywatelskie”.

E. Europejska Współpraca Terytorialna

• Program Operacyjny Południowy Bałtyk¹⁴⁰

Priorytet 2 „Atrakcyjność i wspólna tożsamość”:

Działanie 3 „Zrównoważone wykorzystywanie dziedzictwa naturalnego i kulturowego dla rozwoju regionalnego”.

• Program Europa Środkowa

Priorytet 4 „Poprawa konkurencyjności oraz atrakcyjności miast i regionów”:

---

¹⁴⁰ Zgodnie z art. 21 Rozporządzenia w sprawie Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego Nr 1080/2006 20% środków z EFRR przeznaczonych na programy może być wydatkowanych w obszarach przyległych (rejon elbląski) do zasadniczego obszaru wsparcia. EFRR może także finansować wydatki poniesione w trakcie realizacji operacji lub ich części na terytorium państw spoza Wspólnoty Europejskiej do wysokości 10% kwoty swojego wkładu do danego programu operacyjnego, jeśli operacje te przynoszą korzyści regionom Wspólnoty. Reguła 10% będzie mogła znaleźć zastosowanie zwłaszcza w odniesieniu do Obwodu Kaliningradzkiego Federacji Rosyjskiej.

Obszar interwencji 4.1 „Rozwój policentrycznych struktur osadniczych oraz współpracy terytorialnej”,
Obszar interwencji 4.2 „Uwzględnienie terytorialnych skutków zmian demograficzno-społecznych w rozwoju miejskim i regionalnym”,
Obszar interwencji 4.3 „Kapitalizacja zasobów kulturowych dla uatrakcyjnienia miast i regionów”.

- Program Region Morza Bałtyckiego

Priorytet 4 „Promowanie atrakcyjności i konkurencyjności miast i regionów”.

- Program Współpracy Międzyregionalnej (INTERREG IV C)

Priorytet 2 „Środowisko naturalne i zapobieganie ryzyku”.

- Program Rozwój Obszarów Wiejskich

Priorytet 3 „Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej”:

Działanie 3.4 „Odnowa i rozwój wsi”.

Priorytet 4 „Leader”:

Działanie 4.1 „Wdrażanie lokalnych strategii rozwoju”,

Działanie 4.2 „Wdrażanie projektów współpracy”.

- Program Kultura 2007–2013

Działania 1: „Wspieranie działań kulturalnych”:

Podziałania: 1.1 „Wieloletnie projekty współpracy”,

Podziałania: 1.2 „Działania w ramach współpracy”,

Podziałania: 1.3 „Działania Specjalne”.

Działania 2: „Wspieranie podmiotów działających w dziedzinie kultury na poziomie europejskim”.

Działania 3 „Wspieranie badań oraz gromadzenia i rozpowszechniania informacji”:

Podziałania 3.1 „Wspieranie punktów kontaktowych ds. kultury”,

Podziałania: 3.2 „Wspieranie badań w dziedzinie współpracy kulturalnej”,

Podziałania: 3.3. „Wspieranie gromadzenia i rozpowszechniania informacji oraz działań maksymalizujących oddziaływanie projektów w dziedzinie współpracy kulturalnej”.

- Program Europa dla Obywateli

Działanie 1 „Aktywni obywatele dla Europy”,

Działanie 2 „Aktywne społeczeństwo obywatelskie w Europie”,

Działanie 3 „Razem dla Europy”,

Działanie 4 „Aktywna pamięć europejska”.

11. Realizacja i finansowanie przez gminę zadań z zakresu ochrony zabytków

Cele określone w Gminnym Programie Opieki nad Zabytkami dla Gminy Kwidzyn 2011-2014 będą osiągnięte poprzez:

- wspólne działania władz Gminy Kwidzyn z Ministerstwem Kultury, Urzędem Marszałkowskim Województwa Pomorskiego, wojewódzkim konserwatorem zabytków, władzami kościelnymi oraz innymi jednostkami samorządu terytorialnego na zasadach porozumień, umów, wspólnych podmiotów,
- inicjatywy własne władz Gminy Kwidzyn,
- stosowanie instrumentów finansowych /dotacje, prowadzenie instytucji, nagrody, zachęty, itp./,
- funkcje programowe /programy lokalne i projekty, kontrakty, itp./,
- inne działania stymulujące.